

ДМИТРО ЛЕВЧУК
ЖИТТЯ І ПРАЦЯ

ФІЛЯДЕЛЬФІЯ, США — 1978

Накладом Ірини Левчук і ласкавих Жертводавців

ДМИТРО ЛЕВЧУК
життя і праця

diasporiana.org.ua

— 1978 —

ФІЛЯДЕЛЬФІЯ, США

ВСТУПНІ ЗАВВАЖЕННЯ

Ця книжка — це один із кількох пам'ятників, що їх пані Ірина Левчук вирішила поставити з метою якнайкраще закріпити пам'ять свого чоловіка, бл. п. радника Дмитра Левчука, який півроку тому згинув надзвичайно трагічно і загадково під колесами автомобіля на одній з вулиць Філядельфії.

У цій книжці читач знайде різноманітні матеріали, пов'язані безпосередньо й посередньо з життям, студіями та діяльністю Дмитра Левчука, як в Україні, так і на еміграції.

Як тільки еміграційне життя Дмитра Левчука впорядкувалось, він почав списувати у вільних хвилинах деякі епізоди свого життя у формі спогадів. Накреслював для пам'яті часи ще з-перед 1-ої світової війни, коли він був учнем вселюдної школи в своїх рідних сторонах, а потім часи гімназійні та університетські, роки професійної праці після закінчення юридичних студій, а потім скитання в Європі й поселення на "вашінгтонських" землях.

Ми не знаємо як виглядало б остаточне оформлення цих епізодичних нарисів, якщо сам Дмитро Левчук мав би був змогу приготувати їх для друку. Цього він, на превеликий жаль, не діждався, а його дружині, пані Ірині, довелось віддати до друкарні цей матеріал без будь-яких змістовних змін таким, яким його первісно накреслив Дмитро Левчук. Прогалини в хронології його записок доповнила пані Ірина, або з власної пам'яті принагідних оповідань свого чоловіка, або зверталася в цій справі до таких осіб, які йшли разом з ним на деяких участках його життєвого шляху. В кожному разі, автобіографічна і біографічна частина тієї книжки має прикмети широкої (хоч уривчастої) епічної розповіді; вона цікава і повчальна, а з літературного боку, в деяких партіях, замітна.

Читач знайде в цій книжці, крім автобіографічного та біографічного матеріалу, не менш цікаві та повчаючі статті й нариси, як самого Дмитра Левчука, так і інших авторів, які говорять про багатогранну його діяльність на терені майже всіх провідних українських установ та організацій, зокрема на терені Гетьманського Руху, в ділянці світоглядівій і практично-організаційній, будучи на провідних його становищах. Можна сказати, що цьому Рухові присвятив Дмитро Левчук найбільшу частину свого життя на еміграції.

Зміст обговорюваної книжки кидає дуже багато світла на цілу духову постать Дмитра Левчука.

Була це людина надзвичайної погоди духа, завжди привітна, в своїй моральній основі добра й доброзичлива. Ці вроджені прикмети допомогли, мабуть, Дмитрові Левчукові уціліти і вийти з марксівського, новітнього Дантового пекла, без пошкоджень характеру, душі й ума.

Дмитро Левчук був по своїй природі, можна сказати, з покликання політичним діячем. На його прикладі бачимо, що при певній особистій і товариській культурі, люди різних переконань і темпераментів, можуть себе взаємно шанувати, а навіть залишатись особистими приятелями.

Відзначався Дмитро Левчук активною вдачею. Був він ініціативною пружиною у багатьох справах. Був жертвенний для справи, в яку вірив.

Тому так боляче відчувають його втрату ті, що його добре знали, особливо ж ті, що з ним співпрацювали. Тому, власне, треба дякувати всім причасним до цього шляхетного діла супутникам, а в першу чергу пані Ірині Левчук, яка з посвятою, глибоким сантимаентом та наполегливістю робить усе можливе, щоб пам'ять про її чоловіка, Дмитра Левчука, була збережена на довгі часи.

Євген Зиблікевич

П. С. На прохання пані Ірини Левчук, проф. Лев Шанковський переглянув усі матеріяли перед їх друком, а майже всю працю, зв'язану з переписуванням рукописів на машинці, виконав мгр. Тарас Печерський. — Є. З.

**Дмитро Левчук — Філадельфія 1974 р.
на тлі мистецької виставки**

I. ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Читачеві спогадів завжди хочеться знати якнайбільше про автора — хто він, звідки він, яка його освіта і що він робив. Така допитливість цілком зрозуміла. Відомості про особу автора допомагають глибше і ширше уявити те, про що він пише. А головніше зважати на вірогідність джерел, на які покликається автор. І ще більше — вказує на ступінь компетентності автора в розгляданих проблемах.

Так ось — я народився року 1900-го на Поліссі, на північно-західній його частині, біля Прип'ятської Низини, у глухому селі, що віддалене на 15 кілометрів від малого повітового міста, в якому навіть не було (тоді і ще пізніше) повної середньої школи. Батько мій зовсім неписьменний, мав середню господарку. Батько два рази вдовів. Враз з трьома жінками пустив у світ одинадцятьоро дітей, а троє ще в дитинстві померло. Коли батько вперше овдовів і скоро оженився, бо господарство не могло існувати без жінки, то пішли "другі" діти. Мені було вісім років, як померла моя мати. Батько суворо почав твердити мені, учневі сільської школи: "Ти більше пильнуй книжок і письма у "тетрадці", бо на господарці вам першим (з першого подружжя було нас троє — два хлопці і одна дівчина) місця не вистачить". Такі заяви я переживав гірко, часами із слізьми, бо я безмежно любив село — поле, ліси, болота (на яких цвіли чудові квіти), пташків, хатніх тварин, товариство хлопців і всю ідилію сільського суспільства. А "пильнувати" книжки значило — після сільської школи покинути село і їхати до чужого міста. Батько потішав мене і вдавався до особистої філософії: "Не бійся і з мужиків бувають пани", або "Вивчишся на вчителя — будеш їсти хліб з маслом, а вивчишся на батюшку — то вже їстимеш пиріг з маслом", або "Тобі посіють і пожнуть, зберуть і на-

печуть та ще й в покої принесуть". Я сумував, але вчився. По сільській школі вступив до "Вищої 4-класної Начальної Школи" у повітовому місті в 1911 році. Чотири роки я вчився в тій школі. З великим нетерпінням все чекав на вакації, щоб знову побачити своє рідне, улюблене село.

Рік 1915 був моїм Рубіконом. Родина наша в часі війни захоплена була потоками біженців із Заходу на Схід імперії, гнаними із рідної землі перед наступом Німців. Вozами і поїздами пройшли ми путь від Берестя до Волги і осіли в Саратовській губернії.

(Сам Дмитро аж два місяці пізніше приїхав до батьків у село Три Острови. В часі довгого постою тягарового поїзду з біженцями у Харкові батько післав його за кип'ятком на чай. В допоміжному пункті для біженців була велика черга і коли Дмитро вернувся на тягаровий двірць, поїзду вже не було. Кілька днів по всіх двірцях у Харкові перевірювали списки біженців і не знайшли, куди поїхали його батьки. Дмитро — 15-літній хлопець — мусів шукати праці, щоб міг себе прокормити. На одній із станцій важили і вантажили ваги буряків. Він їв і спав з робітниками. Опісля ще інші тимчасові праці попадали йому. При допомозі добрих людей знайдено адресу батьків. На залізниці дали безплатний квиток і так на втіху цілої родини, а головню його улюбленої бабуні Тетяни, він з'єднався з батьками. — І. Л.).

Батька скоро взяло до армії, а родина перейшла під опіку біжинецьких установ. Я став "письмоводом" для неграмотних людей, що висилали листи до "солдатів". Це були дуже маленькі заробітки і я вирішив поїхати до міста Балашова над рікою Хопер (около 30.000 мешканців) шукати праці.

(Бідна бабуся, плачучи, зав'язала у хустку малесеньку подуцинку і пару білля, а старша сестра Фрося дала йому 50 копійок. Коли він приїхав до Балашова, пішов до "чайної", щоб за дві копійки купити хліб і чай. Малий хлопець продав місцевий часопис. Дмитро купив його і на останній сторінці знайшов оголошення, що шкільний інспектор шукає "письмовода". Дмитро негайно пішов до того інспектора і цей, побачивши грамотне і чітке письмо, відразу прийняв його на працю, а також погодився, щоб він мешкав у нього. Давав

йому 15 рублів на місяць, чим Дмитро оплачував харч і куток у кімнаті, в якій жили ще два учителі. — І. Л.).

І так я став "письмоводом" у канцелярії інспектора народніх шкіл у ранзі генерала. Наука практичного батька: "Пильнуй книжки", а з виростанням "Будь, сину, з мужиком — мужик, з паном — пан, а з жидом — жид" придалась мені в ту пору.

Ніколай Є. Пухов (з освітою Педагогічного Інституту) і його дружина Іраїда Ніколаївна були людьми високої культури. У них збиралось часто високоосвічене товариство, яке, за прикладом господарів, ставилось до мене уважливо і прихильно. Воно на мене всебічно впливало. Панство Пухови, за допомогою своїх знайомих, дали мені змогу продовжувати освіту. Товариство дискутувало про скомпліковану політичну ситуацію у світі і в імперії. Я прислухувався до розмов "великих панів" і читав газету петроградського видання.

(Дмитро, за згодою інспектора, працював у канцелярії по закінченні шкільних занять. Лекції приготував пізно вночі та ще мусів надробляти латину, якої не вчився в 4-класній середній школі. Багато допомагали йому учителі, які разом з ним мешкали. В неділі брав участь у драматичному гуртку. Грав різні ролі, а опісля став режисером того гуртка. Він ніколи не пропускав вистав приїжджих театрів з Москви і Петербургу, а головню концертів. Чув тоді Шаляпіна, якого захоплена там публіка виносила на плечах з концертної залі. — І. Л.).

Коли вибухла революція в лютому 1917 р., то виявилось, що я вже не був німічним селяхом, а розумів, що діється і нічим не відрізнявся від товаришів у школі. Революцію я прийняв без захоплення. На мій погляд — всі учні відносилися байдуже, лише користали з більшої свободи щодо самодіяльних гуртків, шкільних імпрез тощо. Пробольшевицько наставлених учнів не було більше як 5 відсотків і то переважно ледарів. Почались у школах реформи скорочування таких дисциплін як релігія і чужоземні мови і зміною програм в історії, літературі та взагалі у майже всіх предметах. Багато викладачів відійшло, а прийшли нові, менш кваліфіковані. Почалось безладдя. Добрі учні уважали перебування в такій школі прямо марнуванням часу. Значна частина учнів покинула школу і пішла на працю, бо в той час настали й злидні.

Восени 1917 р. мій патрон Н. Пухов із-за ліквідації інспектури виїхав, а його наступник в опікунстві наді мною, викладач фізики в гімназії, В. Мирославов помер в лютому 1918 р. і я ледве-ледве дотягнув до кінця і на весні 1919 р. одержав атестат за "Єдиную трудовую школу".

Батька з родиною вже не було в Московії — він повернувся на свою господарку на Поліссі, яке тоді було під Польщею.

З метою студіювати на університеті, я виїхав до Саратова і вступив на працю як рахівник до Управління Рязансько-Уральської Залізниці. По впливі чотирьох місяців, військовий відділ залізниці мобілізував мене і відправив до коменданта станції. По закінченні короткотермінових курсів призначено мене помічником коменданта станції. На цьому пості перебував я на багатьох станціях: Єршов, Орша, Брянськ, Барановичі і Київ, де і був демобілізований у січні 1923 р.

Життєпис цей подав я дуже схематично, часто поверхово. А скільки пережито за той час (1919-1923 рр.) — голоду, холоду і різних злиднів. Скільки бачено страшного, а часами й доброго так у суспільстві, як і в особистому житті. Скільки разів треба було дивитись у вічі смерті.

(Дмитро цілком не згадав, що від 1919 до 1922 року він мусів опікуватися своїм молодшим братом, Никифором. Як батьки від'їхали, Никифор неполадив з мачухою в часі дороги і тому покинув батьків. З великими перипетіями поїздами, часто пішки, прибув до Балашова, де довідався, що Дмитро працює на залізниці у Саратові. По кількох днях з'явився у господарів, у яких Дмитро мешкав. Господар також працював на залізниці. Никифор був у жахливому вигляді — худий, обдертий, брудний. Добрі господарі і сусіди, які любили веселого "Митю", негайно прийшли з допомогою. Поскидали з нього ганчірки, оголили волосся, викупали і поприносили білля та одяг. Весь його одяг спалили. Кілька тижнів Никифор приходив до здоров'я, а опісля пішов працювати на залізниці, наперед простим робітником, а опісля в канцелярії. Дуже важним було, щоб діставав харчовий приділ, бо тоді годі було щось купити. Бідний Дмитро у дні вільні від праці їздив на села, щоб здобути фунт сала або два-три фунти крупів чи бараболі. Господиня варила їм зупу, а дуже рідко

щось на друге. Як Дмитра переносили на іншу станцію, Никифор їхав з ним. Аж при кінці 1922 року він виїхав до Мінська на студії. Але там небавом були арешти студентів і Никифора разом з іншими вивезли на Сибір. — І. Л.).

II. ДВАДЦЯТІ РОКИ

Прибув я до Києва в жовтні 1922 року. Комендант станції Київ 2, кадровий офіцер царської армії, безпартійний, прийняв мене ввічливо, дав три дні відпустки для особистого влаштування. Окрему кімнату в добрій, інтелігентній родині (дуже антикомуністично наставленій) на рекомендацію коменданта я дістав у той же день. Була п'ятниця. В суботу знайомився з господарями, упорядкував кімнату, припровадив себе до порядку, побував у комендантурі, де познайомився з колегами, помічниками коменданта і диспечерами. Всі були добрі, привітні і товариські. До речі, не було зовсім комісара і всі працівники комендантури були безпартійні. Досі я також не зустрічав в червоній армії багато комісарів. Військових привезень було порівняно мало, а це значило, що праця буде повільна і вільного часу вистачатиме.

Оселився я на Вел. Китаївській вулиці, ч. 4, якраз проти цукроварні. Вона вбиралась у Васильківську вулицю на Деміївці, яка в свою чергу вела до залізничного переїзду. А за переїздом вже була Велика Васильківська вулиця, що вела сюди від центру міста Києва. Від Басарабського Ринку була вона продовженням Хрещатика, який починався на Олександрівській Площі, напроти якої у напрямі на Дніпро розкинулись Купецький і Царський Сади, відомі в Києві своєю природною красою. Отож в неділю, в ясний соняшний день, я прямував пішки цими вулицями і перейшовши Олександрівську Площу, опинився у бічному домі Купецького Зібрання. Попав якраз на антирелігійний диспут, який вже відбувався від 12-ої години опівдні. Посидів я на диспуті до кінця і вийшов розчарований. Мою увагу зайняли загальні враження з Києва, про який я стільки разів чув і ніколи не сподівався у ньому бути. Вертаючись додому, я сів на лавку лицем до Бібі-

ківського Бульвару, пізніше названого бульваром Т. Шевченка. І раптом відчув на собі погляд. На сусідній лавці сидів Мойсей Хурсин, на 7-8 років старший за мене, сусід з мого рідного села на Поліссі. Радості нашої не було кінця. Він вчився в тій самій повітовій школі, що і я пізніше. Сільська садиба його була через два двори від садиби мого батька. Батько Мойсея був найбільш письменною в селі людиною. На старість збожеволів. Мати Мойсея була знатною: вона бувала в Почаєві, в Києво-Печерській Лаврі і на Святій Землі. Сам Мойсей був бунтівничої вдачі, ватажком "волелюбних" хлопців. Призваний в армію 1913-го року попав у полкові писарі. Від тої пори я його і не бачив. Виявилось, що він член комуністичної партії і працює як адміністратор цукрового комбінату на Уманщині, звідки й прибув до Києва у службових справах. Він багато розказував про Київ, але все під кутом большевицького руху. Моя радість пропала. По деякому часі ми знялися з лави у скверуку і пішли Бульваром Шевченка. Дійшли до Великої Володимирської вулиці і Мусій показав мені університет, до якого ми й повернули. Двері були відкриті. Ми пройшли по темнуватих коридорах, заглянули в якусь аудиторію, бо решта аудиторій була закрита. Я був у зворушливому настрої. "Як би я хотів дістатись сюди" — кажу. Мусій відповів: "Я і сам цього хотів би, але літа і умови життя вже не ті".

Коли ми вийшли з університету, я виявив бажання побачити пам'ятник Богдана Хмельницького, який я знав зі світлин. Ми пішли вперед Володимирською. Ідучи Мусій показував на будинок Педагогічного Музею, а потім ліворуч на оперу. Далі показав і на руїни Золотих Воріт. Коли я запропонував зайти в св. Софію, він відмовився. Але вже показався пам'ятник Богдана Хмельницького і ми приступили до нього. Мусій чомусь не цікавився пам'ятником, проте багато оповідав про т зв. "Присутственные места", тобто про великий будинок (місцями п'ятиповерховий) судових установ, побудований за часів Миколи I. Оповідав про жахи, які діялися в цьому будинку. Про це я розкажу в другому місці.

Ми пройшли на Володимирську Гору, побачили пам'ятник Святого Володимира, подивились на Дніпро і Трьохсвятительською вулицею спустились на Хрещатик біля самої Олек-

сандрівської Площі. Тут ми розпрощалися. Я сів у трамвай ч. 1 і Хрещатиком, Великою Васильківською (пізніше Велика Червоноармійська) поїхав до самого залізничного переїзду і пішов додому. Більше я з Хурсином Мусієм не зустрічався, лише звертався до нього листом, про що буде пізніше.

ІІІ. ПЕРЕД ДЕМОБІЛІЗАЦІЄЮ

Комендантура станції Київ 2 складалася з коменданта, трьох помічників коменданта, що вартували по черзі круглодобово з дводобовим відпочинком трьох диспетчерів, що також несли варту при помічниках і кур'єра, що працював лише вдень при комендантові військових перевезень, які зменшилися з припиненням фронтової війни. Залізниці приходили до нормального стану, а також і військові перевезення все менш потребували контролю представників військової влади в особі коменданта станції і його помічників. Коменданти (ЗК) все більше і більше виходили з відання "Начальника Воєнних Сполучень" (Начвосо) і переходили до безпосередньої підлеглості воєнним поміщикам начальника залізниці (ЗНП). Праці все зменшувалось. Всі чекали що буде.

Дві доби вільні від праці я віддавав особистому життю і розвагам, а цьому дуже сприяли умовини життя в родині Котових та перебування в їх оточенні. Сам Котов був безробітним завдяки своїм нахилам, невідповідним до часу. Грубий у поведінці, нічого не робив, але не тратив зв'язків з "бувшими людьми". Все мріяв, що ось-ось все зміниться. Його дружина Зінаїда Антонівна з музичною освітою, давала приватно лекції гри на фортепіяні. Старша доня Женя (мого віку) була студенткою консерваторії в класі фортепіяна проф. Нойгавза, — пізніше визначного професора московської консерваторії, — а два роки молодша Оля вчилася ще в середній школі і теж "бренькала" на фортепіяні.

Ми збиралися часто вечорами для культурних розваг — деклямацій, пантоміми, співу, розгри окремих сцен з відомих нам драматичних творів і мистецького читання. Видали навіть декілька чисел "Хатнього Журналу".

Брат Зінаїди Антонівни був адміністратором київської опери. Завдяки цьому я з Женею, чи з Олею, а то і з обома часто бував в опері, що для мене було найбільшою насолодою, бо я ще в Саратові (оперовий театр Очкаїна) захоплювався цим мистецтвом.

Котові жили ніби не знаючи труднощів того часу, не дивлячись на безробіття господаря. Давніше він був товаровим касієром на тій же станції Київ 2 і мав великі заощадження в золоті. Зінаїда Антонівна мала велику рідню—братів і сестер—людей переважно з вищою освітою і впливових у суспільстві. Отож на родинних прийняттях, які були дуже часті, можна було бачити начальника залізничної станції, навіть начальника головної станції, також начальників окремих залізничних відділів. З центру міста приїздили артисти опери, артист драматичного театру Вуресанський (пам'ятний мені з його ролі Городничого у Гоголя "Ревізорі"), відомий журналіст Чаговець Василь, бувші адвокати і знайомі та рідня Зінаїди Антонівни. Після чарки їм розв'язувалися язики. О, Боже, чого вони тільки не говорили не лише проти советської влади, а й проти самостійности України. Советську владу вони вважали "тимчасовим явищем", яка скоро сама впаде. Їх цікавило, на яких політичних позиціях стануть визволителі з Польщі і Югославії—чи буде монархія, чи демократична республіка, але на чолі з Мілюковом, а не Керенським. Вони вважали, що Мілюков не стерпить "розшматування" Росії. Вуха в'янули від цих розмов. Комендант Гусєв мовчки хитав головою і з усмішкою дивився на мене. Я пригадував собі оповідання Мусія Хурсина про "контрреволюцію" в Києві і думав, що мій земляк мав рацію, але рівночасно мене огірчувало, що Мусій прирівнював до цих мрякобісів міністрів і діячів за У.Н.Р. і Гетьманщини, що перебувають тепер у Києві.

Але в домі Котових гуртувалась і молодь, яка зовсім не поділяла сподівань старших. Вправді молодь не дуже цікавилася політикою і проблемами державного устрою, але не була вороже наставлена до самостійної України. Молодь більше дбала про культурні розваги і я між нею із своєю веселою вдачею не був зайвим. Під впливом товаришів, які бачили в мені того, що має "артистичний талант", я ходив на пробу голосу до відомого професора консерваторії Муравйової. Хотів знати, чи не вийде з мене знаменитість. Але коли я про-

співав їй тенором "Дивлюся на небо і думку гадаю", а баритонном арію Валентина з опери "Фавст", та, здається, щось ніби і басом, то професор, замикаючи покришку фортепіана, сказала: "Ні, голубе, з вас знаменитість не вийде". Я круто повернув до виходу, але професор мене затримала і почала доводити, що я все таки голос маю і можу стати солістом київської опери. Та то мене не захоплювало і я під регіт молоді асистентки пішов геть. Однак на курси "Художнього читання", що були при театрі драми, я ходив кілька місяців. (В дужках тут замічу — покійний співак Дуда у Філядельфії казав мені, що Муравйова помилилась, бо європейські учителі співу вхопились би за мій голос і виробили б чудовий діапазон).

І так було всю зиму 1922 і 1923 років. Тоді у мене визріло рішення—якнайскорше демобілізуватися. Я подав заяву через коменданта станції. Але у березні трапилась катастрофальна подія. На станції Дарниця за Дніпром пропав один тягаровий вагон з військовою амуніцією. За кілька днів два вагони теж з військовою амуніцією не дійшли до Печерського інтеданства (околиця Києва), а хтось розвантажив їх у глухім куті на нашій станції Київ 2. Транспортна Надзвичайна Комісія (ОПЧК) заарештувала щось до 30 душ, в тому і нас трьох ЗКП. Скандал. Для мене це була трагедія. Все, мовляв, пропало. Я переживав цю трагедію дуже тяжко. Плакав і шкодував, чому не повернувся разом з батьками додому. А тепер я в'язень, та ще й ЧК, де з людьми не цяцькаються. Але скільки разів моя небесна зірка виводила мене з біди. Вивела вона і тепер. ОПЧК передала справу у слідство загально-судовою дорогою. Мене і другого ЗКП, Максима Клименка (він же був заступником коменданта) по чотирьох місяцях викликав народний слідчий київської прокуратури Голубовський (до речі, судовий слідчий ще з царських часів) і не допитуючи, звільнив з-під варті. Через якийсь час я почув, що всіх звільнено і справу ніби закрито на підставі амністії з нагоди 5-річчя заснування Червоної Армії. Третій ЗКП, Корній Таран, покінчив життя самогубством, залишивши записку, що він зв'язаний з партизанами Дарницького Лісу, учасниками українських визвольних змагань, яким він допомагав здобути амуніцію з трьох вагонів. Після того знову заведено слідство, але ні мене, ні Клименка вже не викликали.

Коли я після в'язниці з'явився до коменданта, який вже переводив ліквідацію комендантури, він вручив мені документи про демобілізацію, що за той час наспіли від ЗНП. Глянувши в них, я побачив, що мотивом демобілізації зазначено арешт. Я мало що не зомлів. Це ж "вовчий квиток", або "жовтий паспорт". Комендант співчував мені і порадив негайно поїхати до Курську в Управління Києво-Воронізької Залізниці, до ЗНП і рятувати справу. На свій страх і ризик він видав мені літеру (безплатний білет) на проїзд. Поїхав зі мною і Клименко, щоб і з ним такого не трапилось. В Курську ЗНП прийняв нас дуже привітно. Відразу визнав помилку канцелярії, що не було підстав так умотивувати демобілізацію. Навіть пропонував нам працю в інших комендантурах його відання. Але ми оба подякували йому і взяли відповідні документи про звільнення навіть з прекрасною характеристикою.

По поверненні з Курську мене привітала родина Котових гратуляціями зі щасливим закінченням військової служби. Заходив і комендант Гусев попрощатися перед від'їздом з України на "родіну" — Московію.

Так я опинився поза колективом і без засобів на проживок. Мав тільки кімнату і повне оточення знайомих, але ніхто мені не міг нічим ані допомогти, ані порадити щось реальне. Я вже думав, чи не податись мені до батька, до Польщі. Але відчуття починань нового періоду життя саме в Україні та ще в її культурному центрі, життя цілком відмінного від попереднього, відганяло будьякий смуток. Ха-ха! — що нам молодим та нежонатим.

ІV. НА ДОРОГУ ОСВІТИ І НОВОГО ЖИТТЯ

Єдине завдання стояло переді мною — вчитись, здобути фах. Навіть незалежно який, аби тільки з вищою освітою. Але для науки треба мати хоч би мінімальні засоби для життя. Вступати на працю з повним робочим днем, по перше було тяжко, а по друге не було б часу на студії. Виходило, що треба було знайти невеличкі заробітки лише на прохарчування. Але таких попитів на працю, як мій, були десятки тисяч. То

були часи, коли по всій Україні зі сіл напливали до містечок і міст, а з містечок і менших міст все перло до Києва. Провінційна молодь прибувала для студій, а дорослі, особливо жиди, для ліпшої праці, заробітків і різних гешефтів тощо. А зредуковані спершу імперіялістичною, а опісля революційно-громадянською війнами промислові і транспортні підприємства ще або не працювали, або слабо розвивались під керівництвом нової, недосвідченої робітничої адміністрації, тому не могли не тільки прийняти на працю стільки робочої сили з провінції, але навіть не могли зайняти всіх своїх кадрових робітників. Таким чином Київ охопило страшне безробіття. В кожному районі відкрито Біржі Праці, реєстрували десятки тисяч бажаючих праці, а запотребувань надходило буквально лише десяткам або й одиницям. Потребуючі праці блукали по містах як тіні, заходили до установ і торговельних підприємств в надії, що може трапиться якийсь заробіток і без Біржі Праці. Вони групами — "друзі нещастя" — сиділи в парках на лавках і дискутували на всі лади про життя, політику та перспективи. Вони критикували советську владу як найгірші вороги її. Майже всі сходилися на думці, що найбільшою причиною їх лиха є націоналізація землі, промислових підприємств і взагалі всіх засобів виробництва. Вони міркували просто: якби не було націоналізації, то досвідчені власники і організатори підприємств, саме після війни, розгорнули б так широко виробництво, що і Україна й Росія потребували б робочих рук навіть з чужих країн. І справді, нова економічна політика допускала приватну ініціативу лише на менші підприємства у формі їх аренди і дозволила відкрити в міру потреби кустарні і ремісничі підприємства без більшого вживання найманої робочої сили. Ця обставина і млявість у відбудові промисловости дуже повільно зменшувала безробіття і воно було аж до кінця двадцятих років, коли зачався т. зв. "період побудови соціалізму".

У дворі того дому, де я мешкав, заложили "майстерню тютюнових виробів", переважно папіросів. Я в числі інших "агентів" і вдався продавати пачки цигарок під марками: "Шаляпін", "Сабінов" і "Прогресс" за десять відсотків від суми проданого. Ізза великої конкуренції я так мало продавав і заробітки мої були настільки мізерні, що прожити на них не було можливим. Поповняв я свій прожитковий бюджет різни-

цею між сумою за проданий добрий військовий одяг і купівлею найдешевшого цивільного одягу. Таким чином я міг зайнятися справою вступу на студії до вищого учбового закладу.

До вступу до всіх вищих шкіл, які існували тоді в Києві, були вимагані:

1. документ про соціальне походження
2. метрика про народження
3. свідоцтво про закінчення середньої школи
4. відрядження ("командіровка")
5. складення вступних іспитів з математики, літератури, фізики, хемії, історії і географії. Можна було складати іспити в українській чи російській мові.

Читач, який хоч трохи обізнаний зі советською дійсністю, відразу догадається про мої труднощі, дивлячись на поставлені умови вступу. Перше — документу про соціальне походження у мене не було і не могло бути. Жадати такого від Польщі не можна було. Та і там не зрозуміють про що йдеться і напишуть, що у батька двадцять одна десятина землі, островок лісу та ще й "гендлює" скотом. Це ж був би справді "вовчий білет". Іншого виходу не було, як вдатися до Муся Хурсина, який знаючи "про що йдеться" і якщо схоче, то зробить мені потрібне. Я так і зробив. Написав до нього і дуже скоро одержав його свідчення, потверджене підписом директора комбінату і печаткою. Він свідчив, що я є сином "бідного" селянина неродючого Полісся. Від батька я попросив прислати метрику про народження, яку я теж швидко одержав з Полісся. Свідоцтва про закінчення "Єдиної Трудової Школи" у мене теж не було. Свідоцтво було в саратівському університеті, бо я представив був його в 1919 році, вписуючись на той університет з наміром студіювати. Я, будучи ще в Брянську, кілька разів просив надіслати його мені, але канцелярія університету раз повідомила, що особисті документи лише особисто вручає, а на решту писем не відповідала, хоч того свідоцтва вимагала і комендантура станції. Але я мав свідоцтво про складення іспиту на ЗКП, в якому було сказано, що "представник . . . має закінчену середню освіту". Це свідоцтво я приклав до заяви про вступ. Здавалося, що з відрядженням ("командіровою") справа стоїть безнадійно. Відрядження давала советська організація, в якій заявник працював. Я не міг

звертатись до військових організацій, боячись викриття мого арешту. А без відрядження заяви від "трудового народу" не приймали. Коли когось приймали без відрядження, мусів платити 360 рублів на рік. Отже арешт мене лякав взагалі тим, що якби довідалися про те, то навіть могли вигнати мене з університету. Я тоді пішов до слідчого Голубовського, як до батька, за порадою. Він виявився дійсно людиною доброї душі. Він вияснив мені, що я маю право зовсім не згадувати про арешт і на анкетне питання: чи був під слідством чи судом, писати — не був. Після цього мені стало легше на душі. Я діяв більш впевнено. Але з проблемою відрядження несподівано вийшло так просто, що я і досі вважаю, що то була ласка Божа. Було так. Прийшов я вже надвечір додому втомлений всякими мандрівками і клопатами. Біля дому стоїть ще з кимсь сусід Льоньо Устиненко, студент останнього курсу політехніки. Здоров — здоров! Ну, як діла? — питає. Я йому пояснюю свої труднощі з документацією, про які він знав з попередніх моїх оповідань. "То не біда", — каже Льоньо. "якось і з цим упорасєшся". І буквально в той момент по другому боці Китаївської вулиці проходить знана мені лише з видження, але особисто незнайома людина, з великою купою чорного волосся на голові, елегантно одягнена. "Ей ти" — кричить Льоньо — "ану, йди но сюди". Той підійшов. "Знаюмсья" — каже Льоньо, вказуючи на мене. "Ось що, друже", — продовжує Льоньо, — "ти мусиш допомогти цьому парню, зроби йому відрядження". Виявилось, що то Давид Цаповецький, колишній одношкільник з Льоньом, а тепер секретар обласного відділу народної освіти. Він розпитав мене в чім справа і відповів: "Завтра приходь і одержиш командіровку". І поспішаючи додому, попрощав нас. "Ось і твоя проблема", — каже Льоньо.

У. ДАЛЬША БІОГРАФІЯ Д. ЛЕВЧУКА

Тут, на жаль, скінчилися спогади мого незабутнього Чоловіка, тому даліше мушу писати сама. Маю ще принагідні Його спогади, виповнений довгий формуляр для ІРО перед виїздом до ЗСА та матеріали від Його товаришів і приятелів.

Дмитро вніс прохання з усіма вимаганими посвідками і з великою нетерпеливістю чекав на день, коли проголосять списки прийнятих студентів. Ідучи на перевірку списків, вступив до св. Софії і довго молився, щоб Бог не залишив Його. З великою радістю прочитав своє прізвище між прийнятими. Але треба ще було пройти через комуністичну комісію та здати всі вступні іспити. Комісар не вірив Дмитрові, що Він син селянина. Казав Йому, що Його руки вказують на те, що Він син якогось "батюшки", або навіть ворога народу — поміщика. Дмитро однак все умів боротися за свої права, тому відповів їм, що мають посвідку Хурсина, якого можуть ще особисто докладніше випитатися про Його походження. Якщо їм і того мало, то дасть їм адресу батька у Польщі, а вони можуть до нього написати. Він так самовпевнено відповідав, що комісія дозволила Йому приступити до іспитів.

Всі іспити пройшли добре, але професор української мови Маяківський — молодий ще, бо й батько його був професором літератури, — який оцінював вступну працю Дмитра, викликав Його до свого кабінету і дуже дивувався, що Дмитро Левчук, українець, а писав працю по московськи і про московських клясиків. Тоді Дмитро вияснив йому, що середню школу закінчив у Балашові і дуже слабо знає українських клясиків, а крім того у Нього мова селянська, бо ніколи не мав змоги вивчити українську літературну мову. Проф. Маяківський поінформував Його, що провадить виклади української мови і літератури, з чого Дмитро радо скористав і два роки пильно ходив на всі виклади та докладно студював українську мову і літературу. (Ці дані подаю за офіційним свідченням Дмитрового товариша з університету, пізніше доцента Івана Павелка, на яке буду частіше покликуватися. Він хоч тяжко хворий, подав мені цінні матеріяли з часів студій Дмитра. Буду давати ініціали — І. П.).

По всіх цих перипетіях Він вступив на Юридичний Факультет Київського Інституту Народного Господарства. (За часів советської реорганізації університети були скасовані й різні факультети порозкидувані. Юридичний Факультет попав у КІНГ. Професори на Юридичному Факультеті були майже всі старі, ще з царських часів, тільки декілька викладачів комуністичних наук як: діямат, політекономія, економічна полі-

Дмитро Левчук — Київ 1927 р.
Побільшена знимка з правничого диплому

тика советської влади були нові — це вискочки—комуністи — І.П.).

Дмитро покинув мешкання у Котових. Вони затримували Його, але Він все був амбітний і не маючи змоги платити за кімнату, не згодився жити з ласки.

КУБУЧ (Комитет Улучшения Быта Учащихся) дав приміщення бідним студентам у Михайлівському монастирі (І. П.). В той час студенти дуже бідували. Їли один раз на день. Допомогу обідами давала АРА (Американ Реліф Ассосієшен), а КУБУЧ видавав студентам картки на ті обіди. Вони наїдалися борщу чи зупи, а найчастіше каші. Хліб старалися сховати, щоб могли щось з'їсти ввечері. (І. П.). Дмитро розказував, що часто вчився рано в ліжку, бо виклади були у вечірніх годинах, а легше було терпіти голод, коли людина лежить.

“Українців було мало на їхньому факультеті, тому В. Гришко, В. Вільчинський, І. Павелко і Дмитро держалися разом. До них пристав В. Чурбанов, москаль, який щиро відносився до українців. Ні в Комсомолі ані в Компартії вони не брали участі. Коли гнали на якісь збори, то мусіли іти, але не брали активної участі й тому до них відносилися холодно. “Однак професори цінили їх, бо вони дійсно студіювали, а не старалися здобувати “пролетарські заслуги” і цими заслугами проходити іспити”. (І. П.).

Дуже скоро їхня п'ятка почала фізичною працею підробляти, щоб не жити впроголодь. Рубали дрова у “бувших людей”. Дуже тішились, коли добрі люди, крім грошевої винагороди, запрошували їх на чай і скромний сніданок. У зимі чистили сніг коло хат, або скидали сніг з дахів. Дмитро довгий час мав нічну варту коло пекарні, бо тоді було багато хуліганів, які вночі нападали і грабували крамниці. Власник пекарні був доброю людиною. Він скоро переконався, що Дмитро належить до чесних студентів і дозволив Йому сидіти в пекарні, а не мерзнути коло будинку. Пекар мешкав далеко від пекарні. Мав той пекар 12-літнього сина, що був незвичайно здібний і понад свій вік начитаний. Він так добре знав українську історію, що і Дмитра часами ставив у погане положення, ставлячи Йому різні питання.

На другому році студій Дмитро дістав маленьку стипендію — спочатку п'ятнадцять, а опісля двадцять п'ять рублів

місячно. Тоді вже міг на торговиці купити вареного молока і хліба, що й було Його сніданком і вечерою. Також ощаджував гроші, щоб могли купити якусь сорочку, чи направити взуття, бо часто ходив у подертих черевиках. Всі ці погані обставини не забивали у студентів охоти відвідувати театри чи оперу. Один або два багатші студенти купували квитки, а опісля "ретурками" допомагали біднішим діставатися нелегально на вистави. Звичайно, серед них все був і Дмитро, бо як вже сам описував, мав дуже велике замилювання до театру, опери і музики.

По двох роках перебування у гуртожитку сталася велика неприємність — манастир згорів і студенти опинилися прямо на вулиці. Дмитро схопив свій "масток" — дерев'яну скриньку, вибіг на вулицю і сів на ту урятовану скриньку. Якраз проходили знайомі студентки і порадили Йому, що у одного орендаря камениці є вільна кімнатка на п'ятому поверсі. Колись орендар був власником цієї камениці, але її націоналізували, однак дозволили йому взяти її в аренду. Дмитро мусів зайняти кімнатку нелегально, бо інакше її не отримав би. Спочатку мав неприємності, навіть батько товариша — адвокат боронив його в суді, однак скоро орендар нав'язав з Ним приятні відносини і навіть дав Йому маленьку працю. Дмитро збирав у всіх комірників гроші за воду й паливо, а за це діставав п'ять відсотків від зібраної суми і кімнату безплатно. Там і прожив він аж чотири роки.

В 1927 році Він закінчив юридичний факультет, але не міг дістати праці судді чи адвоката, бо не був партійним. За допомогою вище згаданого адвоката (єврея) дістав працю секретаря в Обласному Суді. Лише часами висилали Його на провінцію в ролі оборонця. Два роки відбування "стажу" (практики) дали Йому змогу добре пізнати українське село. Дмитро все використовував ночівлю в гостинних селянських хатах, щоб довідатися про життя і настрої селян, які часом розказували Йому про українську історію, зв'язану з даною місцевістю. Дуже багато розказували Йому про Крути та інші важливі події і Дмитро переконався, які шляхетні і добрі були наші селяни.

VI. НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ — ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКІЙ

(Спогади правника)

1

Захисник, завідувач Юридичної консультації в м. Переяславі, одержав з Києва телеграму такого змісту: “Приїдьте розмов важливій справі четвер Голова”.

То була телеграма від Голови Київської Обласної Колегії захисників. Але — що то за важлива справа?... Збори завідувачів консультацій області? — Так недавно відбулися. Та й виклики завжди були листовні за тиждень, а то й більше наперед, а тепер — телеграма?!...

Телеграма надійшла пізно, бо була середа, сонце хилилось на захід і треба було поспішати з налагодженням транспорту. До пристані 9 кілометрів, але пароплавом своєчасно дістатись до Києва — справа занадто ризиковна. До залізничної станції 30 кілометрів, однак тут певно, бо поїздів на Київ проходить чимало, отже можна буде попасти на урядові години Голови Колегії захисників. Так чи інакше, а треба поспішати до Йоськи-Балагули і з ним порадитись.

Коли захисник роздумував про засоби їзди і хотів уже вирушати з хати, Йоська вже “побалакав” з дворовим псом захисника і прямував у навстіж відкриті двері кухні, через яку треба було проходити до покоїв господаря.

— О, Йоська, ви мені дуже потрібні! Заходьте! — справді радіючи промовив господар.

— Здорові були, ясновельможний пане! Знаю, що я вам потрібний, тому і зайшов, — скинувши картуза, відповів Йоська.

— Йоська, друже, пора вже забути такі звеличання... А звідки ви знаєте, що ви мені потрібні?

— Ой, пане, не можу я вас називати товаришем. Який я вам товариш? Звеличаю вас добрим ім'ям не на вулиці, а в хаті, — ніхто ж не чує. Прийшов до вас, бо все місто гуде, що пан одержали телеграму з Києва і треба панові їхати...

— Знову — пан, пана, панові... Таж панів давно у Чорне

море пхнули, — жартівливо і показово обурюючись, сказав захисник.

— Я не знаю, кого там пхнули чи штовхнули в Чорне море, але я бачу, що ви таки пан, а Химка — ваша наймичка, а я балагула, ну а товаришем нехай собі буде секретар Переяславської партії, голова Райвиконкому і всі вони...

— Ну-ну, Йосько, — перебив його господар, — я знаю, що ви філософ, але обережніше, щоб не довелось мені вас захищати... Краще скажіть, як ми поїдемо.

— Ніякий я філософ. То ви смієтеся з мене, бо філософом називали жеребця у нашого дідича за царських часів. А поїдемо ми з шиком, бо дорога тепер добра, погода, дасть Бог, теж буде. Запряжу я бричку на чотирьох. Товариство у пана буде теж панське, — їдуть до Києва лікар Нельський і вчителька Котляр з донечкою. Заїду я за вами на світанку, о 4-ій годині і вже на 9-ту годину будемо на станції. А десь за півгодини прибуває яготинський поїзд і доставить вас до самісінького Києва на коли вам треба, — скороговоркою випалив Йоська, і хутко зник. Захисник був повністю задоволений.

Все до подробиць так було, як заповів Йоська і ополудні, в четвер, захисник був уже в канцелярії Обласної колегії захисників на вул. Карла Маркса. Від секретарки він довідався, що викликано його для обговорення організації захисту в судовій справі Титаренків, яку буде розглядати Виїзна Сесія Обласного суду в Переяславі; що Голова Колегії захисників тепер у своєму кабінеті і він має зараз же зголоситися у нього.

Захисник зідхнув з полегшенням. Всякі тривожні здогади відпали, ніяких неприємностей нема. Навпаки, він чув про справу Титаренків з села Переяславського району і розгляд її в самому Переяславі може піти тільки на добро йому і його колегам. З почуттям задоволення захисник увійшов до кабінету Голови Колегії.

Голова привітався з захисником, як з товаришем і колегою по праці, хоч різнились вони між собою в усьому. Голові було років 35, а захисник вже за 50. Голова був захисником інтересів пануючої комуністичної партії, а адвокат з Переяслава — захисником до мінімуму обтяжених тією ж партією прав людини, які ще лишились, а навіть і узгляднені конституцією советської тоталітарної держави. Парадоксальних

інституцій в державному управлінні Советського Союзу дуже багато, як і парадоксом є сама комуністична держава на фоні вільного світу, але найбільше суперечливим у соціалістичній системі є саме советська адвокатура. Як сказано в Положенні про Адвокатуру, вся діяльність її лежить у здійсненні соціалістичної законності в країні. Проте ці функції виконує суд і прокуратура, а адвокатура захищає інтереси індивіда, які, у випадках судових, завжди протилежні саме інтересам соціалістичної системи управління державою.

Але бесіда Голови з Захисником проходила гладко, без натяку на будь-які засадничі протиріччя в їх галузі діяльності. Голова показав захисникові листа Обласного суду, в якому повідомлялось, що до Переяслава виїздить Сесія Суду і розгляне там декілька справ, а між ними справу двох братів Титаренків і Косаченка, які обвинувачуються за антисоветську пропаганду, що привела до порушення спокою і порядку, а навіть викликала заворушення в селі Пологи, переяславського району. Підкреслено, що справу розглядатиметься з участю державного прокурора і громадського обвинувача, а тому, не знаючи, чи обвинувачені мають захисників, пропонував Суд в листі забезпечити ними. Захисник, прочитавши того листа, доповів Голові, що про цю справу він чув, що в районі гомонять про неї, але з актами слідства не знайомився. При тому додав чутку, обвинувачені відмовляються від захисників у суді.

— Але наше діло забезпечити оборону в суді, — сказав Голова. Хоч санкція обвинувальної статті не передбачає смертної кари і справа могла б розглядатись без захисників, але — оскільки будуть аж два обвинувачі, то — по закону — ми зобов'язані дати їх, незалежно від того, чи хочуть того обвинувачені, чи ні. Скільки вас, захисників, у районі тепер? — запитав Голова.

— Лише два, — я і Альтшулер, а Колесник хворий і поїхав на все літо лікуватись до Соснівської санаторії під Черкасами, — відповів захисник.

— Я знав про хворість Колесника і подумав, що на час Сесії суду треба дати вам підкріплення, — говорив далі Голова. — Ви, особисто, будете керувати захистом і відповідати за його переведення. Ви не хвилюйтесь — я знаю вашу скромність — справа не є аж так важлива. Влада просто

користає з нагоди і хоче провести антирелігійну пропаганду. Я говорив уже про цю справу у відповідному місці і дізнався, що головну скрипку в ній гратиме громадський обвинувач, в ролі якого виїде хтось з Київського облкому партії. Отже функції захисників мають бути пасивними, стриманими, обережними в висловах. Як то кажуть, — на дах не лізьте, бо однаково, що скажуть прокурори, те і буде. Та й кара обвинуваченням не загрожує велика.

— А ким же ви підсилете нас, товаришу Голово? — запитав захисник.

— Я знаю, колего, що ви не любите гастролерів з Києва. Тому я вам дам не адвоката, а практиканта, який щойно закінчив юридичний факультет, в адвокатських справах ще слабенький, але, кажуть, що хлопець схоплює все швидко, а головне слухняний і поважає досвідчених. Отже конкурентом він вам бути не може, ви йому допоможете і він вам стане в пригоді. В цій справі треба, на всякий випадок, трьох захисників, тобто кожному обвинуваченому. Я йому видав мандат на виступ і колегія візьме на себе оплату його відрядження. Чекайте но, я велів секретарці його викликати із Святошина, де він практикує, то може він уже й тут, я зараз побачу. — І Голова підійшов до дверей, заглянув до канцелярії і побачив практиканта.

— О, ви вже тут. Прошу заходити, — весело проказав Голова. Тим практикантом був автор цих спогадів.

Не знаючи в чім справа, бо і секретарка нічого не знала, я сміливо увійшов до кабінету. Голова ввічливо привітався зі мною і представив захисникові, який також чемно потис мою руку. Я був у сандалях, здається, на босу ногу, у літніх "ширпотребівських", кольору "маренго", штанах і в сірій, правда, чистій сорочці з розстебнутим коміром. Я ніколи не був полохливим, хоч старався бути скромним і був часто соромливим і тому почував себе ніяково, сидячи в м'якому бархатному кріслі. Я перепросив за буденний вигляд.

— Бедність — не порок, тим більше студентська, — відізвався усміхаючись Голова.

— Но порядочное свінство і для студентів, — відповів я, ніби соромливо.

— Чуєте, — кивнувши в мій бік, але звертаючись до захисника, — вимовив Голова, — значить правду кажуть, що швидко схоплює і реагує.

Я мовчав. Тільки, мабуть, шмиргав носом, бо хустки у мене таки не було з собою.

— Ну так — як? Згода? — звернувся Голова до захисника. Захисник подякував Голові за добре вирішення справи.

— Ну, а як ви, молодий чоловіче?

— Я ж не знаю в чім справа, — відповів я.

— Я прошу вас поїхати на тиждень у відрядження до Переяслава виступати за оборонця в судовій справі, — сказав Голова. — Вам допоможуть, добре порадять і ви безумовно виправдасте наше довір'я. Відрядження оплатимо, виходячи з мінімального заробітку адвоката.

Я почував себе вище ніж на сьомому небі. Я готов був кинутись з подякою до обох "товаришів", але зрозумів, що теляче захоплення не треба виказувати. Я стримано відповів згодою.

— Ви мене пробачте, молодий чоловіче, але я мушу вас запитати, чи є у вас не "студентський" і не "літній" одяг? — звернувся до мене Голова, сміючись. Захисник теж весело і з усмішкою глянув на мене.

— Я маю черевики, добрі штани, сорочку під краватку. Піджака (маринарки) хоч і нема, але має товариш мого росту, — серйозно відповів я. Крім того, — кажу, — ви дасте аванс (а конто), то не турбуйтеся, не осоромимось.

Усі троє засміялись. Голова встав і, на знак договорености, потиснув мені і захисникові руки. Всі вийшли до канцелярії. Голова підійшов до бухгалтера і наказав: захисникові оплатити подорож з Переяслава до Києва і назад, а мені виписати аванс в рахунок оплати відрядження і видати його сьогодні ж. А в цей час веселої вдачі секретарка витирала мені споченого лоба своєю хусточкою, з чого всі сміялися. Хустку я, звичайно, поклав у свою кишеню.

Голова з захисником запросили мене на обід до прибічного ресторану при готелі "Континенталь", що містився рядом з колегією адвокатів. Я вагався, кивав на свої сандалі, свистав, вивертаючи порожні кишені, але то все було зайве.

— У той ресторан і босих пускають, а щодо грошей, то колись полічимося, — сказав Голова і попрямував до дверей, а за ним і захисник. Я моргнув секретарці, подякував за хусточку, одержав від неї кокетливого ляпаса в щоку і пішов за ними.

Обідали з годину. Мої "колеги", після одної-двох чарок, розв'язали язики і, не соромлячись мене, азартно обговорювали позакулісові інтриги в Колегії між адвокатами. Я дещо розумів, а дещо ні, приділяючи більше уваги котлетам-шницелям і дівчині, що їх приносила. По обіді ми ще зайшли до канцелярії і я одержав приготований вже мені аванс. І тут мила секретарка виручила мене з біди. Справа в тім, що я не мав при собі гаманця, а кишені в штанах були настільки мілкі, що небезпечно було ховати в них готівку в сумі, якої я ще у своєму житті не мав і мандат, розміром на цілий аркуш. Я тримав все це в руці.

— Товаришу адвокате, — ледве стримуючи себе від голосного сміху, звернулась до мене секретарка і, подаючи мені тверду паперову папку, сказала: пробачте, у нас нема зайвого портфеля, то візьміть оцю папку. В ній є трохи паперу і олівець, покладіть ще гроші і мандат, зав'яжіть у трьох місцях, тоді нічого не згубите і з форсом пройдете вулицями міста Києва. — І після цього вона зайшлася сміхом, а за нею і всі присутні. Я не гнівався, бо знав, що то жарт з добрих почуттів до бідного студента, який починає самостійне життя, сприймав навіть з задоволенням, бо воно таки було веселе і гарненьке дівча. Я їй обіцяв віддячити і за хустку, і за папку.

Захисник умовився зі мною піти тепер же до Обласного суду, сьогодні і завтра присвятити вивченню і нотаткам матеріалів справи, бо в Переяславі може не бути вже часу на це. До неділі полагодити всі свої особисті справи, а в неділю пароплавом разом виїхати до Переяслава. Виїзна Сесія суду, починала свою працю розглядом справи Титаренків і Косаченка у вівторок. Отже, складалось все добре, був час на полагодження особистих і службових справ.

2

Прибув я на пристань о п'ятій годині, надвечір. Пароплав мав відійти о шостій. Захисника ще не було. Він мав купити напередодні квитки для обох нас. Я думав про нього, був задоволений його добрим ставленням до мене. Під час вивчення справи в суді я з ним ближче познайомився і звав його ім'ям і по-батькові — Арсенієм Петровичем. Я, з легкою валізою в руці, перейшовся кілька разів по пристані, подивився на Дніпро, коли чую його м'який баритон:

— Ах, яким він фертотом виглядає, — ставлячи свою валізу, вигукнув Арсеній Петрович. Привітались. — То може ви в тих штанах і черевиках, якими хвалились, що маєте? — запитав.

— Так, ті самі. А що — хіба погані?

— Я не кажу, що погані... І піджака може купили? — весело запитав він.

— Купив цілий костюм темно-сірого кольору, дві білі сорочки, дві краватки. Все у валізі. Не купив тільки капелюха, бо, звикши влітку ходити з непокритою головою, боюсь його загубити. Не маю ні дощовика, ні парасолі, ні кальош...

Арсеній Петрович так зареготав, що я зразу замовк, а навколишні звернули на нас увагу. Якась жінка, що ближче сиділа і чула наш діалог, вигукнула: “справжній жених!”

Ми входили на пароплав, коли вантаження товарів було закінчене, в числі останніх пасажирів. Скрізь було тісно. Наша двомісцева каюта містилась внизу, дорога до неї вела по вузьких східцях, що ледве можна було пройти з валізою в руках. То був пароплав товарний, з пізнішою добудовою пасажирських кляс, тому все було некомфортабельне.

Але якось все вмістилось і розмістилось, і Арсеній Петрович, покликуючись на втому після міської біганини, пожився. Я ж, зачувши останній гудок до відпливу, не міг не бути на палубі. Треба ж попрощати на тиждень милий Київ, помахати на беріг — спершу рукою, а потім і носовою хусткою, яка вже у мене була і навіть напарфюмована.

Народу на палубі, особливо молоді, було повно. Матроси просять публіку розташовуватись рівномірно, щоб не було крену пароплава в один бік. Красунь-Київ притягає всіх. Але даремні їх турботи, крену паропалава бути не може, бо в цей, недільний гарний день, у публіки є два крени. По правому боці — дніпровські схили з київських гір, пам'ятник Володимирові, трохи праворуч — Андріївська церква і вся краса Києва разом з близькими провозаючими, а по лівому — задніпровські далі, луки, і тут же Труханів острів, пляж, на якому ще тисячі киян так само дивляться на пароплав і готові привітати, коли він наблизиться до них. І справді — все гомонить навколо. Здається, природа вітає людей, а люди природу, Київ, Дніпро і всю Україну. Пароплав вже набирає ходу, а люди все вітають, вимахуючи руками і різними вигуками.

Минаємо схили київських гір і чудові парки на них. Хтось показує на Аскольдову Могилу. Ось і Печерська Лавра. Одна дівчина, чи молодиця, хоче здивувати своїх бесідників і показує на кущики, що ніби доріжками спускаються від Лаври до Дніпра. Під ними, каже, печери, які тягнуться і під водою аж до середини Дніпра. — Наш пароплав пройде над ними, — каже вона.

Пароплав гуде. Проходимо мости. Швидко залишаються в далині Звіринець, Слободки, Дарниця, Лиса Гора. А ось Жуків Острів і Конча-Заспа... Я захоплений красою околиць Києва, так наче вперше їх бачу.

Сонце ще не зайшло, коли хтось, мабуть, якийсь веселий поліщук, затягнув високим протяжним голосом: "Ой вже сонечко та й за гору котиться, мені додомоньку давно хочеться...", але ніхто не підтримав, лише засміялись. Люди ще знайомились, хлопці переглядалися з дівчатами, ходили по палубі, заговорювали, придивлялися, когось шукали. Пароплав підійшов до Вишеньок, залишив чимало перекупок з порожніми кошиками і мішками і трохи хлопців та дівчат. І вже зовсім темніло, коли пароплав причалив до Козина, де висадилося ще більше, ніж у Вишеньках. Не затримуючись, облеглий пароплав почвалав на Трипілля.

Смеркло. Чудові краєвиди зникли в темряві вечора. Люди почали придивлятись до того, що ближче — хлопці на палаючі дівочі очі, білі як сніг зуби, у привабливу усмішку, а дівчата — на поставу і словесну відвагу хлопців. А тут місяць, — цей провокатор і вічний спокусник людей, зійшов і сипнув пригорщі срібла на плесо ріки, на палубу, на нас... Мовляв, дивіться як гарно і увечері, то поспішайте жити, веселитись, мріяти...

І начебто по чиемусь велінню відразу почувалась пісня: "І туди гора, і сюди гора, а між тими, крутими горами, сходила зоря"...

— Це наші, трипільські, — промовила моя хвилева подруга, притиснувшись ще ближче до мене.

— О-о, то ви з Трипілля? Шкода! — сказав я.

— Чому шкода? — запитала.

— А тому, що скоро вже пристань Трипілля і ми розлучимось...

Але пісня захопила і нас. Вся палуба співала. "Ой то не зоря — дівчина моя, з новенькими та ще й відерцями, по водицю йшла..."

— Ах, який розмах, яка сила! — кажу я.

— То наша, трипільська, — гордо відповідає дівчина. — То була похідна, ніби марш, отамана Зеленого. Коли загін його їхав на конях, то завжди співав цю пісню.

А палуба гула: "Ти, козаче мій, — дурний розум твій..." При цих словах дівчина ткнула пальцем у мій лоб і гарним голосом підтримувала спів, а я за нею. Коли пісню скінчено, дівчина шепотом розповіла мені, як у червні 1919 року Зеленивці, відбиваючи зайняте російськими комуністами і комсомольцями містечко Трипільля, оточили їх і перебили, скидаючи трупи з трипільських круч у Дніпро.

— Цікаво! І люди не бояться співати цю пісню тепер? — спитав я.

— Як чуєш. Та пісня не видумана ж Зеленим, а народня, то чому ж не співати її! Правда, всі в нашій околиці знають, що то була улюблена пісня Зеленого, але ж її люблять всі і може тому, що її співали люди, які хотіли для України добра. І заспівували цю пісню наші трипільські комсомольці... А тепер, чуєш, — продовжувала запально говорити дівчина, — співають пісню: "В турецькій неволі", — то будь певний, що, вимовляючи слова "в турецькій неволі", розуміють "в московській неволі".

— Ой, я хочу висадитись в Трипільлі, — пожартував я.

— "Дурний розум твій", — проспівала тихенько дівчина і знову торкнулась пальцем мого лоба. — Хочеш, щоб з кручі спустили?

— А є кому? — питаю.

— Чекає дома, може навіть зустріне на березі, — відповіла.

Пароплав наближався до пристані. Співи затихли. Всі трипільські і з ближчих сіл посунули вниз, за ними пішли й ми. Я тепло попрощався, очевидно, з молодницею, а не дівчиною, і напевно з вчителькою. На спорожнілу палубу, на якій лишилися лише закохані парочки, я вже не повертався, а пішов у каюту.

— А я думав, що ви спите, Арсенію Петровичу, тому і не хотів непокоїти вас і був на палубі.

— Тільки не брешіть, голубе сизокрилий. Я виходив на палубу і бачив ваші вихилися з гарною панною, — відповів жартівливо Арсеній Петрович. — Краще, давайте, повечеряємо, вип'ємо чаю чи що.

Я пішов до буфету, взяв кілька бутербродів, замовив чай і попросив занести до каюти. Арсеній Петрович вийняв з валізи щось своє і вийшло так, що непогано закусили. По вечері положився і я.

— А я, ото лежачи, все обдумував і обмірковував з усіх боків нашу справу, — почав розмову Арсеній Петрович. — Ви ж бачили, актів зізнання і попереднього слідства небагато, вся справа в одному і то невеликому томі, а розглядати-муть її з участю аж двох прокурорів.

— І з участю двох з половиною захисників, — вставив я.

— Не знаю, хто з нас буде половиною. Ви думаете, що нею будете ви. Але ви захищатимете Косаченка, другорядного підсудного. Його засудять на меншу кару, а може й зовсім узільнять, — от Ви і будете Плеваком в очах людей, а не половиною захисника.

— На мою думку, нам треба обстоювати їх абсолютну невинність, бо читати Євангелію чи Біблію у себе в хаті, хоч би і для інших, не є жадним злочином, то є віра в Бога — і тільки.

— То правильно, але як ви, голубе, дивитесь на те, що підсудні закликали селян зібрати все майно й завезти на подвір'я сільради, щоб на Страшний суд прийти з чистою душею і вірою в Бога? — запитав Арсеній Петрович.

— Та вони закликали зректись майна теж у вірі в Бога, то й за це їх карати не можна. Свобода віри передбачена ж конституцією, — випалив я.

— То теж правильно з точки погляду християнської моралі, але то абсолютно неправильна позиція для адвоката в советському суді, — сказав Арсеній Петрович. — Я бачу, що ви вірите в те, що написано в актах і протоколах слідства. А я думаю, що обвинувачені не робили жадного заклику, як і не провадили ніякої релігійної пропаганди. Вони просто молились Богові, читаючи Євангелію. Ви звернули увагу, — продовжує Арсеній Петрович, — що зізнання у слідчого писав власноручно старший Титаренко, а його брат дуже грамотно розписується під зізнаннями. Отже видно, що люди письменні, які розуміють, де і в які часи вони живуть.

Я думаю, що і пропаганду, і заклик зректись майна їм приписала сільська і слідча влада, щоб мати підставу віддати їх під суд, хоч про це, нам, советським адвокатам, офіційно говорити заборонено.

Я широко відкрив очі, припіднявся на лікоть і уважно наставився на співбесідника. Арсеній Петрович це помітив і, усміхнувшись, продовжував:

— Очевидно, то все є для вас новиною. Тоді я мушу вам дещо більше розказати, бо те, про що я вам розповім, мусить знати оборонець, який виступає в справі Титаренків і Косаченка. Арсенів Петрович зробив павзу, подумав і говорив далі. — Ви, безумовно, знаєте, що советська влада проти релігії. Комуністична партія не терпить релігії і вважає її засобом буржуазії тримати в темряві і покорі пролетаріят. Знаєте, що влада провадить шалену антирелігійну пропаганду. Але, я бачу, ви не знаєте, що советська влада вживає прихованих, підступних і провокаційних способів, щоб руками і поступованнями самих віруючих підірвати засади віри в Бога, знеславити обряди, оплюгавити культ і все з метою внутрі розсадити релігійні громади, знищити їх церкви і, таким чином, ліквідувати релігію, — Арсеній Петрович замовк, щоб змінити позу лежання.

— То правда, що про таку практику влади я не знав, — печально відізвався я.

— Ви чули, наприклад, про сварки і бійки не тільки між громадами, а й між священиками, — продовжував Арсеній Петрович. — Це все робота комсомольських і партійних комітетів та адміністративно-міліцейських органів влади і в селах, і в містах. У селах, звичайно, найбільшими героями на "антирелігійному фронті", — іронізував бесідник, — є комсомольці, члени партії — активісти при допомозі гультаїв і п'яниць.

— Ви мені відкриваєте очі, Арсенію Петровичу, — перервав я.

— Чекайте, то не все. Ви знаєте, що церковні будівлі і землі навколо них є власністю держави і остання здає їх в аренду громадам вірних. То влада на цьому й шантажує. Спершу влада здасть в аренду, напр., автокефальній українській громаді церкву, а потім договір розриває і здає старослов'янській громаді, потім "живістам", або так зв. "вільній церкві". Такий шантаж супроводжується різними пльотками

і провокаціями через спеціально приставлених для цього темних людей, завдяки чому створюється нестерпна атмосфера серед вірних в громаді. Влада, ніби нічого не знаючи, втручається в життя громади і в результаті завжди знаходить "підстави" закрити церкву і обернути її під клюб, магазин чи склеп. Народ же, особливо селяни, не можуть без віри, от вони й шукають способів задовольнити свої релігійні потреби, шукаючи церков і священників по селах, містечках і містах, де ще їх не ліквідовано. Ці труднощі і приводять до того, що віруючі селяни збираються по хатах, читають Євангелію, співають церковних пісень, хтось розказує про святі місця тощо.

— А хіба наші підзахисні не є євангелістами, чи баптистами? — запитав я.

— Я думаю, що вони є справжнісінькими православними, лише в їх селі і поблизу вже нема церков, тому вони і збирались в хаті для молитов.

В цей час загув пароплав, сповіщаючи цим про наближення до пристані. Ми наскоро зібрали свої речі, причепурились і вийшли з каюти. Піднялись ще на палубу. Там було порожньо, лише одиниці вважали ліпше дихати свіжим повітрям. Ніч була божественна. Місяць освічував широченний Дніпро і береги, від чого все виглядало таємничим і чарівним. Арсеній Петрович розпізнавав місцевість.

— Так, ми причалуємо до пристані Переяслав. — Отакі то діла. — молодий чоловіче, творяться на білому світі, — хлопнувши мене по плечу, сказав Арсеній Петрович. І ми почали сходити вниз до виходу з пароплава.

3

На пристані нас зустрів Йоська. Він вихопив з наших рук валізки, спитав, чи немає ще кого з нами і повів до брочки. Подалі стояла і балагула з Михалем. Йоська сказав йому, що "більше нема нікого" і той кинувся вербувати звичайних пасажирів. Ми стояли коло брочки. Йоська метнувся знову до пристані і привів двох, — агронома Райземвідділу з дружиною. Арсеній Петрович привітався з ними і познайомив мене. Ми сіли в брочку, Йоська скочив на дишло, бо на його сидінні лежали речі, вдарив по конях, проказав "вйо,

війо, козаки” і бричка швидко покотилася від пристані. Йоська поганяв коней, вигукував “побережись” до пішоходів, яких він обганяв і коли вже нікого спереду не було, заговорив:

— “Ой, ясновельможний пане, що тут було після вашого від’їзду до Києва, що тут тільки не говорили про вас. Спершу казали, що ви тиждень тому відправили свою жінку до доньки, а самі поїхали з вчителькою Котляр на гулянку до Києва. Я їм кажу, що то неправда, а вони махають руками і кажуть: балакай, балакай, він тобі гроші платить і ти, звісно, мовчиш і нічого не скажеш”.

— Йоська! — перебив його Арсеній Петрович, — тож ви такий Донжуан, що за молодицями стріляєте, а я вже старий.

— Пане, мій добродію, — аж повернувся Йоська лицем до нас, — що це ви мене все кінськими назвиськами величаєте. То філософ, то донжуан, — бігме мені сором тих людей, що мене ще не знають. Я ж вам казав, що філософом називали коня у дідича, а донжуаном ще й тепер кличуть коня в конюшні Райзембази, що дістався ще від заводчика Козицького.

Всі сміялись, а дружина агронома і я просто реготалися, тримаючись за поручні, щоб не вилетіти з брички.

— Але в п’ятницю повернувся з Києва товариш Гомберг, той що в партійному комітеті, — продовжував Йоська, — і від нього довідалися, що приїде сюди Київський обласний суд, а з ним прокурори, захисники, секретарі. Всі мають приїхати сьогодні, в понеділок. А ще в суботу привели арештантів, яких будуть судити, то весь Переяслав їх зустрічав ще за містом і проважав аж до міліції. Ще кажуть, що сам Постишев прибуде і буде таке говорити, що все піде не так, як досі, а якось інакше.

Ми слухали балагурство Йоськи з зацікавленням, бо все у нього виходило простодушно і навесело. А крім того, його оповідання змальовували життя провінційного містечка, що нагадувало нам часи Гоголя. Йоська навіть повідомив, що Дітман, утримувач гостиниці, обив новим папером одну кімнату, винищив цілком блощиць, бо приїде якесь, як він висловився, “високе благородіє”.

Ми знову вибухнули сміхом. — Оце вам лице Переяслава, — сказала дружина агронома.

Наші компаньйони зійшли в околиці містечка, а нас Йоська довів до самого дому Арсенія Петровича і спритно

поставив наші валізи на ганок. Я хотів розплатитись, але господар і Йоська замахали руками, що не треба, мовляв, у нас окремі розрахунки. Коли увійшли в кімнати, наймичка внесла молоко і поставила на стіл. Ми випили по склянці, хвилини п'ять поговорили і пішли спати. Було біля 3-ої години ночі.

Вранці мене збудив Арсеній Петрович. Вже прийшов наш третій колега Альтшулер. За сніданком ми умовились, що братів Титаренків будуть захищати: старшого — Арсеній Петрович, а молодшого — Альтшулер, а Косаченка — я. Вирішили зараз же піти на побачення з ними, але не разом, а по черзі, бо і Альтшулер чув, що підсудні не хочуть жадних "земних" оборонців.

Першим пішов до міліції Арсеній Петрович. Його не було з годину. Повернувшись, повідомив, що старший Титаренко не схотів з ним говорити. Каже, що він мене особисто поважає, але не хоче захисту, а покладається тільки на Бога. "Бог мій захисник", сказав він, перехрестився і вийшов, — оповів Арсеній Петрович. — Ідіть ви, — сказав він Альтшулерові.

Приблизно за годину повернувся і Альтшулер з тими самими до подробиць наслідками. Отже і молодший Титаренко відмовився говорити. Ми зажурились. Це ж ускладнюється наша праця. Як захищати, коли ти не знаєш думок, почуттів і бажань свого підзахисного. Ми довго радились і, зрештою, Арсеній Петрович сказав мені піти ще до свого, може хоч з Косаченком нам усміхнеться доля. Я пішов.

Зайшов я спершу до Начальника міліції, щоб представитися йому, пред'явити мандат, бо міліція вперше мене бачила і не знала, що я захисник. Начальник, молодий і симпатичний чоловік, прийняв мене ввічливо, сказав, що Косаченко поведінкою інший, більш людяний і напевно буде говорити. Однак, на всякий випадок, порадив говорити з ним віч-на-віч, для чого запропонував перейти до кабінету свого помічника, якого на той час не було в міліції. Я перейшов до того кабінету, а Начальник пішов наказати міліціонерові привести Косаченка з камери і залишити нас вдвох. За пару хвилин увійшов Косаченко.

— Ви будете Косаченко? Я ваш захисник і хочу з вами поговорити у вашій справі, — почав я. — Прошу сідати.

— О, який ви молоденький, а вже юрист, — ніби несміливо відізався він. Але сів і чекав на дальшу розмову.

— Ви хочете зі мною говорити, чи поставитесь так, як ваші товариші? —

— Ні, я хочу говорити. Я думаю, що і вони скоро заговорять, бо їм надавали стусанів солдати конвойного полку ще на пароплаві і додали міліціонери вже тут, саме вчора, коли вони не хотіли встати перед начальником міліції, під час його розмови з ними в камері. Телер молодший лає старшого, що ніби той його намовив до непослуху.

І Косаченко розказав все. Він вияснив найголовніше для нас, а саме, що Титаренки тільки читали Євангелію самі для себе і для тих, хто сам приходив послухати. Ніхто ніякої пропаганди не провадив. Ніхто з підсудних не закликав до зречення майна і не говорив про Страшний Суд. Це все видумали сільські активісти, члени партії, щоб посадити в тюрму Титаренків, бо вони на кожному кроці викривали їх, зокрема голову сільради, за дурну поведінку з селянами, п'янство, називали їх темними безвірниками. Кажуть, що старший Титаренко писав до Райвиконкому на них і ще кудись, обвинувачуючи їх у хабарництві тощо. Косаченко розповів, що старший Титаренко служив в царській армії писарем, що він добре письменний, а Біблію знає напам'ять.

Може годин зо дві я говорив з Косаченком, з'ясував усе, що тільки можна було і випитав про все, що знав він. Просив вплинути на своїх товаришів, щоб вони не "фокуснічали". Він обіцяв. Ми розійшлися друзями. Я подякував Начальникові міліції за добру пораду і організацію побачення і пішов до своїх колег.

Я поінформував своїх колег детально. Арсеній Петрович був задоволений, що він правильно уявляв подію в селі Пологах і розгадав провокацію активістів на "антирелігійному фронті". Після тривалого обміну думками ми встановили тактику захисту. Ми, звичайно, не мали жадної надії на виправдання будь-кого з обвинувачених, бо показові суди советська влада організовує не для того, щоб "показово" виправдати, а щоб суворо, на очах людей, засудити. Але ми вирішили всіх сил прикласти, щоб скомпромітувати покази-свідчення на суді активістів і тим вплинути в якійсь мірі на суд і добитись бодай деякого пом'якшення, згідно засуду на менші терміни ув'язнення. Та і люди побачать фальш всієї справи.

Альтшулер пішов дізнаватись, чи не приїхала Сесія суду, щоб взяти справу для ознайомлення. Ми з Арсенієм Петро-

вичем сиділи на веранді і пили чай, коли прибіг Йоська і оповів, як він привіз з пристані Голову і Секретаря суду. Він їх, каже, зразу впізнав, бо вони уже бували в Переяславі. Секретар з великою бородою, — оповідав Йоська, — куди більшою, ніж у нашого ребе.

— Я завіз їх до Дітмана і, нічого не питаючи, дві їх валізи заніс у ту кімнату, де вже нема блощиць, і звелів доньці Дітмана, Басі, насмажити на вечерю риби, бо вони всю дорогу говорили, як присмно вудити рибу. Я їм сказав, що в нашому Трубіжу вельми багато всякої риби і можете ловити, але голова так сердито буркнув, що вони їдуть судити злочинців, а не ловити рибу. І я замовк і вже нічого не казав до самого гостинця. Бувайте здорові, бо я спішу...

— Знаменитий Йоська, — сміючись констатували ми, коли він зник з обр'ю.

Ми знали ще в Києві, хто з членів Київського обласного суду головуватиме у Виїзній Сесії. Приїхав член суду не з сильних, а зі слабих, малописьменний, комуніст з київських робітників у минулому. Значить, правду казав Голова Колегії захисниці, що судова влада не надає великого значення цій справі, а нею зацікавлені більше партійні органи і вони роздувають її.

Химка прибрала зі столу і пішла на кухню. Ми з веранди перейшли до кімнати. Арсеній Петрович запитав мене, звідки я походжу. Я йому охоче розказав все своє життя з дитинства, про батька селянина, про те, як він старався дати мені освіту і вивести в "пани"; що тут, в Україні, сам, а вся родина живе на Поліссі під Польщею. Арсеній Петрович уважно слухав, хвалив, що майже самотужки "вийшов в люди" і у свою чергу оповів про себе. Розказав, що має двох доньок вже замужніх, з яких старша живе на Уралі, а молодша — у Волчанську на Харківщині. Якраз тепер молодша донька народила сінка і дружина Арсенія Петровича поїхала допомогти їй в господарстві і повчити бути матір'ю. Арсеній Петрович був щасливий і мріяв після Сесії поїхати на побачення з внуком. В заключення сказав, що я можу жити у них аж до повернення дружини.

Ця задушевна розмова зблизила нас ще більше. Арсеній Петрович став називати мене часто другом і іноді сином, і я відчував справді батьківське до мене ставлення, — він просякся до мене довір'ям. Я висловив бажання, якщо буде віль-

ний час, оглянути історичні місця в Переяславі і в його околицях. Арсеній Петрович помітно стривожився. Я здивувався. Він побачив моє до деякої міри збентеження. Він встав, причинив щільніше двері, поправив фіранку на вікні, сів у ближче до мене крісло і виголосив цілий монолог, якого я ніколи не забуду.

— Мій друже, — почав Арсеній Петрович, — не робіть цього. Борони вас, Боже, будьщо тут оглядати, когось питатися про побачене. Теперішній Переяслав — то Богом покаране містечко за гріхи Богдана. Тут, серед представників влади, найбільше пиятики і розпусти та самовладства. Тут сексот на сексотові. Ви сьогодні ввічливо привітались з порядною сусідкою, а завтра будуть гомоніти про ваш роман з нею. Заговорите з бувшим власником націоналізованого будинку, якого вважають за буржуя, чи увійдете на цвинтар, чи наблизитесь до церкви, або заговорите до священика, — то завтра напишуть до відповідних органів заяву на вас, що ви контрреволюціонер, що ви щось тут затіваєте проти влади, заводите антисемітизм, або що ви хочете організувати підпільну партію проти советської влади...

— То правда, — продовжував Арсеній Петрович, — що в Переяславі є що оглядати, бо чимало лишилось слідів нашої славної і неславної історії. Поблизу міста є рештки фортечних земляних валів, побудованих ще за Володимира Святославича і Ярослава Мудрого проти Печенігів і Половців. За Київської Русі аж до середини XIII століття Переяслав був резиденцією Переяславського князівства. Почавши від 1648 року і майже до кінця 18-го століття, Переяслав був центром Переяславського Полку. В цьому місті можна бачити й сліди знаменитого повстання Переяславського Полку проти Москви і Брюховеччини, викликане підписанням Брюховецьким так зв. московських статей в 1665 році. Ви, певно, знаєте з історії, що Переяславський Полк в 1666 році почав це повстання і воно розповсюдилось на Миргородський і Глухівський Полки і взагалі на все Лівобережжя. Тут ще збереглися такі національні шедеври як Михайлівський монастир і Вознесенський Собор, засновані у другій половині 17-го віку. А в першій половині 18-го віку в Переяславі був заснований Переяславський Колегіум для священицьких студій на зразок Київської Могилянської Академії. В Колегіумі викладав Григорій Сковорода.

— Але всі ці пам'ятки української історії, наче в'їдливою мрякою, покриті Переяславською угодою 1654 року, переяславськими статтями 1654 і 1659 років. Пізнішими московськими фальсифікаціями ще більше затуманено, підроблено, сфальшовано минуле і так, що не добереш де наше, а де чуже. А сучасна влада просто по-хамському поводить ся з нашими історичними пам'ятками, їх занедбує, обертає в музеї, звичайно, на свій лад, чи вважає лише пам'ятками архітектури і то неодмінно московсько-руської. Я думаю, що сучасний Переяслав може бути зразком кпин і глуму завойовника над безсилими туземцями. Можливо тому і царський, і советський уряди не проводять залізниці, не будують доріг, щоб сюди не приїздили люди і не бачили дикунства північного окупанта. Отже, з колишнього Князівства, полкового Центру, осередку національної культури, Переяслав став глухою закутиною Української Землі. Дальше ви можете уявити собі життя Переяслава з оповідань — не думайте дурного, а дуже розумного Йоськи...

Арсеній Петрович мене здивував детальним знанням історії Переяславщини, захопив патріотизмом і любов'ю до свого народу. Я згадував його розмову з Головою колегії захисників, як він покійно говорив з ним російською мовою і думав: так ось який Арсеній Петрович, ось в якій дійсності ми живемо... Він був схвилюваний. Я перепросив його за те, що навів його на такі розмови. Арсеній Петрович лагідно усміхнувся, перепросив і мене за "може зайве щось сказане". Я його запевнив, що те зайве відкрило мені очі на багато дечого і воно буде завжди між нами. Було вже пізно і ми пішли спати.

4

Суд у советській Україні є державним органом, що в інтересах московської імперії у формі Союзу Республік, здійснює в установленому процесуальному порядку розгляд кримінальних і цивільних справ. Між матеріальними і процесуальними кодексами УССР і РСФСР жадної різниці нема: кодекси України спокійовані з кодексів Московії. Єдину судову систему колишньої російської імперії перенесено і встановлено для всіх республік Союзу, лише цю систему і при-

стосовано до імперіяльно-державної системи комуністичної диктатури.

Як відомо, до реформи 1864 року в Російській імперії були поліційні суди з так зв. слідчим процесом. Після реформи запроваджено суд присяжних зі змагальним процесом. Советська Московія з тих двох систем зробила свою, комбіновану: вона залишила змагальний принцип сторін (між прокурором і оборонцем), але відкинула систему присяжних і запровадила судову колегію: з одного судді — державного урядовця (хоч формально незалежного) і двох народніх засідателів, піби представників від народу, але завжди рекомендованих партійними органами. Отже, якби большевики не вихваляли "справедливість" советського суду, по суті тепер в СРСР діє той дореформовий поліційний суд царського абсолютизму, себто нині московського комуністичного абсолютизму.

Суд в Українській Советській Республіці не зродився виходячи зі свого історичного минулого, наприклад, "Руської Правди", "Правди Ярослава" чи "Правди Ярославичів" і звичаєвого права; або Литовських Статутів, що респектували закони "Руської Правди"; або українських судів за Першої Гетьманщини, зокрема Збірника "Суд і Розправа", складеного Чуйкевичем 1750 року під назвою: "Суд і розправа в правах Малоросійських широко на різних місцях показана, а тут в єдиний короткий і ясний ексцерпт для припинення гіркої в судах тяганини зібрана, для корисного застосування малоросіянам списана". Ніяких натяків на історичне минуле нашого народу в советській судовій системі і законах не знайдете. Все чуже, накинене силою, примусом запроваджене в життя і все з метою не дати зрости українським ідеям.

Справу Титаренків і Косаченка призначено на розгляд на 10-ту годину ранку в Народньому домі, що ще носив ім'я вже опального тоді Лева Троцького. Заля вміщала більш як 500 глядачів. Вона була вщерть заповнена людьми. На відкритій сцені стояв великий стіл, покритий червоним сукном. За столом, на задніх лаштунках, висів на весь зріст портрет Леніна з витягнутою вперед рукою.

Ми, захисники, увійшли до залі і наблизились до сцени разом, привітались з прокурорами, які вже сиділи на своїх місцях. За державного обвинувача була вродлива жінка, років 30, Александрова, помічниця Київського прокурора. За гро-

мадського обвинувача — секретар Агітпропа Київського обласного партії, професор-марксист Ловля. Александрова не зміла говорити по-українському, а Ловля володів українською мовою добре.

Привітавшись зі своїми підзахисними, ми намагались з ними погодити загальні питання щодо поведінки на суді тощо, але брати Титаренки відкинули будьякі умовлення. Старший Титаренко заявив: Про що говорити? Ви дивіться, що то за суд, — і показав рукою на портрет Леніна. Підсудні сиділи в шапках. Ця обставина нас хвилювала, бо ми вже знали про ставлення Титаренків до советського суду. Я звернувся до Косаченка з проханням зняти шапку, але й він відповів: “То не суд і ми не будемо виказувати до нього ніякої пошани”.

В цей час за судовим столом, збоку, зайняв своє місце секретар з бородою і почав перевіряти з комендантом міліції наявність свідків по справі, яких було аж 35. За кілька хвилин почувся дзвінок. Всі насторожились. На окрик коменданта: “Встать! Суд ідьот!” — всі встали, але підсудні не встали і сиділи в шапках. Голова суду це помітив, однак нічого не сказав, і колегія — голова, член Київського обласного суду і два народні засідателі, робітники місцевих ремісничих підприємств, зайняли місця за червоним столом.

Голова попросив сідати, оголосив, що буде розглядатись справа Титаренків і Косаченка, назвав поіменно склад суду і секретаря, запитав у сторін, чи не мають відводу будьякого з суддів, — його не було. Після цього голова почав пересвідчуватись в особистості кожного підсудного, як того вимагає судова процедура. Він звернувся до старшого Титаренка, назвавши його по прізвищу і наказав зняти шапку і встати. Титаренко продовжував сидіти нерухомо і мовчав. Тоді голова назвав прізвища молодшого Титаренка і Косаченка — ті теж сиділи і не знімали шапок. Голова наче розгубився. Він безпорадно звернувся до нас, захисників, з проханням вплинути на обвинувачених. Арсеній Петрович відповів, що обвинувачені наших порад не слухають. Голова щось шепнув одному й другому засідателям і після цього наказав комендантові міліції зняти шапки з обвинувачених. Комендант підійшов до них, зняв шапки і дуже голосно крикнув: встать! Обвинувачені встали. Публіка засміялась дружньо, голова заспокоїв її дзвінком.

Голова ніби сволодів собою і ситуацією. Він звернувся до обвинувачених зі запитанням, чому вони не зняли шапок і не встали?

— Ми не можемо знімати шапок перед цим Антихристом (показуючи рукою на портрет Леніна), і перед його судом не хочемо вставати, — відповів старший Титаренко.

— Але все таки встали, — сказав голова.

— Ми мусимо підкоритись силі, — відповів Титаренко.

— Тоді зрозумійте, що тепер сила советського суду і вставайте, коли до вас звертаються, — сказав голова.

— Добре, — відповів Титаренко.

І дійсно, більше подібних ексцесів не було. Підсудні сиділи без шапок, вставали, коли до них звертався суд і сторони з запитаними. Як вияснив нам пізніше Титаренко, вони цим хотіли публічно підкреслити зневагу до безбожницького суду.

Голова попередив свідків про їх відповідальність перед законом за неправдиві свідчення і комендант видалив їх зі залі засідань. По оголошенні обвинувального висновку, голова, не питаючи сторін про порядок судового дослідження справи, звернувся до Титаренка старш. і запропонував йому визнати свою вину і розказати все, що було. Яку мету переслідував голова, що без згоди сторін звернувся до підсудного, не відомо, але відразу почув різку відповідь Титаренка:

— Ніякої вини перед антихристовою владою я не визнаю, нічого розказувати не буду.

На виручку прийшла Александрова. Вона просила суд почати судове дослідження справи з допиту свідків, які, мовляв, викриють злочини куркулів Титаренків і тоді вони заговорять по-людському. Голова запитав нашу думку, Арсеній Петрович погодився з прокурором і суд ухвалив: почати судове слідство з допиту свідків.

Першим покликав голову сільради с. Пологи. Комуніст, учасник большевицької революції в Україні — він назвав Титаренків підкуркульниками, мрякобісами, ворогами советської влади. Він заявив, що Титаренки підбурювали селян проти советської влади, що вони певно мають зв'язки з якоюсь іншою контрреволюцією. Прокурор Александрова тішилась такими свідченнями, але на її пропозицію розповісти, як підсудні закликали селян зректись майна, піти в ліс чи поле і там чекати на Страшний Суд, свідок заявив, що головою сільради він став уже після цієї події в селі, що в той

час в селі не був, а тому не може сказати нічого конкретного. Захисники з наголосом відмовились ставити запитання такому свідкові.

Другий свідок, що був головою сільради під час випадку, свідчив ніби по суті. Він заявив, що обвинувачені провадили релігійну пропаганду, закликали людей не слухати сільську владу, не платити податків, оголосили день Страшного Суду і в цей день намовили людей зректись майна, відвезти його на подвір'я сільради, а самим іти в поле на Суд. — Так і сталося в нашому селі, — закінчив свої покази свідок.

— Прок. Александрова: Що сталося — Страшний Суд?

— Ні, Страшного Суду не було, — відповідає під регіт глядачів свідок, — а скот зводили і майно зносили до сільради і багато людей виходило в поле.

Допит переходить до захисників.

Арсеній П.: Чи ви, свідок, особисто чули з уст Титаренків чи Косаченка релігійну пропаганду в селі?

— Свідок: Я особисто не чув, бо при мені підсудні боялись це робити.

— Арсеній П.: А чи ви особисто чули з уст Титаренків, щоб вони кого закликали до непослуху, чи кликали іти в поле на Страшний Суд, чи може самі відмовилися платити податки, чи не виконували будьяких повинностей?

— Свідок: Я ж вам кажу, що підсудні мене боялись і нічого при мені не робили.

— Арсеній П.: Тоді назвіть когось із свідків, які особисто все це чули з уст Титаренків.

Свідок назвав шість осіб, присутніх на суді за свідків. Голова суду зараз же почав їх викликати. Всі вони точнісінько, наче по писаному, на запитання суду і прокурорів, свідчили так, як голова сільради. Але, на запитання нас, оборонців, ствердили, що підсудні не кликали їх до себе, а вони самі ходили на читання Біблії "з особистого інтересу", бо багато людей ходило ніби на вечериці або на бесіду до Титаренків; що вони особисто, заклику до непослуху владі не чули, а їм казали про це інші, але хто саме — тепер вони не пам'ятають і що майна вони не зрікалися, а то їх баби вносили телят і корів на подвір'я сільради і в поле ходили тільки баби. Після цих зізнань і наступні свідки, наче по змові, свідчили те саме, що підсудні контрреволюціонери, підкуркульники, а на запит захисників — підсудні їх особисто не агітували, ні до

чого не закликали, що про це їм люди казали, але хто саме — вони не пам'ятають. І не відомо, чи допитував би суд усіх свідків, чи ні, але трапився такий епізод, що змінив хід слідства.

Одна жінка — на запитання голови суду, що ви знаєте в цій справі, посвідчила, що започаткувала сходини у Титаренків слухати Євангелію — жінка голови сільради товариша Рибалка; що вона першою привела свою корову на подвір'я сільради і першою вийшла в поле на Страшний Суд.

— Ось, вона, сидить серед людей, слухає покази свого чоловіка, запитайте її, красній суддя, вона вам сама розкаже, — вигукнула жінка-свідок під загальний регіт всієї залі.

Голова сам не витримував і, крізь сміх разом з засідателями, оголосив перерву.

По відновленні засідання, прокурор Александрова піднесла клопотання про припинення допиту свідків, бо, мовляв, всі однаково свідчать, повторюються і нічого нового не дають. Захисники в принципі не заперечували, лише попросили допитати ще трьох, статечних громадян села Пологи, для характеристики підсудних. Суд дозволив нам допитати цих громадян. Вони посвідчили, що всі троє підсудних дуже порядні громадяни і ніколи ніяких злочинів не робили і що вони поважані всіма селянами люди. Після цього суд ухвалив: решту свідків не допитувати і дозволити їм увійти до залі. Почався допит підсудних.

Голова суду першим покликав до зізнання обвинуваченого Косаченка, очевидно, тому, що старший Титаренко на початку засідання відмовився був зізнавати. На пропозицію Голови — розповісти "все як було і як закінчилось", Косаченко почав:

— Нас обвинувачують за релігійну пропаганду. Хіба ж читання Біблії в хаті селянській є пропагандою і приносить комусь шкоду? Хіба моя особиста віра в Бога шкодить советській владі? Та я навіть і не читав Біблії, а тільки слухав. То хіба за слухання Біблії засилають до Сибіру, я вас питаю?

Голова суду: Ви нас не можете питати, а ми вас питаємо. Товариш прокурор, ставте запитання.

Прок. Александрова: Скажіть, Косаченко, як ви там людей намовляли зректись майна, не підкорятись сільській владі і закликали в поле на Страшний Суд?

Косаченко: Ви не приписуйте мені того, чого не було. Я нікого не намовляв зркатись майна чи не слухати владу і

нікого не закликав виходити в поле. Я тільки іноді з жінкою заходив до Титаренків послухати святе письмо. Більш я вам нічого не скажу.

Проф. Ловля: Скажіть, Косаченко, хто такі Титаренки, чи вони багаті чи бідні?

Косаченко: Титаренки брати, живуть в одній хаті у двох половинах. Старш. Титаренко нежонатий, а молодший одружений з моєю сестрою, отже він мені швагер. Вони люди, можна сказати, незаможні, так собі — слабенькі середнячки, а їх називають чомусь підкуркульниками. Мабуть, за те, що вони найбільш грамотні люди в селі. Обидва вони вчилися в міській школі в м. Переяславі, мають і читають чимало різних книжок. Старший Титаренко був військовим писарем.

Проф. Ловля: А чому Титаренків називають контрреволюціонерами?

Косаченко: Мабуть тому, що старший Титаренко був церковним старостою Української Автокефальної Церкви, а молодший теж підтримував ту Церкву. Та всі селяни підтримували Автокефальну Церкву і жінки активістів і навіть теперішні активісти спершу були віруючими і підтримували її.

Проф. Ловля: А яка Церква раніше була у вас в селі?

Косаченко: Була у нас старо-слов'янська Церква, так попа тієї Церкви селяни прогнали, а настановили священика, що правив по-нашому, по-українському. Ціла війна була тоді.

Ловля: І командиром тієї війни був Титаренко?

Косаченко: Ні, командирами були всі баби, то вони все воювали, тільки старостою церкви обрали Титаренка. Титаренко був нашим командиром, але тоді, коли виганяли денікінських офіцерів.

Ловля: Прогаяли денікінців, щоб дати владу петлюрівцям?

Косаченко: Та виганяли денікінців усі разом з теперішніми активістами, партійцями і комнезанами, і Титаренко був старшим над усіма.

Проф. Ловля намагався заговорити з Косаченком на "богословські" теми, але Косаченко не розумів його запитань і на тому зізнання Косаченка закінчено.

Голова суду покликав до зізнання молодшого Титаренка, який заявив, що Косаченко все з'ясував і що він не має більше нічого сказати.

- Проф. Ловля: Ви читали Біблію?
- Титаренко мол.: Біблію читав мій брат, а я іноді читав Євангелію.
- Ловля: А яка між тими книгами різниця?
- Титаренко мол.: Євангелія — новий завіт, а Біблія — старий.
- Ловля: Чому ви не визнаєте советську владу, не поважате советський суд?
- Титаренко мол.: Я віруючий в Бога, а советська влада безбожницька і такий її суд, то як же я можу поважати.
- Ловля: А царську владу поважали?
- Титаренко мол.: Ні, теж не поважав, бо хоч царська влада не забороняла вірити в Бога, але не по-Божому поводитись з нашим народом.
- Ловля: Значить ви петлюрівець?
- Титаренко мол.: Чудернацька у вас логіка.
- Ловля: Ого, то ви знаєте, що таке логіка? До голови суду: Я запитань не маю. (В залі сміх, голова дзвонить). Оголошується перерва на одну годину, на обід.

5

— Засідання продовжується, — оголосив голова. — Титаренко старший, — звернувся до підсудного голова, — тепер ваша черга. Але ви мусите з'ясувати справу детально, щиро признатись в усіх гріхах, пам'ятаючи, що чистосердечне визнання вини завжди заслуговує на зменшення кари.

В залі запанувала абсолютна тиша. Всі насторожились. Старший Титаренко встав, поправив вуса, кашлянув і з ледве помітною усмішкою, м'яким і приємним голосом, заговорив.

— Так, я буду промовляти чистосердечно, але не для того, щоб заслужити пом'якшення кари від суду, якого я не визнаю, а для того, щоб у людей, які нас слухають, не залишилось нічого незрозумілого. Бо мої товариші по лаві підсудних і свідки багато дечого не доказали. Прокурор їх схилив все на ту дорогу, що треба, думаючи, що тут судять якихсь контрреволюціонерів, не звичайних селян.

Так почав старш. Титаренко, тримаючи себе впевнено, як добрий, досвідчений промовець. Таким вступом до зізнань

Титаренко ще більше насторожив аудиторію, здивував прокурорів і заворожив захисників. Титаренко продовжував.

— Наша справа з політикою нічого спільного не має. Ми не є жадними політиками, ми звичайні селяни-хлібороби. Контрреволюціонерами нас можна назвати, але тільки в тому випадку, якщо советська влада вважає відібрання землі з індивідуального і передачу в колективне володіння революцією. Тоді ми справді контрреволюціонери, бо селяни завжди хочуть своєю родиною володіти і обробляти землю...

Голова: Титаренко, не про землю йде справа, а про ваш злочин. Говоріть по суті.

Титаренко старш.: Тут же нас називали контрреволюціонерами, тому я і про це говорю. Читання Євангелії називають релігійною пропагандою і вважають кримінальним злочином. Такого ж ніде в світі нема, щоб за читання і слухання Біблії чи Євангелії карали тюрмою. Навпаки, активістів треба судити, бо вони, — з наказу влади, очевидно, — закрили церкву і наказують людям не вірити в Бога, проводять антирелігійну пропаганду, себто закликають людей до розпусти. Яке ж вони мають право на це, коли люди хочуть вірити в Бога, хочуть мати церкву в селі і це їх право записано в конституції? Заради ж цього права люди робили революцію і церкву відділили від держави, щоб люди вільно, хто хоче, відправляли релігійні культу. Де ж то видано, щоб державна влада влазила в душу людини, заставляла читати безбожну літературу і забороняла вірити в Євангелію, у Святе Письмо!?

Голова: Титаренко, краще відповідайте на запитання, а то ви говорите не по суті. Товаришу прокурор, ставте запитання, — звелів голова.

— Александрова: Скажіть, Титаренко, то правда, що ви були депікінців?

— Титаренко старш.: То правда!

— Александрова: То це ви робили як петлюрівець?

— Титаренко старш.: Я в петлюрівському війську не був. Ми, селяни, виступили проти Денікіна, бо то чужа для нашого народу влада була. Зі мною тоді було чимало з сьогоднішніх свідків у цій справі, зокрема цей Федір Рибалко, голова сільради, що називає мене контрреволюціонером.

— Александрова: А чому тепер ви ворогуєте з ним?

— Титаренко старш.: Я ніколи вороже до нього не ставився, ми товаришували, разом перебували в комнезамі. Але року 1923 ми зайнялись церковними справами в селі, прогнали попа не-українця, що не хотів переходити до автокефального єпископату і запросили українця. І тут він конче хотів бути старостою церкви, а селяни обрали мене. Від тієї пори він і почав ставитись до мене вороже. Він повернувся до комнезаму, записався в партію і став підбурювати всіх проти мене і робити всілякі пакості церковній справі. То вони непомирними податками обкладали громаду гіруючих і за несвоєчасну сплату їх замикали церкву. То під час Служби Божої насилали комсомольців з іншого села для хуліганства і кпин з віруючих, а своїх насилали до церков сусідніх сіл. Доходило до шалених бійок. Зрештою вони добились від влади того, що церкву закрили зовсім і нашого священика вислали з села. Нам нічого не лишилось іншого, як збиратись по хатах і читати Євангелію.

— Проф. Ловля: Значить, ви тепер євангелістами поробились?

— Титаренко старш.: Ні, читаємо Євангелію в хаті, бо не маємо церкви. Люди наші хрестять дітей, вінчаються там, де ще є церкви і священики. Іноді й на похорон пощастить привезти священика. Отже ми православні.

— Александрова: Розкажіть, як ви закликали селян до непослуху владі, до зречення майна і тягли в поле на Страшний Суд?

Титаренко старш.: Тут уже казали вам, що ніколи нікого ми ні на що таке, що ви кажете, не закликали і нікуди нікого не тягли. Єдине, що я завжди казав людям, що віра в Бога, це особисте діло людини, а не влади і що нам завжди треба боротись за церкву. Ніхто з нас, обвинувачених, не закликав до зречення майна і не намовляли виходити в поле, а все це сталося помимо нас. Справа в тім, що в Біблії дійсно сказано, що прийде кінець світу і Син Божий вдруге прийде на землю судити людей за їх гріхи. Це селяни слухали і кожний по-своєму розумів. Більшість з них, особливо жінки, в силу своєї малописьменности, розуміли спрощено і так само спрощено поступали. Люди бачать, що влада відбирає землю, майно, примушує йти до колгоспу. Всі ці безбожницькі заходи влади селяни розуміли по-своєму, що вже настає кінець

світу, бо, мовляв, відколи живуть люди, такого не було. Отже безпосереднім поштовхом до зречення майна і виходу в поле на суд з'явилася колективізація індивідуальних господарств в селі, бо люди подумали, що то і є вже кінець світу.

— Проф. Ловля: То, по-вашому виходить, що самі селяни і їх жінки оце придумали ту колотнечу, що сталася в селі?

— Титаренко старш.: Народ, як маса, ніколи нічого не робить сам, а завжди знаходяться вожаки, які людей підбурюють на те, що цим провідникам потрібно. Вожаки нашого села уроїли собі, що перешкодою до їх розперзаности в селі, до їх безчинства є Титаренки, які, мовляв, проповідуючи Євангелію, пропагують непослух владі і опір колективізації. На цій підставі вожаки і хотять нас позбутись. Вони і спровокували ту колотнечу в нашому селі, щоб були підстави нас арештувати...

— Ловля: Ви думаете, що ви такий великий чоловік, що про вас влада й тільки думає?

— Титаренко старш.: Не я великий, а віра в Бога у людей велика і тієї віри і боїться влада. Ось ви, вчений, розклали перед собою багато багато безбожницьких книжечок і навіть Святу Біблію маєте і все її для чогось листаєте, мабуть, щоб нас, темних селян на чомусь ввіймати. По Біблії мене ви не ввіймаєте, бо я є віруючий і краще за вас її знаю, а ви невіруючий і тому не в стані її розуміти. Ви краще подумайте, чому жінка голови сільради і жінки інших партійців ходили до мене слухати Євангелію?

— Ловля: То ви скажіть, чому?

— Титаренко старш.: Я думаю, що вони щиро, з вірою в Бога, ходили слухати Євангелію, але що вони зрелись майна і першими вийшли в поле на Страшний Суд, то то вони зробили за вказівками тих, кому треба було позбутись Титаренків. Але й сільські вожаки не додумалися б самі, а за плечима були наставники. Нехай буде відомо професорові, що син голови сільради Рибалки після служіння у чекістському війську, залишився на службі в ГПУ, тільки не знаю де. Але й чекісти теж мають вказівки...

Голова суду різко зупинив обвинуваченого. Публіка в залі заворушилася. Прокурор Александрова, під час зізнання Титаренка старшого, весь час нервувалася і все поглядала то на Ловлю, то на суд. Голова суду пошептався з засідателями і оголосив перерву на 10 хвилин.

Під час перерви прокурори вийшли до судової кімнати, очевидно, поговорити з головою. Ми, захисники, тишилися тріумфом Титаренка, хоч зовні старалися показати байдужість. Титаренко старший, очевидно, в глибокому переживанні сидів мовчки з опущеною головою. Публіка гула, пошепки обговорювала почуте з уст Титаренка. Людей, здавалося, все збільшувалося і міліціонери ледве стримували натиск наперед тих, що стояли в проходах і біля стін. Хвилин за 15 почувся дзвінок, сторони зайняли місця і увійшов суд.

— Голова: Сторони, — маєте ще запитання?

— Проф. Ловля: Я маю запитання до Титаренка старшого.

Старш. Титаренко повільно встав і з дуже втомленим виглядом дивився на професора Ловлю. Публіка насторожилась.

— Ловля: Обвинувачений Титаренко, ви не визнаєте со-
ветської влади і суду, бо нібито все від Антихриста, — так чи ні?

— Титаренко старш.: Так, то влада і суд Антихриста.

— Проф. Ловля, піднімаючи Біблію: А ви цю книжку бачили?

— Титаренко старш.: Так, бачив. То одне з найкращих видань Біблії. Вона була й у мене, але при арешті забрали.

— Ловля: Так ось тут я читав таке: Несть власті аще не от Бога.

— Титаренко старш.: То що з цього?

— Ловля: То значить, що всяка влада від Бога.

— Титаренко старш.: Так, без Бога ніщо не відбувається!

— Ловля: То чому ж ви не визнаєте і не підкоряєтесь владі, яку дав Бог?

— Титаренко стар.: А ви, професоре, потрудіться і пошукайте в Біблії те місце, де сказано, що Господь Бог посилав людям на землю і владу Антихриста, щоб випробувати їх силу віри в Бога, як сказано там — для іспитання людей.

Заля вибухнула сміхом, а позаду почулось кілька оплесків. Голова енергійно закликав до спокою і порядку.

— Александрова: Ми більше вопросов не імеєм.

— Голова: Чи є ще запитання у захисників? Нема. Так — чим сторони мають доповнити судове слідство?

— Відповідь сторін: не маємо. Голова оголосив, що судове слідство закінчено і перерва на 5 хвилин.

Суди майже завжди оголошують перерву перед змаганням сторін для того, щоб або відпочити перед довгим говорінням, або для того, щоб просити сторони якнайкоротше говорити. На цей раз голова попередив сторони, що мусимо справу закінчити до 8-ої години, а тепер 5 година, отже просив говорити лише по кілька хвилин.

Арсеній Петрович першим відповів, що два захисники будуть говорити по 5-6 хвилин, а один — 10 хвилин. Прокурор Александрова, усміхнулась і сказала, що захисники можуть говорити навіть і по одній хвилині, бо за них все блискуче сказав старший Титаренко, а вона мусить говорити довше, але не більше 15 хвилин.

— Ну, а ви, професоре?—звернувся до Ловлі голова суду.

— Ловля: Мені дозвольте з півгодини, бо, знаєте, матеріялу багато і треба все з'ясувати.

— Голова: Майте на увазі, професоре, — сказав голова, — якщо будете говорити довго, то Титаренко в останньому слові "разделаєт вас как Бог черепаху".

Всі голосно засміялись, в тому числі і сконфужений Ловля. Голова попросив вийти і подзвонив.

Змагання сторін почалося промовою прокурора Александрової, яка дотримала слово і говорила не більше 15 хвилин. Вона переказала своїми словами зміст обвинувального висновку, так ніби на судовому слідстві нічого не було сказано нового і просила суд Титаренків засудити до максимальної міри обвинувальної статті, а саме на 6 років кожного, а Косаченка — на 4 роки ув'язнення, позбавивши їх громадянських прав по відбутті кари.

Проф. Ловля, як громадський обвинувач говорив довше півгодини. Він перелічив всіх ворогів советської влади в усьому світі і заявив, найбільшими з них є Титаренки... Цим обвинувач викликав реакцію в залі у вигляді усмішок на лицях присутніх. А старший Титаренко навіть голосно крякнув і покрутив головою. Наприкінці обвинувач Ловля висловив жаль, що стаття карного кодексу не передбачає розстрілу, бо таких як Титаренко старший, треба, мовляв, нищити.

Арсеній Петрович, що започаткував захист, говорив коротко. Він підкреслив лише ту обставину, що ні один свідок в судовому засіданні не сказав, що його підзахисний старший Титаренко закликав чи намовляв селян чинити будьякий закат. Просив увільнити від кари.

Колега Альтшулер говорив так само стисло, не довше 10 хвилин і звернув увагу суду, що його підзахисний молодший Титаренко не проявляв жадної ініціативи, лише в його хаті читали Біблію, в чому нема жадного злочину і на цій підставі просив виправдати.

Арсеній Петрович ще в перерві мені порадив у своєму слові наголошувати на нерозвиненість підзахисного Косаченка в порівнянні з Титаренками, підкреслюючи, що він був лише звичайним слухачем читання і то більше як посвоячений з Титаренками. Є, мовляв, шанси, що суд візьме ці факти до уваги. Я повністю дотримав цієї поради і, як хвалив потім Арсеній Петрович, “сказав все, що треба” за 12 хвилин.

На звернення голови до підсудних: що ви просите в останньому слові, вони відповіли однаковим словом: Нічого. Нічого.

Не підлягає сумніву, що голова суду описову частину вироку написав заздалегідь, використавши текст обвинувального висновку, бо за 30 хвилин з дорадчої кімнати почувся дзвінок. І ледве публіка встигла зайняти місця, як вийшов суд і оголосив вирок.

До переписаного з обвинувального висновку голова додав лише одне речення, а саме, що злочин Титаренків і Косаченка судовим слідством повністю стверджено. На цій підставі суд приговорив: Старшому Титаренкові — 6 років, а молодшому Титаренкові — 5 років ув'язнення, обох — з конфіскацією приналежного їм особисто майна і позбавлення громадянських прав по відбутті кари на 5 років кожного. Косаченкові — 3 роки ув'язнення. Але, беручи на увагу, що він діяв несвідомо, перебував під впливом Титаренків, присуд стосовно Косаченка вважали умовним з 3-річним іспитовим реченням. Косаченка звільнити з-під варти негайно. Вирок може бути оскаржений протягом 14 днів з дня доручення копії вироку засудженим.

6

Публіка рушила до виходу. Прокурори пішли за сцену, до судової кімнати. Ми попрощались з підзахисними і відразу відійшли, бо їх оточили міліціонери. Ми прямували за публі-

кою до виходу, коли раптом передо мною появились дві дівчини з усмішкою на устах.

— Стійте! Ви заарештовані! — каже одна. — Не чиніть опору, бо з нами збройна сила, — каже друга і показала на трьох хлопців і одну дівчину, які теж усміхались дивлячись на мене.

— Ага, попались, — сказав колега Альтшулер. — Раджу не впіратись, бо цю компанію я знаю: коли що задумає, то ніколи не відступить, а доб'ється свого.

І дівчата спритно взяли мене попід-руки і ми всі разом попрямували до дверей. Я відразу зрозумів, що то попередній зговір моїх колег з їх друзями провести час після цілоденної напруженої праці в своєму ближчому товаристві, тому й не сперечався. Ми тут же офіційно познайомились.

Сонце щойно зайшло і було ще видно. Виявилось, що ми йдемо в гостину до колеки Альтшулера, який живе недалеко. Арсеній Петрович цю okazji вияснив мені по-своєму. Ви, — каже він, — бачили Переяслав, знаєте його історичне минуле, бачили зовнішній вигляд і поведження людей в ньому, зрештою, чинили суд і розправу над людьми. А тепер побачите внутрішню чи інтимну сторону життя людей в Переяславі, його душу, серце і думки. Це дуже цікаво, молодий чоловіче, і дуже корисно буде для вас, — добродушною усмішкою заключив Арсеній Петрович. Я подякував йому і подумав — яка добра душа у Арсенія Петровича і яка висока у нього особиста культура.

Зустрічала всю компанію господина, Берта Олександрівна з Ріточкою на руках. Привітавшись з нею, Арсеній Петрович взяв Ріту на руки. Всі гості цілували солодку дитину, просили на руки, але Ріта до нікого не йшла. Нарешті підійшов до неї і я. Ріта подала мені ручку, але на руки йти не хотіла. Тут Арсеній Петрович непомітно сунув мені в кишеню маленький кульочок цукерок. Я вийняв його і подав їй, кажучи: то тобі подарунок від зайчика з Києва. Ріта здивовано подивилась, усміхнулась, прийняла кульочок. Воно було так мило, що я простяг до неї руки. Ріта пішла до мене. Всі дивились і милувались її поведінкою, особливо мама була щаслива, дивлячись на свою донечку. Більш ні до кого Ріта не хотіла йти на руки, навіть і до Арсенія Петровича.

Альтшулери жили в окремому будинку з невеликим двориком, Усе мешкання з трьох кімнат, правда, що веранда і

окрема кухня. Вигоди свого життя пояснював Альтшулер тим, що не було сусідів. З одного боку садиби прилягав лісний склад з нічним сторожем, а з другого — великий город, здатесья, швейної артілі. Отже — співайте, танцюйте, кричіть, що хочете робіть і нікому ви заважати не будете, хвалився господар дому.

Великий стіл (очевидно, два зіставлені), покритий скатертиною, стояв серед кімнати, з якої винесено всі речі, щоб могли сісти за ним усі гості. Посередині, на почесному місці, господиня посадила Арсенія Петровича. Біля нього, з правого боку, дружину відсутнього колеги Колесника, вже старшу жінку, Зінаїду Василівну. Коло неї стояв стілець Берти Олександрівни, але частіше на ньому сидів господар; вони обоє часто підіймались у справі частування гостей, в чому їм також енергійно допомагала пані Колесникова. По лівий бік від Арсенія Петровича посадили мене, звичайно, з Рітою, яка нізащо не хотіла розлучитись зі мною. Біля мене сіла Аня, студентка старшого курсу Київського Педагогічного Інституту. Далі сидів молодий викладач ботаніки в Ніжинському Педагогічному Інституті з дружиною Люсею, асистенткою того ж Інституту. Викладача чомусь називали скорочено: дядя Павло. Вони проводили вакації майже щороку в Переяславі у батьків Люсі. Далі сидів двоюрідний брат Берти Олександрівни, Міша, студент останнього курсу медицини, а з ним його наречена, Оля, зубний лікар у місцевій лікарні, донька селянина цього ж району. Міша походив від батьків, вихрестів, які вже не жили. Рядом з Олею сіла Дуся, дружина секретаря місцевого народнього суду, а з нею її чоловік, Іван Іванович, обоє студенти-заочники правничого факультету Харківського Інституту. То Оля і Дуся перші зупинили мене в народньому домі і "арештували". І нарешті коло гостей завершувалось ще одною парою, яка своїм віком і імпазантністю впадала в очі. Це були батьки секретаря народнього суду, Іван Карпович і Софія Данилівна Кульбаги. При знайомстві зі мною, господар дому представив їх так: а оце справжні козаки переяславського роду. І дійсно, вони виглядали якось інакше, як всі. Одяг на них був добротний, святочний, безумовно пошитий ще за царських часів. Трималися вони достойно і так, що ніхто не відчував будьякої вимушености в розмові з ними. За довго до першої світової війни Іван Карпович був в царській армії, дослужився навіть до пра-

порщика, пішов "у запас", якийсь час був волосним писарем, але згодом і це покинув і по війні повернувся на господарку свого батька та зрікся "панства" і став "мужиком", як він сам про себе розповідав. Між ними сидів шестилітній синок господарів, з яким Іван Карпович говорив як з дорослим.

На столі була заваль усього, майстерно приготованого, до їдження і "випивону", як висловився був Іван Карпович. Але господиня все щось додавала, поправляла, переставляла. І коли все було приладжено, господар попросив до першої чарки. Підносячи свого келеха, він сказав: за дружбу, за щастя і здоров'я всіх! Усі випили, крім Софії Данилівни, яка тільки пригубила. Іван Карпович подивився, махнув рукою і проказав: бачу, що з тебе вже нічого путнього не вийде. Всі щиро засміялись, починалось добре на-весело, як кажуть. Гості почали енергійно закушувати, бо такі були голодні. Але за хвилину дзенькання виделок і ножів перервав Арсеній Петрович.

— Чекайте, дороге товариство, після ж першої не закушують.

Господар швидко налив по другій. Арсеній Петрович взяв чарку і встав, всі зрозуміли, що він хоче щось сказати і теж піднялись.

— Дозвольте запропонувати випити за здоров'я наших славних друзів, господарів дому цього, Бертю Олександрівну і Бориса Михайловича, за здоров'я їх милих діток. Нехай Бог пішле їм все найліпше в житті.

"Дай, Боже, дай, Боже" — відгукнулися всі і випили. Навіть і Софія Данилівна хильнула своєю чаркою помітніше, ніж першого разу. І знову всі привернулись до заливної і смачної риби, до холодцю, ковбас і безлічі приправ.

Одноманітний шум в кімнаті і пізній час швидко приспали Ріточку. З червоними щічками, з позначками від цукерків на губках, вона вже міцно спала, виглядаючи ангелочком. Аня обережно взяла її від мене і понесла в другу кімнату. Господиня підійшла до синка, сказала, що і йому пора спати. Синок встав, всім вклонився, а Івану Карповичу обіцяв прийти до нього завтра ловити рибу якоюсь довгою вудкою. Гості засміялись. Хлопець вийшов з мамою. Праця за столом продовжувалась з дещо притишеним дзвоном начиння заради дітей.

За хвилину Аня і Берта Олександрівна повернулись до гостей. Господиня запевнила, що діти її добре сплять і при шумі та просила почувати себе вільно. Вона взяла зі столу випорожнений посуд і внесла наповнений ще закусками. Аня, сідаючи на своє місце, зачепилась за ніжку стільця і хитнулась у мій бік.

— О, після третьої чарки може статись так, дорогий наш гостю з Києва, що вам доведеться взяти на руки більшу дитину, ніж Ріточка, — сказав дядя Павло, який досі не відзивався.

Усі весело сприйняли цей жарт. Порожевіла Аня після двох чарок виглядала справді напідпитку.

— Я підношу тост за Арсенія Петровича, за його батьківське ставлення до нас, молодших його співробітників, — вигукнув господар.

І почались тости. За здоров'я відсутнього колеги Колесника. За ботаніку, сміючись кликнув дядя Павло. За науку. За студентство. Мужчини випивали, жінки відставляли свої наповнені чарки, лише пригублювали. Стримуввся від свого і я, бо ще тоді не звик до горілки. Я весь час думав, що я мав сказати, бо відчував, що сказати мушу, як гість, як молодий правник з Києва, з центру. І, зрештою, я відважився.

— Дозвольте і мені пропонувати тост і навіть сказати коротке слово, — стоячи і схвильовано почав я.

— Просимо, просимо, — загомоніло навколо столу і всі притихли.

— Всього четвертий день, як я з Києва, а скільки враження, скільки приємного і тяжкого, солодкого і гіркого для душі і серця й за ці дні побачив і відчув. Бачив я київські гори з палуби пароплава, красу нашого краю, велич Дніпра, божественність української ночі. Але одночасно я бачив і усвідомлював собі, що наша Земля наче і не наша, ніби чужий вітер гне додолу чудові каштани в Києві і плакучі верби над затоками річок. Я побачив історичний, колись могутній Переяслав, а тепер жахнувся від його занепаду, від заporошіння його пісками, нанесеними вітром. І, нарешті, сьогодні ми весь день спостерігали нелюдськість влади, душевні муки і гіркоту чесних людей на несправедливому суді, а тепер, в цю хвилину, перебуваємо в дружньому товаристві за гостинним столом, говоримо батьківською мовою, зідхаємо і радіємо як брати, як одна родина. Вип'ємо за спричинників нашого

душевного задоволення, Берту Олександрівну і Бориса Михайловича, за нашу дружбу і солідарність проти того зла, що приніс нам вітер з чужини.

Чи з чемности, чи щиро, але почувлись рясні оплески. Берта Олександрівна подякувала за "тепле слово", а я поділував їй руку. З Борисом Михайловичем ми розцілувались.

Настала хвилива тиша. Гості покінчили з холодними закусками і на столі появились нові тарелі з гарячими м'ясними стравами і різними додатками. Борис Михайлович наповнював чари.

— Ось тепер я бачу, що і я можу щось сказати, — гримнув баском Іван Карпович.

Усі заворушилися і почувлись вигуки: просимо, просимо. Іван Карпович встав, підніс чарку, поправив розкішні вуса і подивився на всіх, ніби хвилюючись.

— Але, ви знаєте, я не вмю говорити, тому моє слово буде дуже коротке: — вип'єм за чесність і здоров'я Титаренків!

— Ура! Слава! Ура-а! Слаа-а-ва! — гриміло за столом. Оце так Іван Карпович! Знаменито! Всі вип'ємо, тепер ніхто не може не випити, — чулось за столом.

І почали на всі лади переказувати, що було в суді. Я дивувався, що глядачі так уважно реагують на перебіг процесу і пам'ятають буквально дрібниці. Але найбільше сподобалась відповідь старшого Титаренка на запитання громадського обвинувача про те, що "несть власті, аще не од Бога". На перебій один перед одним, присутні в суді, переказували в подробицях зізнання Титаренка старшого тим, що не були на суді зокрема Берті Олександрівні, Софії Данилівні й Колесниковій. Милувались ним і говорили про вищість культури нашого селянства. Почались різні порівняння українців з іншими народами.

Спожили холодні і гарячі страви, на столі з'явились торти і чай, а компанія запально коментувала почуте на суді. В товаристві нікого не було такого, кому не вірили б, чи кого б боялися, тому осуд влади був нищівний. Всі були однозгідні, що "показовий" суд цей піде на цілковиту шкоду самій владі.

Після чаю старші жінки прибрали зі столу, а господар виніс столи на веранду, зробив місце для танцю під грамофон, що стояв на тумбочці в куті кімнати. Але дискусійний запал не проходив. Розмова перекинулась на теми загальної

політики. Всі були дорослі, мали середню або й вищу освіту, знали історію свого і чужих народів, переживали зміну режимів в Україні. Навіть наймолодша, 22-ох років, Аня пам'ятала добре визвольні змагання, зокрема події в Києві в 1917-20 роках, де вона тоді проживала з батьками. Висловлювали свої думки на проблеми націоналізації, соціалізації, обмеження власності і приватної ініціативи. Заперечували доцільність колективізації сільського господарства і кооперації ремісництва в містах. Молодь всебічно схвалювала висловлене на суді старшим Титаренком. Вона дивувалась, чому влада так гостро бореться проти релігії. Дядя Павло та інші доводили, що ідея комунізму і християнства в якійсь мірі навіть тотожні і припускали можливість співжиття цих ідей.

Арсеній Петрович досі більше слухав дискусію, але під кінець побачив, що треба в'яснити бодай основне для зрозуміння політики советської влади в царині релігії і церков.

— Друзі мої, — почав він, — я не політик, але, мені здається, не треба ним бути, щоб зрозуміти заходи влади, пануючого тепер прошарку в державі, проти релігії, яку большевики називають "опіумом" для народу. Справа в тім, — продовжував Арсеній Петрович, — що основою життя людини є душа людини, основою життя нації є душа, дух нації. А фундатором і реформатором душі людини, духа нації є релігія, себто віра у Вищі Сили природи, віра в Бога через Христа, Будду, Магомета і т. д. Дехто може сказати, що не всі люди вірують в Бога, а живуть. Але нема людей поза мораллю, виробленою протягом тисячоліть, а може соток тисяч літ, релігією. Ті ж наші правовірні комуністи живуть на цьому світі за нормами, виробленими на засадах Християнства, Буддизму, Магометанства тощо, але ці норми вони хочуть зруйнувати, як протилежність ідеям комунізму. І справді, християнські засади життя є найбільшим ворогом комунізму, і це добре розуміли Маркс і Ленін, а від них і сучасні комуністи, тому і влада, і суд веде боротьбу проти релігій. Тому большевикам треба зруйнувати, скомпромітувати основу основ — релігію, після чого легко піддається руїні душа людини і дух нації. Настане тоді цілковита матеріалістична атмосфера в суспільстві, яка, — сподіваються вони, — опанує психіку людей, в наслідок чого зникнуть духові потреби і тоді легко їм буде панувати над людьми.

І радість нас охоплює, — казав Арсеній Петрович, — коли бачимо, що знаходяться Титаренки, які не гнуть спини, шапок не скидають перед насильниками і йдуть на страждання за права Божої людини. Та і ми з вами в якійсь мірі творимо опозицію проти заходів влади, лише робимо це приховано. Бачили і чули як реагувала на перебіг процесу величезна заля людей і видно було кожному, що суд і прокурори були одинокі в осуді трьох наших чесних хліборобів. Отже, боротьба триває, вона приймає різні форми і коли вона скінчиться, — ніхто не знає. Знаємо тільки, що народня мудрість завжди переможе глупоту купки.

Арсеній Петрович встав, а за ним і ми всі. Стрілки годинника наближались до дванадцятої. Гості почали прощатись з милими господарями. Дехто, в тому числі і я, зайшли тихесенько до спальні дітей. Ріта розкидано спала, вткнувшись личком в подушку, а мішечок з цукерками лежав збоку біля неї.

Арсеній Петрович і я вийшли разом з секретарем народного суду і його дружиною. Нам було по дорозі. Приємно було на свіжому повітрі і в місячну ніч. Навколо була тиша. Ми йшли тією вулицею, до якої прилягає парк народного дому, де був суд. У парку було ще чимало молоді. Іван Іванович нам вияснив, що, по закінченні судового засідання Сесії, в парку мав відбутись "вечір самодіяльності", в якому мали взяти участь три бандуристи і хор з хлопців, що в ролі свідків приїхали на суд Титаренків. І справді, коли ми наблизились до парку, то почули пісню: "Ой на горі сніжок летить, а в долині козак лежить" під акомпаньямент трьох бандур. Хор і бандуристи сиділи просто на лавах у парку. Навколо нього було й мало людей, але поблизу сиділи скрізь пари, яким, очевидно, була по душі ніжна мелодія бандур і ліричного тенора, що виділявся над притишеним гудінням хору.

— Мені здається, що оце ми і чуємо пісню національної душі нашого народу, — сказав Іван Іванович, коли ми віддалились від парку.

— Так, так, голубе сизокрилий, святу правду ви сказали. І ніколи ця пісня не вмре, — шепотом проказав Арсеній Петрович.

Коло фіртки дому ми попрощались з молодою парою. На веранді, через яку ми входили до кімнати, Арсеній Петрович тихенько сказав: спати, ні слова більше, тільки спати.

7

О 8-й годині ранку мене збудив Арсеній Петрович. Прийшов уже й Альтшулер. Вони написали касаційну скаргу, попросили мене перечитати, може що додати відносно Косаченка, потім переписати на машинці і дістати підписи засуджених, поки їх не взяли на етап до київської тюрми. А самі вони мусіли поспішати з дому, щоб ознайомитись зі справами, в яких вони мали виступати того дня в засіданні Сесії.

Біля 10-ої години я вже йшов до засуджених. Коло міліції було багато їх родичів, які добивались побачення, щоб попрощатись з засудженими, але їх не пускали. Між людьми був і звільнений Косаченко. Гурт людей зняттям шапок мене ввічливо привітав. Косаченко відмовився підписати касацію і попередив, що те саме зроблять і Титаренки. Дійсно, коли до кабінету начальника міліції ввели засуджених, то Титаренко старший бадьоро заявив, що вони прийшли лише подякувати захисникам від диявольського суду.

— Ми єдиним незадоволені — це, що нас не засудили на смерть, бо мріяли вмерти за віру в Бога, — сказав Титаренко старший, коли я запропонував підписати касаційну скаргу до Найвищого суду.

Присутній при цьому начальник міліції не то жартівливо, не то насправду сказав: "Не спішіть, спершу постраждайте на засланні, а потім вмерете і то буде смерть за віру в Бога".

— Спасибі за втіху, — відповів, очевидно, серйозно старший Титаренко. Засуджені повернулись до виходу, ми їх не затримували і за ними вийшли міліціонери.

— Це вам добра практика на початку вашої адвокатської кар'єри, — усміхнувся до мене начальник міліції. Я попрощався з ним і пішов геть.

О 12-й годині я вже був зібраний в дорогу до Києва, коли прийшов Арсеній Петрович і повідомив, що справу, в якій вони мали виступати, відкладено; що він взагалі вже вільний від виступів у засіданнях Сесії і тому завтра вже виїде до доньки і внука; що по мене приїде бричка о 3-й год.

і проводити мене прийде зараз майже вся вчорашня компанія.

І дійсно, за годину в домі Арсенія Петровича господарила Берта Олександрівна з Зінаїдою Василівною. Не було тільки секретаря народнього суду і дяді Павла з їх дружинами. Гості принесли з собою все і до їдження, і до "випивону". Іван Карпович приніс пляшку настійки, заправлену ще ніби царською горілкою, але ніхто не вірив, щоб у козака так довго стояла недоторканою така принада.

Про судову справу чи політику ніхто ані словом. Було так весело, що мені не хотілося виїздити з Переяслава. Аня, як і вчора, сиділа біля мене і сунула мені в кишеню свою київську адресу і сказала, що за пару тижнів повертається до Києва. Всі запрошували переїздити до Переяслава на посаду захисника.

Коли Химка сказала, що під'їхала бричка, всі з гомоном вивели мене з хати. З мужчинами я розцілувався, паням поцілував руки, а дівчатам — кожній зробив поцілунок рукою. Я був напідпитку, але в міру, розуму не втрачав і моя веселість гармонізувала з піднесеним настроєм всіх. Коні рвонули, курявою заволокло бричку, що й друзів не видно стало. Прощай Переяславе...

Я думав, що втома, хміль, колисання ресорної брички схиллятимуть мене до сидячого сну, але вийшло інакше. Свіже повітря, краса родючих піль, лук, ліси і підліски обабіч дороги — все це підносило мене до життя, а не до сну. Це коло Переяслава я виказав зацікавлення валами, слідами давніх укріплень. Говірливий візник охоче вступив у розмову, переказував почуте ним за своє життя від різних людей і все звертав мою увагу то на кургани, то на горбки, як на козацькі, за його твердженням, могили.

— Старі люди оповідають, — розказував кремезний дядько, партнер відомого вже читачеві Йоськи, — що навколо Переяслава є могили і рештки фортець ще за тих часів, коли на наших землях правили князі. Але найбільше могил, земляних валів, горбків та різних копанок є тутечки з часів козацьких, коли на Україні були Гетьмани, — впевнено, місцевою вимовою, твердив візник. Вони бились, каже він, не тільки з поляками, москалями і турками, але й між собою. Оце і ми бачимо все тепер, і так буде аж до Березані і далше... Та мабуть і по всій Україні отакето, як тут. Всю дорогу я розмовляв з балакучим балагулою.

О 7-ій годині вечора вже були на ст. Березань, куди вважалась ліпша дорога ніж до ст. Переяслав чи до Яготина. Лише в поїзді я відчув втому. О 10-ій годині вечора я вже був у власному ліжку. Відразу заснув міцним сном.

Прокинувся о 10-ій годині ранку, в четвер. Навмисне одягнув новий костюм, у якому я виступав у Переяславі і пішов до Колегії захисників зі звітом за відрядження. Секретарка, побачивши мене в такому виряді, сплеснула руками: "Оце я розумію! Ну справжній, навіть заграничний адвокат, або ще царського часу". Сказала і привітно зробила реверанс. Я поздоровив присутніх і пройшов до кабінету Голови. Не більше трьох хвилин я звітував, як Голова колегії піднявся, сказав, — значить, все в порядку. Це означало, що авдієнція закінчена. Протягнувши до мене руку, додав: Дякую за добре виконання доручення. Бойове хрещення маєте. Одержуйте решту грошей і гуляйте. Я подякував йому за довір'я і пораду погуляти.

Увійшовши знову в канцелярію, я полагодив з бухгалтером грошову справу, себто одержав позну суму, яка мені належалася за тижневе відрядження.

— Тепер я можу віддячити вам, моя дитино, за хусточку і папку, — звернувся я до секретарки. — Скажіть тільки — чим?

— Доброю порцією мороженого, мій батеньку, — відповіла.

Я запросив секретарку і бухгалтера на симфонічний концерт до Купецького саду, в якому традиційно щоліта відбувалися відомі "симфонічні зібрання", часто під орудою найліпших диригентів-гастролерів. Бухгалтер подякував і відмовився. О 7-ій годині вечора я зайшов додому до секретарки і ми поїхали трамваєм на концерт.

Ми сиділи на відкритій веранді ресторану Купецького саду, якраз напроти оркестрової естради, споживали морожене "Пломбір" з лімонадом і слухали чудову симфонію під диригуванням Іполітова-Іванова.

Ірина, — так звали секретарку, — працювала під час вакацій для підсилення дуже скромного бюджету її батьків. Вона вчилась в Консерваторії, в класі професора-піяніста Михайлова й була добре вихованою інтелігентною дівчиною.

— А я думав, що ви "службовка" веселої вдачі і тільки, — сказав я їй.

— Ні, я "службовка" з конечности. Я мрію стати музикою, але не знаю, що з цього вийде. Занадто вже треба багато працювати над собою, щоб щось вийшло, — сказала вона.

По закінченні концерту, ми вийшли з Купецького саду і я запропонував їй взяти візника. Вона здивувалась, зауважила, що не можна розтринькувати потрібний для життя гріш і виявила охоту йти пішки аж до своєї хати на Безаківській вул. Ми, перейшовши Олександрівську площу, вийшли на правий бік Хрещатика і відразу повернули на Трьохсвятительську.

— Мені здається, що ви не тільки змінилися зовні, — маю на увазі ваш одяг, — а й в середині. Чогось ви не такий, як були перед від'їздом до Переяслава. Чи не закохались там? Я теж вас спершу приймала за безжурного веселого хлопця, а тепер бачу, що я може й помиляюсь.

Іра висловила це серйозно, тримаючи мене під руку, бо йшли на гору.

— Ви не помилились в тому, що я веселої вдачі, але тепер в мені відбуваються якісь метаморфози, — почав я. — Це випадкове відрядження дало мені змогу побачити людей і ту дійсність, в якій люди живуть. Начебто вперше побачив я красу природи і сум земного життя, тісноту й простір, волю й неволю, правду й неправду, глупоту й мудрість, владу й народ. Я побачив колізію між хотіннями влади і народу.

— Як так?

— А так! Наприклад, чому цю вулицю Трьох Святих назвали вулицею Революції? Хіба цього вимагав народ? Або: чому зруйнували Михайлівський монастир, коло якого ми тепер проходимо? А ось там, ви не пам'ятаєте, була найцінніша історична пам'ятка — Десятинна Церква — чому її зруйнували? Хіба цього хотів народ?

— Стиха гозоріть... Мій батько теж обурений руйнуванням церков, — промовила Іра.

Ми йшли по вулиці Великій Володимирській, названій тоді вулицею Короленка, мимо величезного будинку судових установ, збудованого ще Миколою першим, наближаючись до Святої Софії.

— Ви чули ж, мабуть, що митрополита Липківського давно нема, що Св. Софію обертають в музей, — сказав я.

— Так, татко казав мені і мамі. А ось тут був пам'ятник святій Ірині, моїй святій, і теж знесли, — шепотом проговорила Іра.

— Оце щойно пройшли княжу гору, де зачиналась держава Київської Русі і бачите, що з цього святого для душі української місця робить теперішня влада!...

— Бачите, я вгадала, що ви змінились. Мені здається, коли б ми йшли цією дорогою десять днів тому, то ви так не говорили б. Правду кажу чи ні? — запитала.

— Можливо, Іра! Принаймні не так чітко і ясно, як тепер. Те, що я чув і бачив за цей тиждень удосконалює моє світосприймання, освітлює те, що було затемненим досі.

Ми пройшли мимо оперового театру, де в 1911 році був смертельно поранений Багровим Столипін і дуже налякали присутнього тоді царя Миколу другого. Минули Академію Наук, будинок Педагогічного Музею, де засідала і Центральна Рада і повернули праворуч на Бульвар Шевченка.

— Тато мій каже, що советська влада Бібіківський бульвар перейменувала на Бульвар Шевченка не щиро, а з політичних міркувань, щоб дурити українців.

Я міцно стиснув її руку. — Мила ви дівчина, Іро, — сказав я їй. Іра усміхнулась, нічого не сказала.

Ми йшли серединою бульвару. Ліворуч подвір'я університету, Ботанічний сад, а праворуч собор Св. Володимира, високий будинок колись Комерційного, а тоді Інституту Народнього Господарства. Здовж бульвару — ширококронні каштани, стрункі тополі і пліт з підстрижених кущів — все це в сутінках ночі виглядало чарівним і наповнювало нашу душу радістю і смутком, надією і тривогою за наше майбутнє...

Ми довго ще говорили в садку коло хати і тільки перед світанком розійшлись. Я йшов додому і думав, думав і все твердив: Переяславщина така сама як і Київщина, як Чернігівщина і як вся теперішня Земля Українська.

VII. РОДИННЕ ЖИТТЯ І ПРАЦЯ

При кінці 1929 року Дмитро оженився з красунею, Наталею Ленською. Тоді вони замешкали у її камениці. Батько Наталі був головним техніком на цукроварні недалеко Києва, тому мав змогу купити собі посілість у Києві. Він вже не жив, коли Дмитро одружувався. Наталя мала старшу заміжно сестру і двох братів інженерів. Один з них працював на цук-

роварні, де Дмитро в часі студій на вакаціях приготував до іспитів у середній школі двох синків колишнього власителя цукроварні. У власному будинку Дмитро і Наталя довго не мешкали. Будинок націоналізували і вони мусіли шукати помешкання. В той час було дуже тяжко знайти хоч би одну кімнатку. Дмитра приятель переконав бувшого адвоката, який займав три кімнати і кухню, щоб відступив Дмитрові одну кімнату. Так і сталося. Було їм там тяжко мешкати, бо уживали спільної кухні, а лазничку господарі замінили на магазин старих речей і вони мусіли ходити до публічної лазнички.

Тоді Дмитро вже працював постійно у Василькові, куди щоденно доїжджав. Він скоро переконався, що праця в суді не дасть йому ані матеріального утримання, ані морального задоволення, тому почав вечорами студіювати економіку. Це йому дуже придалося в житті. В 1932 році при допомозі свого бувшого професора дістав працю юрисконсульта-помічника в Київському Трамвайному Тресті. Його начальник був дуже добрим правником і скоро став приятелем Дмитра. Давав йому добрі поради, як стати цінним правником. По році покинув ту працю, а Дмитро зайняв його місце і працював аж до війни.

Однак тих заробітків при великій дорожнечі (часто треба було купувати харчі на "чорному ринку") не вистачало і тому треба було мати ще т. зв. "халтури". Так і Дмитро працював ще у трьох інших установах. Цілий день бігав з великою течкою, повною різних справ і з малим "бутербродом" по різних судах міста Києва. Про юрисконсультів навіть говорили такий жарт: "Юрисконсульта ноги годують" (І. П.). Наталя також заробляла, працюючи як кресляр.

В 1935 році народився їм синок — Сергій, але порід був поганий, ускладнений; головного, доброго лікаря якраз не було, а його асистентка не допильнувала і Наталя дістала скуп крові у нозі. Пролежала два місяці у шпиталі, а Дмитро затирав у всіх можливих місцях позички, щоб рятувати дружину і випайняти годувальницю для синка. Два роки мусів сплачувати довги. Наталя почала хворіти на легені (туберкульозу), тому часто виїздила до своїх братів на свіже повітря, а Дмитро мусів сам провадити дім. Часами цілий день не мав часу що-небудь з'їсти, бігаючи по судах і доперва ввечері вступав до якоїсь харчівні. Тужив за родиною, а не мав мож-

ливости користати з відпустки (вакацій) через кілька років, бо все треба було сплачувати довги за лікування Наталі. Треба ще додати, що майже кожного року Дмитро мусів відбувати літні "терзбори", т. зн. мусів навчати солдатів різних фізичних вправ та військових обов'язків. Він був воєннозобов'язаним, бо ще замолоду Його покликали були до військової служби, як це сам описує у своїх спогадах. Крім "халтур" у підприємствах часто викладав на курсах для підвищення освіти малих урядовців з провінції, роз'яснював робітничі закони робітникам підприємств, а також викладав господарче право на курсах для фахових робітників.

Працюючи у чотирьох установах, часто мусів виїздити і боронити свої фірми на дуже віддалених місцях. Можна сказати, що Він побував у багатьох місцях Советського Союзу і з'їздив країну вздовж і впоперек. Багато справ вигравав, але були і випадки, коли програвав, спеціально в Києві, де було дуже багато добрих адвокатів (євреїв). Добре пам'ятаю з Його оповідання одну судову розправу. "Лісозбут", в якому Він доривочно працював, продав дуже багато жолуддя на насіння. Робітники не забезпечили добре товар, який доставлено кількома вагонами і жолуддя почало псуватися. Противники подали заяву в суд, що "Лісозбут" доставив їм попсоване жолуддя. Експертів при транспорті не було, то їй не можна було доказати чия вина. Директор і секретарі "Лісозбуту" дуже переживали, бо як їм докажуть вину, то дістануть нагану, а найважливіше не дістануть премії на новий рік. Дмитро казав прислати собі всі документи, по ночах їх добре простудіював і вже знав, що виграс, але того не говорив своїм начальникам. В день розправи всі дуже переживали. Противники приїхали аж з двома юрисконсультами, багато говорили, а Дмитро лише слухав. Коли прийшла на Нього черга, Він лише попросив юрисконсульта противника ще раз прочитати, коли була внесена заява про позов до суду. Тоді Дмитро спокійно відчитав зі судового правильника параграф про те, до якого часу мусів бути внесений позов. Всі урядовці "Лісозбуту" аж ахнули з дива, як Він уміло оборонив справу. За це дали Йому подвійну премію. Таких справ можна б десятками списувати, але не тут їм місце.

Коли бував у Москві або Ленінграді, ніколи не забував про оперу чи театр. Часто всі місця були випродані, але

Дмитро доти добивався, доки не доставили Йому крісла і Він мав душевну насолоду. Хоч на час забував про страшну дійсність.

Дмитро був веселої вдачі, дуже погідний і цінив добре товариство. Часто у Його кімнаті збиралися довірені товариші, з якими можна було поговорити, повеселитися і поспівати.

Влітку цілим товариством їздили на "Трухановий острів, який довгою половою тягнеться рівнобіжно до київського берега". (Пані Катя Вишневська дала ці інформації). Там був чудовий пляж. Товариство привозило зі собою харчі, тому могло проводити цілий день вільний від праці на свіжому повітрі та добре викупатися.

Спеціально важним для Дмитра було святкування Нового Року. Завжди муіло бути при тому приємне товариство. Часами, доки не було синка, дозволяли собі цілим товариством іти до якогось недорогого ресторану, а опісля завжди збиралися у Нього в помешканні.

VIII. ВІЙНА — ПОКЛИКАННЯ ДО ВІЙСЬКА

Перед самою війною кілька разів викликало Дмитра НКВД і притримувало цілу добу, а часами і довше. Як вибухла світова війна в 1941 році, Його відразу покликали до армії. То було Його горе залишати дружину і синка, але і спасіння, бо вже два дні по Його виїзді прийшло НКВД Його арештувати.

Всі військові частини з київської округи формовано далеко за Дніпром. По кількох тижнях маршів і малих сутічок з німецькими військами, вони отаборилися в лісах, щоб охоронитися перед постійним бомбардуванням. Одного дня, коли вони вийшли з лісу до поблизької річки Лохвиці, щоб купатися, надлетіли німецькі бомбовики, спустилися дуже низько і почали обстрілювати військо з кулеметів. Багато вояків загинуло у річці, а деякі були поранені. Дмитро також був легко ранений. За кілька днів німці їх оточили і забрали всіх у полон. Примістили їх під відкритим небом, загородили колючими дротами і не допускали селян з поблизьких сіл, що приносили харчі для полонених. Лише деяким удалося повкидати "вузлики" з харчами поза дроти.

Ще перебуваючи у лісі Дмитро казав перукареві обстригти Йому волосся. Всі вояки були стрижені, лише офіцери мали право не стригтись. Також Він позривав свої відзнаки капітана та убрав шапку одного з поляглих солдатів. Це Його й врятувало, бо вже по кількох днях німці викликали кількох українців і наказали їм зробити списки українців, не офіцерів, та почали їх малими групами, по 30-40 чоловіків, випускати. Дали їм посвідки про звільнення з полону. На жаль, не пам'ятаю місцевости, де вони перебували у полоні. Це булодесь у Лохвицькому районі в Полтавській області, около двісті кілометрів від Києва.

Села були напівпорожні. Всіх мужчин до п'ятдесятього року життя мобілізували, а ті, що залишилися, ховалися в галях та лісах. Навіть багато жінок не було вдома. Дмитро ще з одним правником пішли до поблизького села і у бідної селянки обміняли свій військовий одяг на лахміття, від інших селянок дістали старі торби та дрючки і так пошкандибали до Києва. Дорога була дуже небезпечна, бо часто надлітали німецькі літаки і сікли з кулеметів. Наші подорожні мусіли ховатися в рови або втікали на поля. Часами трапляли на людських німців, які підвозили їх по кілька кілометрів та ще давали сухарі і консерви. Ночували по селах, найчастіше у клунях, бо жінки боялися приймати "голодранців" до хати. Давали їм поїсти теплого борщу, або що було в хаті. Деякі навіть обдаровували паляницею на дорогу. За тиждень добрили до Києва. Наталя майже не впізнала обдертого, змарнілого і зарослого чоловіка. Маленький Сергій, коли вже батько довів себе до порядку і перебрався, прямо не відступав від Нього. Дуже боявся, щоб Він знову не пішов геть від них.

ІХ. НАДІЇ ТА СКОРЕ РОЗЧАРУВАННЯ

По двох днях відпочинку Дмитро пішов до міста, щоб довідатися, які є надії на самостійну Україну.

"Тут потрібні пояснення. Німці ніякої самостійности чи бодай автономії не думали давати. У Києві німецький комісар створив Українську Міську Управу, яка мусіла бути покірним виконавцем волі німців. Однак українські громадсько-

політичні діячі створили Київську Обласну Управу, що в проєкті мала б стати Українським Урядом. Обласну Управу очолив інж. Скализуб, юридичний відділ проф. Гришко, відділ освіти проф. Маяківський (у якого колись вчився Дмитро), обласну адвокатуру доцент І. Павелко. Більшість постів займали гетьманці. По приході Дмитра до Києва Гришко призначив Його начальником судового відділу. Він прийняв ту посаду і успішно вів справу організування судів в Україні. Але німці невдовзі дізналися про українську самостійну владу, викликали її членів до Гестапо, пригрозили і розігнали Обласну Управу.

Що було робити? Ми осталися без праці. Напроти Фундукліївської вулиці існувала наша їдальня, де ми могли одержувати тарілку якоїсь "баланди" та кусник поганого хліба. Скоро ми перетворили цю їдальню на місце зборів науковців. Їдальнею відав проф. Гришко. От там ми збиралися для обміну думок, а жодних політичних дій проявляти уже не могли. На початку 1942 року українській справі трохи пощастило. З Берліна прибув уповноважений Йогансон, який поперше не був загорілим "наці", за царя учився в російському університеті, знав бездоганно російську мову, прекрасно розумів як російські, так і українські проблеми. Він і взявся дещо зробити: у Райхскомісаря добився відкриття в Україні мирових судів. Будучи сам правником багато нам допоміг. Мене (І. Павелка) призначено мировим суддею на Правобережжя, а Дмитра на Лівобережжя (в місті Дарниці)" (І. П.).

Х. ДОКЛАДНІШЕ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ГЕТЬМАНСЬКИМ РУХОМ

Як уже згадувано вище, в Українським Комітеті працювало багато гетьманців: Скоропис-Йолтуховський, полк. Євтимович, Лисенко та інші. За їх посередництвом Дмитро дістав від одного з Галичан привезену книжку Вячеслава Липинського "Листи до Братів Хліборобів". Чотири ночі при свічці в пивниці (це були часи налетів большевицьких літаків) Він читав цю книжку як найбільш захоплюючу повість. Опісля з проф. В. Гришком, доц. І. Павелком та іншими прихильниками Гетьманського Руху вів довгі дискусії і всі спільно вивиснюва-

ли трудніші питання, порушені В. Липинським. Сам Дмитро в анкеті, виповненій перед виїздом до ЗСА, писав: "Я належу до СГД з 1942 р., хоч в душі співчував тому Рухові раніше."

ХІ. ЕМІГРАЦІЯ

Недовго могли вони допомагати нашим селянам, бо в половині 1943 року большевики прорвали німецький фронт і посувалися аж до Дніпра. Треба було скоро втікати. При допомозі вірних працівників Київського Трамваю (прямо заїхали одним вагоном коло Дмитрової хати і позносили найпотрібніші речі) удалося Дмитрові дістати місце у тягаровому поїзді, яким разом з родиною доїхав до станції Жмеринка 3 жовтня 1943 року. Там працював на залізниці до січня 1944 року. Все були надії, що буде змога повернутися до Києва. Але большевики дальше наступали, тому вони переїхали до Львова. Тут ними дуже щиро заопікувався Український Комітет — допоміг перевезти речі зі станції до винаймленої кімнатки у власителя м'ясної крамниці при вулиці Рицарській 20. Господарі були дуже ввічливі і часто допомагали їм харчами. Українські правники у Львові дуже прихильно поставилися до Дмитра. Вони цікавилися правничими питаннями в Україні, а зі своєї сторони давали Йому відповідні книжки, щоб міг запізнатися з польським правом. Найбільше допомагав Йому д-р Богдан Дзерович, головний начальник судів у Львові, призначив Левчука до городського суду. П. І. Вачків, начальник городського суду, видав Йому посвідку, що є призначений тимчасово суддею у львівському суді. Скоро мали перенести Його як мирового суддю до Станиславова, але большевики наступали і треба було дальше втікати. З квітня 1944-го року переїхав Дмитро до Сянока з призначенням на мирового суддю при місцевому суді. Там вже було і так забагато суддів, але вони радо Його прийняли. Найважливішим було мати платню і харчові картки. Місцеві українці, а також емігранти з Києва (правник Леванісов з дружиною і сестрою), які вчасніше приїхали до Сянока, щиро їм допомагали. Найбільше зворушив Дмитра священик католицької Церкви. Коли Дмитро прийшов зі синком (дружина все ще хворіла туберкульозом, але ще не відкритою) на Службу

Божу в перший день Великодніх Свят, отець по Службі Божій попросив Його затриматися. Він закінчив свої повинності в церкві, а тоді попросив Дмитра до своєї хати. Там вже був приготований кошик зі святочними харчами. Дмитро був незвичайно зворушений увагою священника, який не робив різниці у відношенні до українців католиків чи православних. Також Панство Леванісові (обоє вже померли і поховані на цвинтарі ім. св. Андрія в Бавнд Бруку) дуже їм допомагали. П. Леванісів працював у молочарні, тому все щось припадало для хворої дружини та сінка. В суді було мало зайняття, бо лише мирові справи можна було полагоджувати. Часами Дмитро їздив на села, де селяни мали суперечку за межу, або інші дрібні справи. У вільні від праці дні (їм прямо говорили, в які дні судді мають голоситися до праці) Він ходив ловити рибу в річці Сян, щоб і в той спосіб поправляти харчові нестачі.

В половині липня вже мусіли втікати. Не пам'ятаю, де вони знову стрінулися з родиною Гришків, але з оповідань Дмитра знаю, що коло Мушини, як ті переходили на Словаччину, Його разом з проф. Гришком зловили німці і наказали копати рови. Кожний мав призначений відтинок і якби не виконав, то німці мали покарати його. Проф. Гришко все був слабого здоров'я і не міг виконувати своєї норми. Наші добрі селяни, які також попали на цю роботу, допомагали йому, як вартовий відходив в іншу сторону. Ввечорі загнали їх до великої школи і цілком не дали їм їсти. По якомусь часі наказали всім вийти зі школи і поставати рядами і тоді якийсь німець мав до них гостру промову, що якби хто хотів втікати, то застрілять його на місці. Щоб їх ще більше настрашити, випроводили молоденького хлопця, який сховався у школі і на очах всіх застрілили. Їх тримали кілька днів, аж рови були викопані, потім випустили Яка велика була втіха бідних жінок і дітей, коли побачили своїх чоловіків.

Скоро після того їх вивезли на Словаччину. Там однак появилися комуністичні словацькі банди і треба було дальше втікати. Головно погано ставилися ці банди до українців з Великої України. Редактор Льоньо Лепкий став українцям у великій пригоді. За допомогою якогось чеснішого словака допоміг їм дальше втікати. Майже всі речі свої і Гришка Дмитро попереносив виочі до хати словака, який за срібне накрит-

тя погодився перевезти їх до місця, де не було партизанів. Звідти щасливо поїздом дісталися вони до Братіслави. Там вже було багато наших біженців і то деякі відомі діячі, яким удалося дістати два, а то й три вагони на виїзд до Австрії. Дмитро з Гришком зайняли місце в одному з вагонів, але, на жаль, самі свої викинули їх. Тому їх забрали німці і завезли до славнозвісного в часі війни табору біженців у Штрасгофі коло Відня. Там пережили вони пекло всіх нещасних біженців, але за допомогою українців у Відні Дмитрові удалося передати записку до Пана Гетьмана до Берліну. За кільканадцять днів їх вже викликали і дозволили їхати до Берліну. Пан Гетьман не тільки їх звільнив з табору біженців, але також визволив багато інших визначних українців з німецького табору.

Коли вони прийшли подякувати Пану Гетьманові за визволення, він оповів їм, що лише вони і С. Бандера подякувати, а інші не уважали за відповідне це зробити. Пан Гетьман був дуже зворушений, як Бандера, прийшовши до нього, по козацьки приклякнув на одно коліно, подякував за визволення і записав, що спільно будуть боротися за соборну Україну. Оба з Гришком ще два рази були у Пана Гетьмана. Вели з ним довші розмови про долю України. Сама Гетьманівна Єлисавета припняла їм гетьманські значки, на доказ, що їх офіційно прийнято до Союзу Гетьманців Державників (СГД).

У Берліні були вони лише кілька місяців. Мешкали в гуртожитках, по кілька родин в одній кімнаті з триповерховими ліжками. Були постійні бомбардування, а крім того большевики продовжували зближатися і треба було дальше втікати. 3-го березня 1945 року Дмитро з родиною переїхав до Кавфбойрен, але там лікарі ствердили у Наталі відкритий процес туберкульози. Дмитро мусів негайно відвезти її до шпиталю у Фісен, де вона померла 13 травня 1945 року. Бідний Дмитро сам один ішов за домовиною. Синка віддав до сиротинця, при якому була школа, а сам працював, щоб діставати харчові картки. В короткому часі, по приході американців, Він заложив собі книгарню. Крім книжок продавав ручно роблені забавки, "миколайки" зі шматок та інші речі, які виробляли наші біженці. Три рази на тиждень діставав українську пресу, по яку їздив ровером на залізничу станцію. Коли вже вертався, то коло крамниці була черга біженців із сусідніх сіл і мі-

стечок, щоб купити часопис. Решту непроданої преси складав у велику торбу, яку брав на плечі, другу торбу з книжками прив'язував до ровера і так їздив по поблизьких таборах українських біженців. Життя було дуже тяжке, але погідна вдача дозволяла Йому поборювати всі труднощі.

Не забував Він і про громадсько-політичну працю. Вчасно, бо вже в 1945 році, став членом Центрального Представництва Української Еміграції.

Ось що пише про Нього проф. Андрій Москаленко: "Дмитро Левчук працював в Центральному Представництві Української Еміграції. Він виконував там обов'язки правного дорадника. А практично він разом з іншими правниками боронив наших людей, на котрих советські агенти писали доноси. Така справа, боронити людей, була дуже делікатна і дуже довірочна, але я чув про це від тих людей, яких правники ЦПУЕ гідно оборонили і вони виїхали до Америки".

Також Дмитро Левчук брав живу участь у Гетьманському Русі. Знав всіх членів Гетьманської Родини. Бував у Пані Гетьманової, тоді Керманича Гетьманським Рухом, а також часто зустрічався з Гетьманівною Єлисаветою. Коли в 1948 році Гетьманич Данило приїхав до Німеччини, де Його всі дуже щиро вітали, Дмитро допоміг багатьом делегатам приїхати на привітання Гетьманича. Він дістав безплатні квитки для них від ІРО і сам всім розіслав їх.

Багато написав Дмитро про свої політичні погляди в анкеті, яку виповнив для ІРО перед виїздом до ЗСА. Тут деякі уривки з тої анкети:

АНКЕТА

Дмитро Левчук, українець, Авгсбург, червень 1951 р.

Запитання 1. Ідейні та політичні засади Союзу Гетьманців-Державників (СГД). Коли вступив до СГД, що роблю і яку роль відіграю в цій Організації?

Відповідь: Союз Гетьманців-Державників є політичною організацією частини української провідної верстви, бо він (СГД) ідеологічно відбиває переконання частини українського народу.

Щоб ліпше уяснити ідеологічні і політичні засади СГД, я коротко скажу про весь Український Національний Рух.

Відомо, що Україна була могутньою самостійною державою в часах Київської Русі і Галицько-Волинської Держави. Через посідання земель з великими природними багатствами і знаходження в дуже невигідному географічному положенні — на Україну завжди зазіхали ненажерливі сусіди: з півночі — Московія, з півдня — Туреччина і з заходу — Польща. У змаганнях за Україну імперіялістична Московія взяла гору спершу над Туреччиною, а згодом над Польщею. Українська Гетьманщина 17-18 століть, що постала як результат великої революційної війни з Польщею під проводом Гетьмана Богдана Хмельницького, і існувала як символ боротьби за незалежність українського народу, не змогла протиставитись московському імперіялізмові і мусіла впасти в нерівній боротьбі. В наслідок чого в кінці 18 століття Україну було приєднано до Московії, яка вже привласнила собі назву "Русь", "Росія", "Російська імперія" і т. д.

Але Україна не переставала боротись за свою незалежність.

Особливо боротьба України за самостійність виринула в усій гостроті в 1917 році, коли в Росії вибухла революція і впала царська влада. Тоді в березні місяці 1917 р., утворено в Україні Центральну Раду, яка, з волі Українського Народу, оголосила самостійність України.

З оголошенням самостійности цілком природно серед провідної верстви почались суперечки за право керувати народом. В цих суперечках виявились в основному дві течії: *першу* можна схарактеризувати назвою: *соціялістично-демократична*, яку репрезентувала Центральна Рада, оголосивши Україну *Народною Республікою*; *другу* — *консервативно-демократична*, яка заступила першу 29 квітня 1918 року, утворивши *Українську Державу* на чолі з Гетьманом, тобто оголосивши в Україні *конституційну парламентарну монархію*, що вже існувала в 17-18 століттях. Ця Гетьманська Держава проіснувала 8 місяців.

Завдяки боротьбі цих двох течій поміж собою, яку використала Москва (як і за часів Першої Гетьманщини в 17-18 ст.), під натиском большевиків українська державність р. 1921 знову впала. Україну окупували большевики, а провідна верства

українського народу обох цих течій була знищена більшовиками, а частина її опинилась в еміграції по всіх країнах світу.

Після програних визвольних змагань, серед українців — як на рідних землях, так і в еміграції — постала *третя* течія ідеологічна, яку можна схарактеризувати назвою *національно-демократична*, яка в другу світову війну, 30 червня 1941 року, спромоглася оголосити Українську Самостійну Державу, оголосила Уряд її, але гітлерівська Німеччина це зліквідувала, а провідну верству цієї течії загнала до концтаборів.

До всіх *трьох* течій, виходячи з принципу об'єктивності, додаю слово "демократична", бо Український Національно-Визвольний Рух в усіх своїх течіях і впродовж усієї своєї історії ніколи не носив характеру тоталізму, диктатури чи чогось подібного, а завжди містив і містить в собі демократичну основу.

І ще одна характеристична риса для всіх *трьох* течій: всі вони за Самостійну Соборну Українську Державу і, в аспекті цієї боротьби, вважають найзапеклішими своїми ворогами імперіалістичних акул — Росію і Польщу.

Всі прагнення Українського Народу до самостійності і відбиваються в цих *трьох* течіях. *Других нема!*

Тепер я вважаю за обов'язок перейти до ідеологічних і політичних засад Союзу Гетьманців-Державників.

З повище сказаного видно, що СГД Організація є глибоко традиційною, присутою тільки українцям, національною ідеологією. Гетьманський Рух має свою давню і новітню історію. Його ідея зросла в гущі українського народу.

Союз Гетьманців-Державників цілком розуміє, що Українська Нація не може як слід розвиватися без власної Держави. А без розвиненої, в повнім значенні того слова, Української Нації не може бути організованого громадського життя, ладу, спокою і щастя на Українській Землі.

Тому СГД ставить своїм завданням організацію тих, що хочуть збудувати незалежну і суверенну Українську Державу, на всіх землях, що їх заселяли і заселяють та за них боролися численні покоління українських людей від світанку нашої історії.

Ті сили — це провідна верства Української Нації в її боротьбі за здобуття власної держави.

Українська провідна верства об'єднує в собі найліпші і найактивніші елементи всіх продукуючих класів українського населення, що в нормально-історичному процесі заселило Україну, незалежно від його національного і соціального походження.

СГД, що підготовляє кадри провідної верстви з найкращих представників усіх класів і станів українського населення, є всенациональною політичною організацією, а не політичною партією в загально прийнятій того слова розумінні, для якої властивою є боротьба за вузькі інтереси окремих соціальних чи ідеологічних груп, а в найкращому випадку — інтересів одної класи.

Щодо державно-політичних засад, то СГД обстоює *конституційну монархію* на чолі з дідичним Гетьманом з роду Скоропадських, бо цей рід у 1918 р. відновив Гетьманщину в Україні. Дідичну тому, що історія України зафіксувала одну з найголовніших причин невтримання своєї незалежної держави — це боротьба політичних течій за верховну владу. А в процесі цієї боротьби приходили "добрі" москалі і поляки ніби з допомогою, а на ділі заволодівали Україною. Щоб цього не повторилось, СГД закликає об'єднатись навколо одного маєстату в особі Гетьмана і визнати його за єдину непорушну святиню нашої Держави.

Не визнаючи диктатури Гетьмана, СГД стоїть за демократичний принцип і з цією метою обстоює представництво від народу — *Парламент*, який і буде законодавчою владою в Україні, з незалежною судовою владою і виконавчою владою в особі Уряду (міністрів).

У Гетьманській Державі мають бути всі рівні перед законом. Мірилом вартости людини в Українській Державі має бути виключно *праця*. Тому СГД пропагує Трудову Монархію. Свобода слова, зібрань, демонстрацій, страйків, друку забезпечується законом. Свобода віровизнання. Свобода політичних переконань. Соціальне забезпечення непрацевдатних, охорона здоров'я тощо. Поруч з державною і кооперативною власністю забезпечується абсолютна індивідуальна власність на землю, фабрики і заводи. Коротко кажучи: СГД за ідеал державно-політичний приймає Англійське Королівство.

Серед української еміграції найбільше приналежних до СГД є в ЗСА, Канаді і Англії. В Канаді видається і пресовий

орган СГД "Український Робітник". У Німеччині, в зв'язку з еміграцією за океан, малочисельна ця організація і вельми активної діяльності не провадить.

Я належу до СГД з 1942 року, хоч в душі співчував цьому Рухові і раніше. З жовтня місяця 1950 р. я є уповноваженим від СГД в Німеччині для зв'язку з організаціями СГД в Англії, ЗСА і Канаді.

**
*

Запитання 2: Політичні та ідейні засади Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині. Дата вступу і моя роля в ньому.

Відповідь: Центральне Представництво Української Еміграції в Німеччині (ЦПУЕ) або Український Національний Допомоговий Комітет не є політичною організацією, а ідея цього представництва виключно *допомогова*. Воно створене з дозволу органів ІРО, від ІРО має підтримку, оскільки воно полегшує його, ІРО, роботу.

Завданням ЦПУЕ є матеріальна допомога потребуючим, культурно-освітня робота серед українців, організація національних шкіл, суспільної і правної опіки тощо.

Членом ЦПУЕ я є ще з 1945 року, з моменту його організації, як і всі українці. До Управи ЦПУЕ (Контрольної Комісії) мене обрано на З'їзді виборців від української еміграції шляхом демократичних виборів у 1949 р. Тепер, на останньому З'їзді представників української Еміграції, 2 червня 1951 року, мою роботу визнано задовільною і рекомендовано на відповідальні громадські обов'язки — в члени Головної Управи.

ХІІ. ПРИЇЗД ДО ЗСА

До ЗСА Дмитро приїхав зі сином у жовтні 1951 року. У порті чекали на Нього Побратими і дуже просили, головню юрисконсульт Юрій Лінгарт, приятель Дмитра з Києва, щоб вони залишилися в Нью Йорку. Дмитро однак вирішив поїхати до Філядельфії, де чекав на Нього Його поручитель — масстро Климситій Трофименко. Вони пережили у п. Трофи-

менка три дні, а опісля перепровадилися до кімнати на вулиці Монт Вернон ч. 1140, яку треба було оплачувати тижнево.

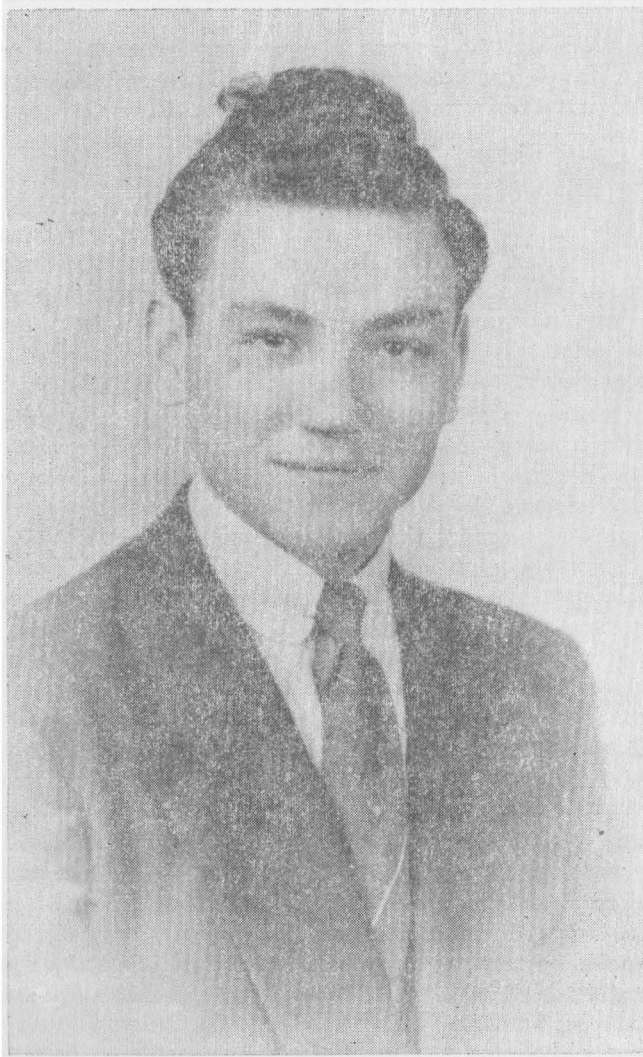
Д-р Б. Бачинський запропонував Дмитрові працювати в "Ц. А. М. Компанії", яка пакувала танки на вивіз до Азії. Праця була тяжка, спеціально для Дмитра, який не звик працювати фізично. Син почав ходити до середньої школи ("гай-скул"), але вкортці захворів і Дмитро переживав пекло. Мусів залишати сина в гарячці та йти на тяжку працю, щоб могли оплатити кімнату і купити харчі. Лікар д-р Рибачок був незвичайно людяним і не хотів брати грошей від Дмитра за часті візити у хворого сина.

Незабаром справи поправилися. Сергій видужав і знову почав ходити до школи, а крім того, Дмитро зустрів у церкві п. Сердюка, який Йому запропонував замешкати в домі пані Коломінської. Шляхетна мама п-і Коломінської згодилася також взяти їх на харч і Дмитро вже не мусів сам варити. Він часто мені розказував, яка добра була старенька Пані. Коли Дмитро вертався перемерзлий з праці, вона скоренько давала Йому теплу їжу, а часто частувала чаркою, щоб не простудився. Була для Нього як найліпша мама. Коли закінчили пакування танків, Він мусів шукати за новою працею. Дістав її в "Санок Продакт Ко.", де також працював тяжко.

За той час вже пізнався з Побратимами, почав брати участь у Гетьманському Русі, а також став членом філіядельфійського Відділу Об'єднання Українців в Америці "Самопоміч". Громадська праця трохи поправляла Його пригноблений настрій. Але вже скоро все мало змінитися у житті Дмитра.

ХІІІ. НАША ЗУСТРІЧ І СПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

Пізналися ми 20 липня 1952 року на "Українській Гірці". (Так українці назвали частину великого Фермонт парку у Філіядельфії. Наша еміграція була тоді ще дуже бідна, не мала авт і не виїздила над море, лише одиниці могли собі дозволити на такий люксус, тому радо проводила вільний день від праці по Службі Божій у парку). Я прийшла з п. Марією Романенчук і вже застала велике товариство, в яким були мої дві бувші учениці з гімназії "Рідної Школи" в Золочеві. По якомусь часі прийшов Дмитро в товаристві д-ра Володимира Чу-

**Сергій Левчук — Філадельфія 1954 р.
По закінченні середньої школи**

ми і проф. Володимира Лотоцького. Вони представили всім свого нового побратима. Я відразу звернула на Нього увагу — був високий, миловидний і веселий. Скоро після того ми почали зустрічатися (мешкали дуже близько себе), а по вакаціях все разом ходили на вечірні лекції англійської мови при Інтернаціональному Інституті. По-дорозі Дмитро розказував мені багато про Україну, про переживання наших переслідуваних людей під советським режимом та про свою працю в Києві. Він умів прекрасно розказувати.

24 жовтня 1952 року помер у Німеччині, по дуже короткій недузі, мій брат, адвокат Ярослав Чолій, опікун українських спортсменів. Ми обі зі сестрою дуже переживали втрату і ще більше тим, що навіть не могли полетіти на його похорон. Дмитро уміло потішав мене. Все казав, що життя треба брати по-філософськи.

Дмитро нераз питав мене, чому я не виходжу вдруге заміж. (Мого першого чоловіка, професора і директора середніх шкіл "Рідної Школи" Івана Калиняка, большевики арештували у вересні 1940 року як бувшого старшину Січових Стрільців і тримали у в'язниці в Стрию. Всі вікна у в'язниці були позабивані дошками. На початку 1941 року вивезли його на Сибір зі заборобою писати. Лише по приході німців я довідалася від одної селянки, що її чоловік сидів разом з Калиняком, який просив мені передати вістку, однак вона не зробила того на час. Я все мала надію, що Він якимсь чудом спасеться, але не мала того щастя. Шукала Його через Червоний Хрест та членів армії Андерса, але все надаремне. Він був слабого здоров'я, дуже вразливий на холод і видно не витримав цих нелюдських умовин у советських в'язницях).

В часі Різдвяних Свят Дмитро мені освідчився і я погодилася стати Його дружиною. Повінчалися ми 20 серпня 1953 року в українській католицькій церкві у Балтіморі, Мериленд. Його православний священник дав свою згоду. Син Його в той час підробляв, використовуючи вакації. По вакаціях вчився вже в дванадцятій класі "гайскулу". Ми зажили мирним, майже щасливим життям. Пишу "майже", бо Дмитро дуже тяжко працював у фабриці залізних вікон і дверей, що було Йому не під силу. Йому все давали найтяжчу працю, бо дивилися на Його високу, здорову постать, а не брали під увагу, що він ніколи фізично не працював. Більшість часу Він працював

на нічній зміні і вертався додому пізно вночі, а я переживала, щоб Йому щось не сталося на роботі, бо були випадки покалічення, або, щоб хтось не напав на Нього вночі, коли їхав додому. Ми бачили себе лише в суботу і неділю. Залишали собі записки, де і що приготоване для Нього з харчів, а Він писав, як провів кілька годин вільних від сну.

У грудні 1953 року з браку праці Його звільнили і аж до 29. VI. 1954 року не працював — діставав мале безробіття (в той час безробіття ще не було добре поставлене). Вільний час використовував на громадську і політичну працю, про що буде мова в наступних розділах. При кінці травня 1954 року Сергій закінчив середню школу і записався на інженерний відділ при Дрексел Інституті у Філядельфії. Ми обоє дуже тим тішилися. Я працювала весь час. По приїзді до ЗСА через два роки пробувала всіх "фахів", але у січні 1952 року дістала бюрому працю в забезпеченевій компанії — де залишилася аж до емеритури в шістдесят другого році життя. Моя праця і Дмитра принагідні праці чи безробіття давали запоруку, що будемо могли оплатити студії нашого сина.

При кінці липня 1954 року ми вже могли собі дозволити на тижневий відпочинок над морем — поїхали всі троє та були щасливі, що живемо нормальним життям. По році студій Сергій вступив до війська. Ми дуже тяжко пережили його рішення, бо конче хотіли, щоб закінчив вищі студії. Він обіцяв, що буде далі студіювати при війську. 30 червня 1955 року Сергій виїхав до Форт Дикс, Н. Дж., переходив вступний вишкіл. Наступного року (28. IV. 1956) його перенесли на дальший вишкіл Джорджії, а опісля до Полудневої Каролайни. При кінці 1957 року перенесли його до американської армії в Німеччині. Вільні від праці дні він використовував на пізнавання Європи. Їздив не лише по Німеччині, а був також у Парижі та в багатьох інших містах. В 1958 році він там одружився, з чого ми були невдоволені. Коли з часом уродився йому синок, він назвав його Данилом у пам'ять Гетьманича Данила, щоб в той спосіб хоч трохи переблагати батька. В половині липня 1959 року Сергій з родиною приїхав до нас на відпустку. Дідо і бабуня тішилися малесеньким Данилком та зустрічю зі сином по довшій розлуці. Сергій за заощаджені гроші купив німецьке авто і ним всі вони переїхали до Каліфорнії, де було його нове призначення.

У вересні 1960 року уродилася нам внучка — Наталія Ірина. Ми довго мріяли побачити нову внучку і щоб могли здійснити ту мрію, жили дуже ощадно та складали гроші в українській кредитівці. У червні 1961 року поїхали поїздом до Каліфорнії (дві і пів доби нормальним поїздом в одну сторону). Подорож упрянували в той спосіб, що до Каліфорнії їхали північним шляхом, а верталися полудневим. Добрі товаришки у бюрі дали мені докладні мапи і книжки з поясненнями, щоб ми могли слідкувати, які міста і терени переїжджали. Подорож була незвичайно цікава. По дорозі були і малі пригоди. Коли ми переїздили довгим мостом через Солоне Озеро (Great Salt Lake, Utah), вода була бурхлива і хвилі часто ударяли у вікна поїзду. На найближчій станції мусіли мити всі вікна, бо вони були майже білі від соли. Вночі діставали подушки, розкладали столики під ноги і спали, як у власному ліжку. Та довга подорож цілком нас не змучила. У Сан Франціско син уже чекав на нас. Майже сто миль їхали автом. Околиці нам дуже подобалися, а спеціально мені, любительці квітів і розквітглих підтропічних кущів. Навіть у ровах цвіли такі квіти, яких я ніколи не бачила. Сергій мешкав у військовому форті коло Монтерей. Це був його останній рік при війську. На час нашого приїзду він взяв собі відпустку і кожного дня ми їздили з цілою родиною оглядати Монтерейський півострів. Не пропустили побувати і в Діснейленді, відкритім у 1955 році у гарному парку коло Anaheim, Calif. Було цікаво побачити те славне розривкове місце, хоч воно краще надається для дітей і молоді, а не для старших людей.

Коли скінчилася наша відпустка син з невісткою відвезли нас до Лос Анджелес (для дітей винаймали опікунку). Першого дня оглядали Голлівуд з чудовими віллами різних фільмових зірок, а на другий день їздили по Лос Анджелесі. Найбільше враження зробила на нас величава картина "Розп'яття Ісуса Христа", яку намалював польський мистець Ян Стіка. Для цієї картини спеціально побудовано гарну залю на горі. Картина довга на цілу стіну — приблизно десять метрів. Людей впускали там як до церкви — панувала велика тишина, гасили світла на залі, а лише освітлювали картину. Вона робила потрясаюче враження. Звідти ми вже поїздом поїхали додому. Знову оглядали з вікон полудневі стейти Америки. Ще два рази їздили ми до дітей, а радше летіли літаками.

**Дмитро Левчук — Філадельфія 1958 р.
Знімка зроблена до громадянської посвідки**

Раз у 1969 році хотіли побачити нового внука Марка, який уродився в грудні 1968 року, а другий раз діти запросили нас на Різдво в 1974 році.

Коли ми були у дітей в 1974 році, Сергій возив нас на монтерейський університет і показував залю, в якій він викладав кримінальне право та соціологічні предмети. По закінченні військової служби він переїхав до Монтерей у Каліфорнії, де дістав добру стейтову працю. Пам'ятаючи Батькові бажання, щоб закінчив університетські студії, вечорами студював, а по закінченні студій зараз же дістав право викладати у тому самому університеті, в якому сам учився. Працюючи на двох заняттях, міг добре матеріально жити. Опісля викладав ще в другому університеті, але ми вже не були вдоволені, бо боялися, що він занадто себе перемучує.

Діти разом з внуками приїздили до нас кілька разів. Їм було легше їздити, бо сідали до великого авта і всі разом приїздили (1965, 1966, 1970, 1972 і 1976 рр.). Коли вони приїздили до нас, ми переважно їхали з ними до Вайлдвуду над морем, бо Філядельфія має поганий клімат і в літніх місяцях прямо годі жити в місті. Є великі спеки, а крім того вогкість і духота.

В часі Різдвяних і Великодніх Свят ми все посиляли внукам подарунки. Це були переважно речі з українського мистецтва. Дмитро хотів, щоб його внуки, які живуть далеко від українського середовища, бачили українські писанки, вишивки, різьблені речі і взагалі все, що можна було купити в українських крамницях. Коли ми до них приїздили і бачили всюди українські вишивки та інші прислані речі, то наше серце радувалося.

Щоб не бути хаотичною, я стараюся описувати події з життя Дмитра за певними темами. Тепер вертаюся до Його праці. В ЗСА старшим мужчинам тяжко знайти працю, незалежно від того, чи він тут уроджений, чи приїхав з іншої країни, хіба, що людина має добрий фах. Так то Дмитро мусів даліше мучитися у фабриці залізних вікон і дверей у Фленна (власитель). А праця на фабриці не тільки не ставала легшою, але гіршала. Від лютого 1956 року призначили Його до витягання розпаленого заліза з печі та вкидання його до великих кітлів зі зимною водою. Праця шкідлива і для зору і для слуху. За один місяць Дмитро був три рази хворий на

сильну простуду. Я особисто їздила до начального інженера Бладжетта просити, щоб змінив Дмитрові працю, але він не згодився. Дмитро попрацював ще деякий час, а тоді заявив їм, що мусить кинути працю, бо більше не чується на силах виконувати таку тяжку працю — однак зголоситься на безробіття, бо це вина фабрики, що не хоче перенести Його на легшу працю. Так і зробив. Адміністрація фабрики заперечувала Його управління на безробіття, але в суді для робітничих справ Дмитро виграв і діставав безробіття.

На весні 1957 року Дмитро почав ходити до публічної школи на лекції англійської мови, спеціально зорганізованої для майбутніх громадян. 11 березня 1958 року він дістав американське громадянство. Зробив це з двох причин — щоб на випадок політичних ускладнень американці не видали Його на "родину", а крім того хотів дістати працю урядовця у міській бібліотеці. 23 квітня виповнив формулярі до іспиту і далі ще підсилено вивчав англійську мову. Він був цілком добрий у письмі, перекладав статті з "US News and World Report", але через поганий слух Йому було досить важко розмовляти з американцями. Іспит пройшов, але із-за віку (Йому було вже 58 років) і поганої розмовної мови Його не прийняли. Це так огірчило Дмитра, що вже перестав вивчати англійську мову. Однак скоро запропонували Йому працю у висилковому бюро "General Parcel and Travel Co.", яке провадили проф. Стойкевич, д-р Микола Ценко і п. Теодосій Гриців. Спочатку Він лише пакував і перевіряв пакунки, а опісля друкував ліцензії в англійській і московській мовах. Як ця компанія не мала досить праці, то Він підробляв у "Globe Parcel Co.", де також друкував ліцензії.

2 серпня 1965 року цілком втратив працю і перейшов на безробіття. При кінці того року вирішив, що вже треба піти на емеритуру, а не вистоювати у чергах і підписувати картки на безробіття. Пішов до уряду соціального забезпечення і зголосився на емеритуру. Урядник прийняв Його дуже прихильно. Порадив, щоб датою емеритури став червень 1964 року, бо Дмитро небагато заробив за останнього півтора року, тому вони ще взад виплатять Йому емеритуру. Він скоро погодився на пропозицію урядовця і по якимсь часі почав діставати "Social Security" чеки, а також дістав вирівняння за минулий час. Мав право ще доробляти, тому періодично

працював у "Globe Parcel Co." аж до 1969-го року. То була для нас велика допомога, бо можна було дещо заощадити.

Мій чоловік дуже любив родинне життя. Тішився, що я маю добру родину, яку ми часто відвідували та бували у неї на всіх родинних прийняттях. Також всі свята ми обходили разом у моєї сестри. Він все казав, що то душевна насолода по-християнськи притримуватися наших українських традицій в часі Різдва Христового і Воскресення Господнього.

Коли греко-католики перейшли на новий календар, тоді ми обходили два рази Свят Вечір та Свячене. За старим календарем я приготувала Свята і запрошувала свою родину і дуже часто редактора Миколу Пасіку, якого Дмитро незвичайно цінив. Редактор бував у нас часто в неділі по Службі Божій. Він був людиною дуже начитаною, мав глибоке знання української і всесвітньої історії. Дмитро жартома називав його "ходячою енциклопедією". Вони вели довгі цікаві розмови. Найголовнішою темою їх розмов була доля України. Оба вирішували, як хоч трохи допомогти своїми статтями знедоленому українському народові під жорстоким окупантом — ненажерливою Москвою. Хоч вони були різних віроісповідань, ніколи не сперечалися на релігійному тлі.

Те саме було в нас у подружньому житті. Ми все ходили разом до церков. Ніколи не робили різниці — бували у Його православній і моєї католицькій церквах. Дмитро був великим соборником і дуже болів, коли бачив релігійних "фанатиків". Він завжди казав, що такий елемент не допоможе збудувати і утримати Українську Незалежну Соборну Державу. А так любив свою Україну, що присвятив їй ціле своє життя.

17 вересня 1956 року Дмитро зателефонував до мене до бюро, що є велика подія — перший лист від мого батька, за якого я вже молилася як за померлого. Моя шефіння дозволила мені піти додому, щоб я могла сама прочитати лист від опущеного, самітного батька. Кілька тижнів перед тим я написала листа до Коломиї до наших приятелів, а вони післали адресу батькові, який переїхав до Перегінська. Батька цілком обікрали "визволителі", навіть стягнули годинник і обручку з руки. Вже за три дні — 20 вересня ми обі зі сестрою післали перший пакунок батькові і аж до його смерті (батько помер 5. VII. 1964 р.) завжди посилала йому пакунки, щоб мав з чого жити. Емеритуру мав прямо смішну — вісім руб-

лів на місяць. Мій шляхетний чоловік сам ще й пригадував, що вже час знову післати пакунок батькові.

У січні 1957 року Дмитро був змушений купити слуховий апарат. Він уживав його в часі виступів з рефератами, чи на з'їздах. Дома його не потребував, бо я знала як до Нього говорити, щоб мене чув. Цей апарат ловив всі звуки і часто спричинював йому біль голови.

26 жовтня 1958 року гостили ми у своїм скромнім мешканні великих гостей. З Мінхену приїхав проф. д-р Іван Мірчук з дружиною. Це була для Дмитра велика подія. Він високо цинив професора і часто з ним переписувався. Коли Дмитро був ще у Мінхені і дав прочитати проф. Мірчукові конституцію, яку він опрацював, професор дуже налягав на нього, щоб подав це як докторську працю. Треба було лише її захистити перед комісією професорів, але він не погодився, тим більше, що частинно допомагали йому проф. В. Гришко і правник Ю. Лінгардт.

14 грудня 1958 року Дмитро купив собі українську машинку до друкування статей, бо редакції нерado приймали писані статті. Був дуже задоволений, бо вже здавна мріяв купити собі машинку, але матеріальні умови не дозволяли.

У серпні 1962 року ми разом з Перфецькими (швагром і сестрою) поїхали до Гантеру в ньюйорськiм стейті на посвячення церковці в гуцульському стилі. Там був великий здвиг народу і то без огляду на релігійну приналежність. Дмитро зустрів багато приятелів та знайомих з Києва, чим дуже тішився. Не могли наговоритися про свій улюблений Київ. Дмитро завжди був дуже активний і уважав, що всякі поїздки підносять людину на дусі та не дозволяють старітися.

Скоро після того (9 лютого 1963 р.) українське громадянство пережило радісну вістку. Большевики випустили на волю нашого Великого Страдальника, тоді ще греко-католицького Митрополита Йосифа Сліпого. (Більше про це у наступному розділі).

Крім сумних переживань на чужині, траплялися і веселі, щасливі хвилини. Одною з таких було весілля мого сестрінка з мудрою, інтелігентною українкою. Ми всі дуже раділи, що наш скромний, який книжкам і студіям посвячується, Юрко, умів знайти собі таку милу дружину. Зїхалася вся родина

і мій добрий чоловік був дуже вдоволений, що Юрко не пропадає в чужому оточенні.

1965 рік почався для нас погано. 3-го січня вибух пожежар у фабриці паперу прямо за нашою хатиною, яку ми купили у німців 1962 року і ми мусіли втікати з хати. Поліція всіх виганяла. Було вже пізно вночі (по 11-ій годині) і дуже зимно надворі. Ми мусіли поїхати ночувати до моєї родини і їхали автобусом, а опісля підземкою, бо віддаль була около вісім миль. Лише вранці повернулися додому і довідалися, що пожежники з нашого даху гасили вогонь. Вони досить сильно пошкодили наш дах і треба було давати новий. На щастя ми були забезпечені у фірмі, де я працювала ("INA"), яка покрила наші кошти.

Не довго ми мешкали в цьому домі, бо кругом нашими сусідами стали мурини, які в білий день два рази напали на мене і ми мусіли продавати дім і купувати інший. Тим разом ми мали щастя, бо купили зараз коло моєї родини і то цілком принагідно. Власник не віддавав справи продажу нотарям, а сам сказав сусідам, що наміряє виїхати, тому скоро продасть дім. Ми прямо за пів години домовилися з ним і вже в квітні 1970 року купили дім, до якого в перших днях травня перепроводилися.

Ми мусіли поспішати з перепроводженням, бо на 1 червня Дмитро мав визначену операцію катаракти на лівім оці. Оперував Його славний очний лікар — Шей, до якого з'їздилися люди з цілого світу. Мусів лежати у шпиталі десять днів, опісля дали Йому спеціальні окуляри. Окуляри ті позичала Йому лічниця свої, бо Його чекала ще операція правого ока. Дмитрові тяжко було читати, тому я Йому читала пресу, а також ходила з Ним на проходи, бо самому було ще небезпечно ходити. У вересні оперував друге око і вже по кількох тижнях дістав спеціальні окуляри, через які міг сам читати.

При кінці цього року мав ще одну велику прикрість. Хтось з України прислав Йому на клаптику паперу без підпису сумні вістки, — що дванадцять років тому помер Його батько, опісля померла сестра і молодший брат. Дмитро зараз просив священика відправити за них Службу Божу і Панахиду. Дуже тяжко пережив вістку про смерть аж трьох членів родини. Він був дуже прив'язаний до Своєї родини і часто розказував

мені про всіх — батька, другу маму, сестер і братів. Все мріяв ще колись поїхати і побачити своє улюблене село.

Але не судилося.

ХІV. НАШІ СПІЛЬНІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ

Як уже сам Дмитро підкреслив у своїх спогадах, ще від наймолодших літ дуже любив мистецтво в усіх його видах. Ніякий концерт, чи театральні вистави не відбувалися без нас. Дуже переживав слухання українських патріотичних пісень у виконанні наших добрих хорів і жалував, чому не можемо слухати їх на рідній землі. Які знамениті були б наші хори, концерти, вистави, якби Україна була самостійна. Найкращі наші сили забирає ворог і подає їх як своїх мистців.

Не забував Він і про малярські виставки, які часто відбувалися у Філядельфії.

Але найбільше любив опери. Спочатку ми слухали їх з телевізійних показів (у своїх господарів), або награні на кінові фільми. Як лише трохи стали матеріально "на ноги", ходили до Філядельфійської опери і мило було дивитися на одушевлене, повне захоплення обличчя Дмитра. Він забував про тяжку працю, про всі щоденні турботи, а з насолодою слухав добрих співаків і оркестри та подивляв гарну гру артистів. Від 1970 року ми їздили в часі вакацій до Метрополітен Опери в Нью Йорку, де виступали найкращі співаки світу. Також купували квитки на сезон до філядельфійської опери. У грудні 1966 року італійські патріотичні співаки давали у Філядельфії концерт, з якого дохід був призначений на допомогу жертвам стихійної повені у Фльоренції. Нам щасливо вдалося дістати квитки і ми слухали оперові арії та італійські народні пісні у виконанні таких світових світочів, як: сопран — Ренета Тебальді, тенор — Франко Кореллі і бас — Бональдо Джайотті. Дмитро був дуже щасливий і довго згадував той чудовий вечір.

У нашій місті кожного року відбуваються безплатні концерти на свіжому повітрі, в парку, у ярі "Робін Гуд Делл" з урядженням на дванадцять тисяч місць. Починаються ооколо 20 червня і тривають до половини серпня. На тиждень є три концерти, а виконавцями є все найбільш знані в світі співаки,

**Ірина і Дмитро Левчуки — Філадельфія 1953 р.
місяць по шлюбi**

піяністи чи скрипалі і все зі званою філадельфійською симфонічною оркестрою під диригентурою Орманді та різних славних диригентів із закордону. Дмитро ніколи не хотів пропускати тих концертів і, на щастя, перед пізнішим купном іншого дому, ми й мешкали недалеко. Сідали на автобус і за п'ятнадцять хвилин вже стояли в черзі, щоб отримати кращі місця.

До наших спільних зацікавлень належали також музеї, старі славні церкви, світові вистави та все, що дає людині душевну насолоду. Про наші поїздки і оглядання культурних надбань різних народів не буду писати, бо незабаром вийдуть окремою брошурою журналістичні репортажі Дмитра з наших поїздок за кордон. Вони були друковані в щоденнику "Америка" і двотижневику "Батьківщина", але багато людей писало до Дмитра, що Він повинен їх видати у формі брошури, бо в українській літературі є мало того роду лектури.

Не забували ми про оперу, концерти чи балети, коли їздили відвідувати наших дітей у Каліфорнії. Залишалися на два-

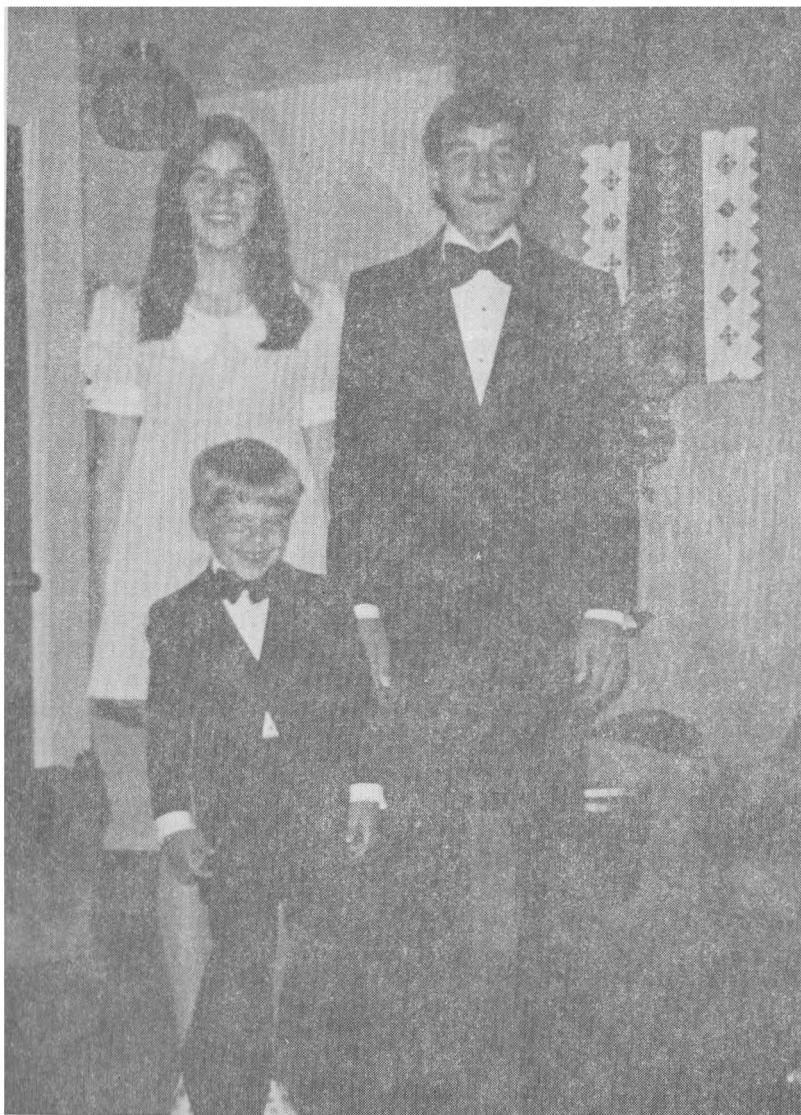
**Ірина і Дмитро Левчуки — Філадельфія 1969 р.
у Фермонт парку**

три дні у Сан Франціску чи Лос Анджелес і все мали щастя попасти на якусь оперу чи добрий балет. Оглядали також "супермодерні" будівлі і брали нічні "тури" по місті, щоб могли все побачити. Дмитро мав таку ентузіастичну вдачу, Він був все молодий. Ніколи не нарікав на втому, а ще й мене підбадьорював і казав, що треба вміти жити і використати те, що підносить у людині найкращі сторони її душі.

Як лише Дмитро мав яке засідання чи з'їзд у Нью Йорку, ми все їхали вчасніше, щоб побачити виставу в Радіо Сіті (Radio City Music Hall). Там були не лише гарні фільмові картини, але також виступали різні мистці, грала добра оркестра і виступав прекрасний балет. Дмитро дуже любив балет і все казав, що хоч би для того балету варта йти до Радіо Сіті. Опісля мали що згадувати і переживати.

Учителі курсів англійської мови для старших людей часто організували научні прогульки в околиці Філядельфії (історичні місця, поселення дачменів), до Нью Йорку і до Вашингтону. Дмитро все брав у них участь (я не могла йому товаришити, бо мусіла працювати), а ввечері з питомим Йому захопленням все розказував мені, що побачив і пережив. Цікаве і щасливе було наше життя.

При кінці червня 1967 року українці зорганізували поїздку до Монтреалю в Канаді на світову виставку. Вийшли ми 27-го, а вернулися 30-го червня. Прогулька була чудова. Цілу дорогу співали українські пісні й нам здавалося, що ми живемо на рідній землі. На виставці був великий здвиг народу і завжди треба було чекати у довгих чергах, щоб дістатися до якого павільйону. Але треба бути проворним і використовувати кожен можливість, щоб не тратити часу на вистоювання в чергах. І нам дійсно вдавалося. Ми подивлялися красу різних павільйонів, але в советському було нам дуже досадно, що українські речі поприміщувано у московських відділах і навіть не мали інформацийних книжечок чи листків про Україну. Було дуже мало українських книжок, мало вартісних речей, які могли б оглядати чужинці і з них оцінювати стару українську культуру. Ми не витерпіли і звертали увагу провідникам на погане опрацювання українського відділу. Дмитро кілька разів відчитав їх за таке ставлення до України, а сам болів душею над знущанням Москви над нашою Батьківщиною.

**Наші внуки — Монтерей, Каліф., 1975 р.
Данилко, Наталка і Марко**

В останніх двох роках ми вже не їздили так часто на безплатні концерти в Робін Гуд Дел, бо місто вибудувало ще одну величаву сцену і тисячі лавок, а це нове приміщення було більше віддалене від нас і не легко було дістатися туди автобусами. Однак ще чотири дні перед трагічною смертю (14. VII. 1977) швагер забрав нас автом на концерт уривків з Вагнера "Трістан і Ізольда". Арії Ізольди виконувала Інґрід Бйонер, а Трістана Джеймс Кінг. Концерт був чудовий і Дмитро не мав слів подяки для швагра, що зробив Йому, таку велику приємність.

Не знав мій Найдорожчий Муж, що то буде останній концерт у Його житті.

ХУ. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПРАЦЯ

Слушно написав проф. Лев Шанковський у своїм першійповідомленні про велику трагедію (англійський текст щоденника "Америка" з 21. VII. 1977), що "Дмитро Левчук був дуже активним членом української громади у Філядельфії. Чи то було засідання Українського Конгресового Комітету, чи концерт, чи якийсь реферат, ви могли все Його бачити разом з дружиною Іриною, як брав активну участь".

Зараз по приїзді до Філядельфії (жовтень 1951 р.) Дмитро включився в українське суспільно-політичне життя. Часто виступав на "Живих Газетах", даючи політичні огляди, або реферуючи найбільш актуальні події з українського життя. Довгий час сам провадив ті "Живі Газети", запрошував найкращих промовців до різних тем і ті "газети" втішалися великою популярністю. Все була виповнена зала слухачами. Навіть такий знавець української мови, як проф. д-р Михайло Тершаковець ніколи не пропускав "Живих Газет", бо дуже любив слухати Дмитра. Нераз казав мені, що у Нього чудова мова, приступна для всіх, чітка вимова і добрі наголоси, чим, на жаль, галичани дещо грішать. Ті "Живі Газети" улаштувало товариство "Самопоміч", яке різними способами допомагало новоприбулим українцям. Не забувало й про українців, виселених поляками на чисто польські терени, або на "зем'є одзискане" (землі, з яких виселили німців). Посилало їм пакунки з уживаними речами. Як надавців подавано членів

Управи "Самопоміч". На трьох пачках була адреса Дмитра і люди, що отримали ті пачки, сердечно Йому подякували за допомогу. Він вибрав найбіднішу з тих трьох родин і вирішив, що ми особисто будемо їм допомагати. Кожного року ми посилали їм два пакунки, а часами ще й ліки чи окуляри, про що вони просили. І до сьогодні ми їм посилали. Тепер вже буду мусіти сама це робити, бо мого Найкращого Помічника забито в жорстокий спосіб.

Дуже скоро Дмитро став членом Українського Конгресового Комітету Америки. З рамени Гетьманського Руху призначено Його членом Політичної Ради. Іздив на всі З'їзди і все активно виступав з різними пропозиціями чи рефератами. На замовлення Українського Конгресового Комітету написав велику працю на тему: "Заснування Московії та шляхи утворення деспотичної імперії". Цій праці присвятив майже два роки і віддав її при кінці 1974 року, але тому, що вона ще не була перекладена і видана, Він на початку 1977 року її доповнив, бо багато дечого змінилося на протязі двох і пів року. Книга ця опрацьована на підставі праць багатьох істориків, головню московських, щоб ніхто не міг підозрівати автора в суб'єктивізмi. В часі Панахиди за спокій душі мого Невіджалуваного Друга мене ще раз запевнено, що Конгресовий Комітет скоро видасть цю працю в англійській мові.

Багато разів реагував Дмитро своїми рефератами на релігійні теми — чи то з нагоди якого ювілею чи іншої події. Писав про великих мужів на релігійному полі — православних і католиків. Він ніколи не робив різниці, бо все уважав, що мусимо думати по-державницькому і все пам'ятати, що незалежно від релігійної приналежності, ми всі є українцями. Подавав часто як приклад Німеччину, в якій нема антагонізму між протестантами і католиками. З великим піетизмом писав про Митр. Петра Могилу, Сл. Б. Митр. Андрея Шептицького, про Митр. Йосифа Сліпого, по його приїзді зі Сибіру до Риму (сьогоднішнього Блаженнішого Патріярха), Митр. Іоана Теодоровича. Ось кілька заголовків з Його статтей чи рефератів:

1. Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький — творець епохи. (Історичні паралелі). (Тут порівнює київського Митр. Іларіона, Митр. Петра Могилу і Митр. Андрея Шептицького — І. Л.).

2. Митрополит Петро Могила і Могилянська Академія.
3. Митрополит Андрей Шептицький — організатор духових сил нації.
4. Помер Митрополит УПЦ в ЗСА — Іоан Теодорович.

Не забував писати про релігійні відносини в СРСР, як напр.: "Руйнування релігійних основ родини в СРСР". Радо писав статті та реферати з нагоди Різдва Христового, Нового Року та Воскресення Господнього. Всі ці статті мали політичний підклад — про долю і недолю українського народу, як напр.: "Різдвяні думи про минуле і сучасне", "Різдво Христове і Українська Нація", "Різдво Христове — всенародне свято", "З Різдвом Христовим! З Новим Роком!" "У саяві Христової віри", "Віра в Бога і права людини" (про Христове Воскресіння) і можна б ще списати цілі сторінки самих заголовків Його статей на релігійні теми.

Глибоко почитав Матір Божу, доказом чого є Його стаття: "Культ Богоматері на Запоріжжі і в Козацько-Гетьманській Державі".

Не забував писати про дитячі релігійні спогади, як ходив з улюбленою бабунею до церкви, або описав свою першу сповідь. Пишучи ті статті, детально розказував мені, які побожні були люди в Його селі. Уважали за великий гріх виконувати тяжчу працю у свято. Перед Воскресінням Господнім обов'язково білили хату, вимашували свіжою глиною долівки (бо лише в деяких хатах були дерев'яні підлоги), мили вікна. Як вже мали сідати чи то до Святої Вечері, чи до Свяченого, всі мусли бути святково одягнені та побожно відмовити молитву перед споживанням Божих дарів. Все притримувалися старих українських звичаїв. На Поліссі було багато непроходимих мочаруватих місць і через те своє положення воно могло затримати всі українські звичаї, народні строї та старі перекази, які переходили з покоління на покоління.

Як я вже згадувала в розділі про Його фізичну заробітну працю, Дмитро часто був безробітним і той час використовував на журналістичну працю. Проф. Лев Шанковський писав про нього: "Св. пам. радник Дмитро Левчук був журналістом і публіцистом із замишування. Він був знаменитим советологом і умів глибоко інтерпретувати ідеологію, політику й економіку Советського Союзу. Тих советологічних статей По-

кійний радн. Дм. Левчук написав біля триста і всі вони визначаються глибокою науковою вартістю". ("Америка", 22. VII. 1977 р.).

На всі події в Батьківщині він живо і щиро реагував. Не було прямо ділянки з українського життя, щоб Він про неї не писав: про всі з'їзди КПСС та нові закони, щоб ще більше утискати поневолені народи, про господарські відносини, про становище жінки в ССРСР, про стан шкільництва та з'їзди учителів в УРСР. Ось заголовки деяких Його статей: "Спостереження ідейних закладів молоді в Україні" (1969), "Земельний кодекс Української РСР" (1970), "З'їзди і вожді КПСС" (1971), "Науковці під советським замком" (1971), "Нівелювання Києва Москвою" (1971), "Чеський філософ-марксист про сучасний комуністичний рух" (1971), "50-річчя справді лєнінського крутіства" (1972), "Разюча економічна відсталість ССРСР" (1972), "Мир і стратегія зі Львова" (1972), "56-ті роковини московської сваволі" (1973), "Прокурор УРСР про боротьбу зі злочинством" (1973), "Заговорили про охорону праці жінок" (1973), "Київ — пляцдарм для московської політики" (1973), "Загострення конфлікту між ССРСР і Китаєм. Чи ССРСР нападе на Китай?" (1973), "Брєхня як форма існування" (1974), "Л. Брєжнєв про "свою країну на кінець століття" (1974), "Сподівання партії на комсомолію" (1974), "Академіки на службі партії" (1974), "Право і політика компартії" (1974), "Перекручування і промовчування історичних фактір" (1974), "Варвари ХХ-го сторіччя" (1975), "Влада, що не має совісти" (1975), "Советський Союз відстає і занепадає" (1975), "Сучасні суспільно-економічні системи та їх перспективи" (1975), "Новий наступ на село" (1975), "Проф. З. Бжєзінський про "розрядку" або чого найбільше боїться Москва?" (1975).

Я подала тих кількадесять заголовків, щоб показати Його велику працю для України. Ніколи не жалів себе — сидів по десять або й чотирнадцять годин денно і вдень переписував статті, а ввечері приготював матеріал до наступної статті. Всі ці статті були друковані в щоденнику "Америка" і двотижневику "Батьківщина".

Ще писав Він більші статті для місячника "Визвольний Шлях" у Лондоні, як ось:

Дмитро Левчук — Лютнева революція в російській імперії 1917 року, причини її поразки та перемоги большевиків (ч. 2, лютий 1975 р.).

Дмитро Левчук — Історичний розвиток московсько-китайської "дружби". (До питання московсько-пекінського конфлікту) (ч. 5, травень, 1976 р.).

Дмитро Левчук — Становище в Україні та наші завдання (1) (ч. 1, січень 1977 р.).

Дмитро Левчук — Становище в Україні та наші завдання (2) (ч. 2, лютий 1977 р.).

Допишував і до тижневика "Канадійський Фармер", чи до "Вільного Світу", що є американським виданням "Канадійського Фармера" — наступні статті і нариси:

1. Іван Рева (з нотаток правника) — в числах з 12 і 19 грудня 1964 р.

2. Гетьманська Держава 1918 року — в числі з 1 травня, 1965 р.

3. На Переяславщині — землі українській (спогади правника) — в числах з 10, 17, 31 липня, 7, 14, 21, 28 серпня і 4, 11, 18 вересня 1965 р. Ці спогади поміщені теж в автобіографії.

Всі три повищі статті поміщені у "Канадійському Фармері" під псевдонімом Д. Гирський.

4. Ідеологія і політичні напрямні Української Гетьманської Держави 1918 року — в числах з 4, 11, 25 липня і 1, 8 серпня 1966 р.

5. Чому комуністи в СРСР поклоняються Ленінові — в числі з 20 квітня 1970 р.

6. Лист до оприлюднення — в числі з 5 липня 1971 р.

Статті під чч.: 4, 5 і 6 є під прізвиськом Дмитро Левчук.

7. Никифор Мартинюк з Болот — в числах з 8, 15 і 22 листопада 1971 року — під псевдонімом Д. Гирський.

Статті під чч.: 4-7 поміщені у "Вільному Світі".

Також писав статті для квартальника "Українське Козацтво", але рідко — два або три рази, як напр. стаття: Пам'яті Козака Віктора Вакуловського — в числі з 10 січня 1975 р.

Писав про російських дисидентів та їх згодне щире відношення до поневолених націй, як напр.: "Солженіцин оре

глибоко, але вузько", "О. Солженіцин про відокремлення України", "Росія і самовизначення націй", "Маячіння про федерацію у складі конфедерації", або останній великий коментар у кількох частинах "Проект нової конституції ССРСР" та заповіджене написання проекту загально-української конституції. Але вже не дали Йому виконати тієї праці. Вже зачав її писати і трагічного дня 18 липня сказав мені: "Маю дуже добру ідею, як написати вступ до української конституції", але вже не вернувся додому, бо злий чоловік замордував Його в жахливий спосіб, про що докладніше напишу при кінці Його біографії.

Його журналістична праця не обмежувалася лише до писань про долю Батьківщини. Реагував і на події в еміграції. Писав статті про відслонення пам'ятників Тарасові Шевченкові у Вашингтоні і Лесі Українці у Торонті (а також "Як відкривали пам'ятник Лесі Українці в Києві"). Часом виступав із промовама на концертах в честь Тараса Шевченка, як напр.: "Тарас Шевченко — Маєстат нації", "Думи мої, думи мої", або "Тарас Шевченко — просвітитель народів Сходу Європи". Робив це рідко, бо уважав, що то не є Його поле діяльності. То повинні робити кращі знавці літератури. Писав кілька статей про своє улюблене Полісся і все казав, що як лише час Йому дозволить, мусить написати велику працю про Полісся.

В 1973 році В-во "Батьківщина" в Торонті видало Його працю п. заг. "Дивні способи виправдування антидержавної політики" під псевдонімом Дмитро Гирський, книгу на 182 сторінки. (Коли мова про псевдоніми, то Він уживав ще Дмитро Болотюк). "До написання цієї статті спонукали мене книжки, брошури і статті, написані у зв'язку з 50-річчям революційних подій і з фальшуванням потягнень відповідальних провідників, що стояли на чолі тих подій і особливо у період Гетьманської Держави 1918 року. ... Мова йтиме про книжку: "Іван Кедрин, Паралелі в історії України — з нагоди 50-річчя Ризького Миру" — (Д. Левчук).

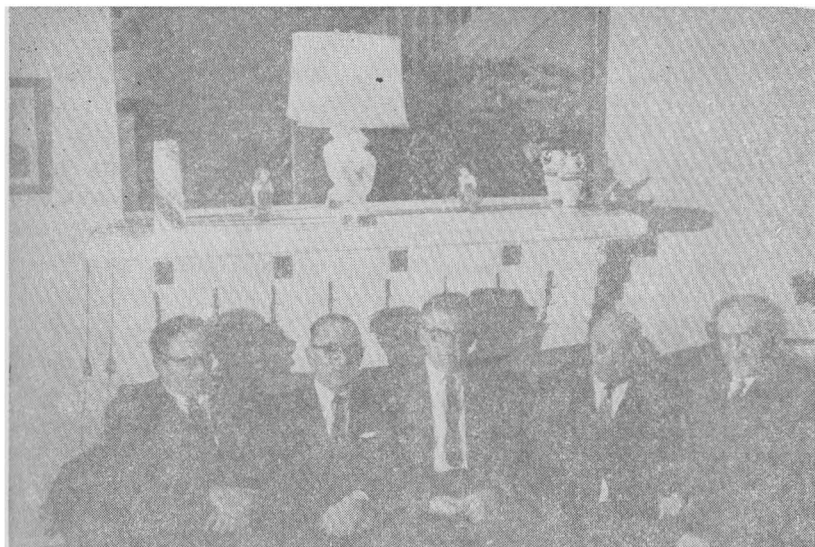
Писав Він також гасла до Енциклопедії Українознавства (ЕУ/2) про членів Роду Скоропадських. Зокрема гасла: Скоропадська Єлисавета, Скоропадська Марія, Скоропадський Данило і Скоропадська Олена.

На початку 1973 року Дмитро написав більшу передмову: "Попередні потрібні пояснення" до цінного англійського перекладу другого тому "Історії України" проф. Дмитра Дорошенка. Переклад зробив проф. Дмитро Ільчишин — щирий патріот і великий меценат української науки. За свій переклад проф. Ільчишин дістав багато подяк від визначних українських діячів — духовних і світських.

Дмитро брав також участь у З'їздах Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) та писав відповідні статті до "Батьківщини" й "Америку", як: "Вітаємо другий СКВУ" і "Другий СКВУ дратує московського окупанта".

Не забував писати і про права людей під московською кормигою та про Комісію, ціллю якої є студіювати сучасний стан та обороняти права людини в Україні. Метою Москви є за всяку ціну втримати Україну в російській імперії під назвою "Єдине російське багатонаціональне государство". Московія хоче скорим темпом нівелювати національні ознаки немосковських народів і всіх зачислити до "Великої Росії". — Програмовою засадою КПСС вже здавна стала ідея злиття націй в "єдиносветський народ". Але їхні ідеї викликали щось цілком протилежне. Немосковські народи вже цілком сміло й отверто почали писати й говорити про національне самовизначення і про вихід зі складу ССРСР. На ці теми писав Дмитро дуже багато і переконливо.

Як правник належав Дмитро до "Товариства Українських Правників в ЗСА". І в цьому товаристві все брав живу участь — їздив на з'їзди та дописував до неперіодичного журналу "Правничий Вісник", що почав виходити в 1955 році і якого досі появилася три книги. В другій книзі поміщена довша Йо-го розвідка (28 стор. друку) "Правно-політичний стан робітництва в ССРСР і в Україні". На проголошене в товаристві референдум про становище членів до тверджень гаслової Енциклопедії Українознавства (ЕУ/2) видання НТШ про тяглість і переємність УНР і УРСР — Дмитро в 1971 році подав довші вияснення п. заг. "Додаткові аргументи проти тези ЕУ/2". Ця справа є реферована в третій книзі "Правничого Вісника". У зв'язку з проєктом зміни назви "Правничого Вісника" на "Правничий Збірник" написав Він довшу статтю, апробуючи пляни Товариства. Після появи третьої книги "Правничого Вісника" в 1971 році помістив її огляд у двох

**Зліва: д-р Богдан Коваль, інж. Володимир Базилевський,
ради. Дмитро Левчук, проф. Микола Пасіка
і інж. Віктор Вакулівський**

числах щоденника "Америка". Вже цього року (27. I. 1977) д-р Богдан Дзерович звернувся до мого Чоловіка, щоб написав рецензію на його еляборат у справі тяглости і переємности української державности. Той еляборат був одобрений редакційною колегією і визначнішими українськими правниками. Дмитро зараз же виконав бажання д-ра Дзеровича і написав статтю "До питання правової тяглости і переємности Українських Держав" ("Батьківщина" ч. 3 — 12 лютого 1977 і "Америка" ч. 19 — 5 лютого 1977) та післав йому ті числа "Батьківщини" і "Америку", щоб д-р Дзерович міг їх післати д-рові Кубійовичеві. — Дмитро також допомагав збирати членські вкладки і датки для Т-ва Українських Правників в ЗСА.

Дмитро Левчук був також членом журі "Науково-історичної Фундації ім. Лесі і Петра Ковалевих" з Женеви. Брав дуже активну участь у всіх засіданнях журі, читав надіслані праці і давав свої зауваження на письмі. Допомогавав вирішу-

вати, хто мав дістати премію. Залишив цілу течку кореспонденції з фундаторами, великими українськими патріотами пп. Ковалевими, з письменниками, які прислали свої праці на конкурс і з членами "Союзу Українок Америки", які заряджували Фондацією.

Провадив Він переписку з дуже багатьма визначними людьми в світі. Як Бог дозволить мені дожити, то колись видам книжкою Його велику кореспонденцію.

ХVІ. ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ЛЕВЧУКА В РЯДАХ ГЕТЬМАНСЬКОГО РУХУ В ЗСА

На Захід

Широким руслом пливло населення України на Захід, щоб відійти з теренів війни двох хижаків — нацистської Німеччини та большевицької Росії.

Залишалися ті, що змогли мобілізувати спротив обидвом окупантам. Виринали мирні сподівання, що в обставинах виснаження війною керівні кола Німеччини опритомніють і позбудуться гордого бажання закладати колонії на землях народів Східньої Європи.

Цього, однак, не сталося. В результаті надійшли сподівані поразки німецького наступу під Москвою, Сталінградом, Курськом, над Дніпром, під Бродами, над Вислою.

Поміж відступаючими та наступаючими фронтами проломлювалися люди на Захід, подальше від війни, від диктатури, і від так званого нового життя, яке пропагували архітекти комуністичного ладу.

Друга українська еміграція

Втікачі з теренів воєнщини — люди різного соціального складу, різного віку, діти і старші, селяни й інтелігенція оформлювали нову другу еміграцію українського народу. Поява цієї еміграції на Заході Європи розбивала міт — "партії єдиної з народом" Советського Союзу на Сході Європи. Народом Західньої Європи, навіть тим, що виношували в своїй уяві

симпатії до комунізму, ставало ясно, що в ССРСР бракувало свободи, рівності і братерства.

Друга еміграція, не тільки етнічно українська, але й інших народів, демонструвала перед очима світу образи таборів Архипелягу Гулагу раніше, як це зробив своєю книгою О. Солженіцин.

Хто поповняв ряди цієї еміграції

Це були селяни, що не хотіли вертатися до колгоспів; це були робітники, що їм надоїв насильний рабський режим фабричних підприємств Советського Союзу; це була інтелігенція, що не могла вільно висловлюватись, не сміла явно показувати свого прив'язання до минулого, що мала непролетарське походження, що навіть не говорила по-російськи; це були ті, що не хотіли, щоб шляхи їх духового життя визначувала партія.

Серед тих людей був і Дмитро Левчук, дитина українського Полісся, де межувалися культурні впливи Заходу і Сходу.

Та чи тільки в Дмитра Левчука — юриста по професії, історика по духових уподобаннях і гуманіста по душі — уява неслася на Захід, де випливали джерела західноєвропейської цивілізації, такі близькі українській духовості?

Фрагмент статистики

Не має історії нашої еміграції. Є деякі причинки до неї. Тут і там подаються статистичні дані, які спрепаровані для політичних цілей. В половині 1960 року вийшла в Москві книга "Численность й расселение народов мира". Там приведені дані про народи Советського Союзу, що живуть за кордоном.

На основі даних тієї книги поза кордонами ССРСР живуть (ст. 418):

руські	— 1,243,000
українці	— 1,002,000
білоруси	— 127,000

Коли додати дані про інші національності ССРСР, які є поза кордоном, тоді дістанемо від 17 національностей округлу цифру 12,281,000. Треба думати, що це поменшена цифра еміграції, що опустила Советський Союз.

Багато більше людей, що були громадянами ССРСР, покинуло "забріханий рай", якому ім'я Советський Союз.

Перша реакція на перемогу Советських армій

Ще не вгасли боєві спалахи українського руху спротиву на теренах західніх земель України, коли в поконаній Німеччині почали вільно гуляти загони НКВД. Їх завданням було вилловлювати колишніх громадян ССРСР, байдуже — чи їх насильно привезено до Райху, чи їх втягнуто до військових частин німецької армії, — і змушувати їх до повороту "на рідину". Друга еміграція була, однак, в подавляючій більшості політично свідомо і наскрізь ворожа комуністичній ідеології.

Серед емігрантських кіл почалась дуже жива антикомуністична праця. Видавались на всіх мовах брошури, памфлети, довідки про антигуманну політику комуністичного режиму в ССРСР.

Результатом тих зусиль була радіовисильня "Свобода" (1952 р.), що передавала і викривала перед цілим світом облудне обличчя комуністичного проводу Москви.

В річниці тієї активності живий уділ брала українська еміграція і в її рамах Дмитро Левчук.

1951 рік

Це рік прибуття Дмитра Левчука до ЗСА, до Філядельфії. І від першої хвилини перебування на американському суходолі Дмитро включився в ряди активної праці Гетьманського Руху.

Дмитро і Йому подібні надали Гетьманській організації нове обличчя. Вони — свідомі, освічені, виховані в системі плянової праці, внесли нові вимоги до членства Гетьманських відділів, нові вимоги до проводу організації і нескриване бажання жити загальногромадським життям і наснажувати ціле емігрантське суспільство та провід всіх політичних середовищ високими гуманними ідеями української визвольної боротьби. Д. Левчук був відомий заокеанським канадійсько-американським гетьманцям із своєї діяльності у проводах Гетьманських організацій в Західній Німеччині. Був знаний їм із своїх журналістичних праць, зі свого персонального знайомства з Паном Гетьманом та Гетьманською Родиною. Гетьманські організації Південної Америки зазнали переслідувань із сторони урядових організацій під час війни за сповидне співчуття німецькій стороні у боротьбі з большевиками.

Те переслідування було інспіроване пробольшевицькими та й, ніде правду діти, комуністичними впливами, які поширювалися в тих часах серед урядових кіл.

Та нагінка нанесла організації українських гетьманських відділів великого удару.

По війні треба було починати все наново. Тому прибуття енергійних, розумних людей другої української еміграції було більше, як бажане.

Перші успіхи в системі праці Гетьманських організацій в Північній Америці

Включення нових емігрантів у систему праці УГОА і СГД (Українська Гетьманська Організація Америки і Союз Гетьманців Державників Канади) зацвіло бруньками росту на всіх царинах Гетьманського Руху: на організаційному полі, в галузі преси і пропаганди та на відтинку програмово-ідеологічного розгорнення.

Від свого приступлення в систему праці північно-американських Гетьманських організацій Дмитро Левчук почав виконувати особливіші завдання, як заступник ІПК (Ідеологічно-політичної Комісії), якої головою був проф. В. Гришко. Вквортці Д. Левчук обняв обов'язки голови тієї комісії та вищі призначення в Управі, а опісля в Президії ГРуху.

Праця в Ідеологічно-Політичній Комісії

Мабуть не припадково Д. Левчук опинився в цій комісії. Плян праці в цій комісії вимагав людини непересічної ерудиції, журналістичного дару та історичної візії майбутнього для України. Такі прикмети відзначали особистість Д. Левчука, для якого всякі обов'язки не були завеликі. Згідно плану праці тієї комісії запроектовано, і у великій мірі виконано, ось такі цілі:

Скласти основи Гетьманської Держави.

При складанні тих основ опрацювати засади ГРуху в душі ідеології В. Липинського у земельному питанні з особливою увагою на зміни в класовій структурі українського суспільства та з огляду на специфічну колгоспну політику 'советського уряду в земельній справі.

Рівночасно опрацювати засади ГРуху в дусі ідеології В. Липинського в робітничім питанні з приділенням особливої уваги на зміни в клясовій структурі українського суспільства під советською владою.

Виступити серед українського суспільства з проблематикою Української Трудової Монархії, як реального шляху до відновлення традицій козацько-гетьманської держави.

Складення конституційних основ Української Держави в минулому при владі соціалістичного-ліберального уряду Центральної Ради, консервативного Гетьманського Уряду, революційно-соціалістичного уряду Директорії та марксистсько-большевицького правління — вимагало довгих студій, дискусії та широкої політичної плятформи.

Дмитро Левчук брав активну, коли не передову, участь — в тих працях. Більшість тих праць не появилася друком із-за браку грошових засобів та тому, що наше суспільство не призвичаєне читати, фінансувати та добиватися появи друкованих матеріалів кожної сторінки нашого духового життя.

Фрагменти праці Д. Левчука в рамках завдань тієї комісії були друковані в сконденсованій формі в гетьманських виданнях ("Батьківщина" в Торонті), у журналі націоналістичного визвольного фронту ("Визвольний Шлях" в Лондоні) та в окремих виданнях.

Участь у працях тієї комісії лишила в Д. Левчука невгаслий інтерес до проблематики юридично-конституційних форм будови державного життя. Поява "нової конституції" Советського Союзу в 1977 р. спонукала Д. Левчука до виступу з метою мобілізації всіх політичних сил на еміграції на протиставлення тій конституції правдивої конституції українського народу, як синтези конституційних спроб всіх політичних середовищ, що діяли в минулому на Україні.

Це була лебедина мрія Дмитра, бо смерть захопила Його того ж 1977 року.

В клітинах проводу Г. Руху

Велику частину свого трудящого життя Д. Левчук перевів на постах праці в проводі Гетьманського Руху.

Д. Левчук був головою Управи ГРуху від 3-ої Сесії до 6-ої Сесії Ради ГРуху. Крім того, був членом Президії Ради і кількакратно членом Найвищої Колегії ГРуху.

Крім звичайної організаційної праці, Він виконував до кінця свого життя обов'язки голови Ідеологічно-політичного сектора. Не було ані одної поважнішої появи Гетьманського проводу у справах загально-національних, яка б не мала Його згоди.

Статути організаційного життя, резолюції гетьманських конвенцій, вирішення політичної проблематики в дусі ідеології В. Липинського було просіяне допитливим критичним умом Д. Левчука.

Побіч тієї сірої організаційної праці діяльність Д. Левчука виливалася широкими потоками в журналістиці. Його коментарі, історичні есеї, розвідки — друкувались у різних часописах. Їх можна було стало бачити на сторінках щоденника "Америка" (Філядельфія), двотижневика "Батьківщина" (Торонто) та на сторінках іншої преси. Його критичні історичні праці від 1975 р. появлялися неперіодично в журналі "Визвольний Шлях" в Лондоні та в окремих виданнях видавництва "Булава". У Видавничій Корпорації "Булава" вийшла друком Його довша 66-сторінкова студія про ролі демократичних та консервативних сил у визвольній боротьбі України під час Першої світової війни (Ідеї і люди 1917-1923 р.) визвольних змагань, 1968, Нью Йорк, ст. 41-106).

Видавництво "Батьківщина" видала Його працю під наголовком "Дивні способи виправдування антидержавної політики". Праця була критичною аналізою політичних основ визвольної боротьби за власну державу в 1917 році. Це була об'ємиста 182-сторінкова праця, підписана літературних псевдонімом Дмитро Гирський в 1973 р.

Це тільки деякі короткі згадки про діяльність Д. Левчука, повну ідейного наснаження та великого вкладу праці.

Бажанням Д. Левчука, як дослідника і громадського діяча було переконувати наших політиків, щоб вони "більш-менш спокійніше оцінювали соціально-політичні рухи і поштовхи в громадянстві, не так пристрасно і вузько, як то вони робили в часі виникання на поверхню життя цих рухів". (Це цитата з неоголошеної друком праці Д. Левчука "Шляхи української державности").

Українська громадськість, а зокрема гетьманська громада, ще довго житимуть ідейною спадщиною творчого, допитливого духа Д. Левчука.

XVII. УЧАСТЬ РАДНИКА ДМИТРА ЛЕВЧУКА В ДІЯЛЬНОСТІ СХІДНЬО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ІМ. ВЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ

(у скороченні — Інститут Липинського)

Прізвище радника Дмитра Левчука пов'язане з Інститутом Липинського від самих первочинів тієї науково-дослідної та видавничої установи. Підпис Дмитра Левчука бачимо на акті інкорпорації тієї неприбуткової, назальної установи, в характері її члена-фундатора (23 січня 1963 р.), а також під статутом її, затвердженим владою стейту Пеннсильванія, в характері члена її п'ятичленної Дирекції (16 червня 1963 р.).

Вгорі названі роки формально-правного оформлення Інституту Липинського, але підготовка до цього офіційного етапу почалася вже в 1961 році. Вже відтоді, радник Дм. Левчук належав до гурта ініціаторів творення такої установи, перші сходи яких відбулися на весну 1961 р. в домівці редакції щоденника "Америка" у Філядельфії, редакторами якої були тоді Євген Зиблікевич і Микола Пасіка, з участю (крім згаданих уже): д-ра Володимира Чуми, проф. Володимира Лотоцького та інж. Василя Коструб'яка. Згадані ініціатори й стали першими тисяча-доляровими членами-фундаторами Інституту Липинського. Початкові пляни ініціаторів обмежувалися тільки до якнайшвидших заходів у справі збереження особистого архіву одного з найбільших українських мислителів, історіософів та істориків — Вячеслава Липинського, budouчого патрона Інституту.

В тому часі (1963.р.) було нам відомо, що згаданий архів знаходиться у Відні, але привність у цій столиці Австрії альянтських окупаційних сил (у тому числі советських) ставила під сумнів, чи цей архів пощастило врятувати. Ця непевність казала ініціаторам бути надзвичайно обережними, щоб зайвим шумом не збудити лиха. Тому мало хто знав про пляни ініціаторів і тому збірка потрібних фондів на змікрофільмування, хоча б, велася майже конспіративно до часу виходу решток советських залог із Відня. Ініціаторам пощастило знайти у Відні надзвичайно віддану бажаній ними справі, особу, якою був покійний уже нині проф. Теофіль

Горникевич (пізніше теж член-фундатор), який жив від давна у Відні і якому треба в першій мірі завдячувати переведення мікрофільмових робіт особистого архіву В. Липинського, який щасливим збігом обставин був перевезений у перших днях альянтської окупації Відня до приміщень Австрійського Державного Архіву, де він і зберігся.

Перевезення цього архіву до Філядельфії дипломатичною поштою на адресу австрійської амбасади у Вашингтоні і те багатство, яке ми в ньому знайшли, а в парі з тим придбання Інститутом у відносно короткому часі ще інших цінних архівів видатних українських особистостей, — все це збудило в ініціаторів далеко більші ніж первісно амбіції, глибші задуми та довгодистансові пляни. Дмитро Левчук став одним з прихильників значного поширення оперативної бази Інституту. Вже в 1962 році почав діяти науково-дослідний апарат і заплановано утворити редакційну колегію при Інституті, зложену з відносно молодих, талановитих професорів високошкільних учбових закладів в Європі, Америці й Канаді. Вже тоді почав дискутуватись проєкт 25-томового видання письменницької спадщини патрона Інституту — Вячеслава Липинського з поділом на три групи: I. Твори (історичні монографії, політичні трактати і публіцистика); II. Архів (кореспонденція, до і від Липинського, його денники за роки 1919-1931, кількасот окремих цінних записок, матеріяли Віденського Посольства Української Держави 1918 р. і т. п.); III. Студії (про В. Липинського). В цьому видавничому ділі, Дм. Левчук взяв на себе, між іншими, важке завдання — відчитувати з рукописів і переписувати на машинці російськомовні тексти архіву.

Дослідницькі й видавничі справи були і є пов'язані не тільки з труднощами відчитування тяжких рукописів, а їх є в архіві Липинського 90 відсотків усього матеріялу, не тільки з різними технічними труднощами, але й труднощами фінансування видавничого проєкту. І в цьому ділі — мобілізації фондів, збільшив Дмитро Левчук фінансову базу Інституту, придбавши вже на початку кілька тисяча-долярових членів-фундаторів у безпосередніх зустрічах і листовним шляхом з видатнішими людьми, які мали зрозуміння для завдань Інституту.

Дмитро Левчук, як теж і інші члени Дирекції Інституту, не занедбав ніякої нагоди, щоб розповсюдити видання Інститу-

ту, чи в інший спосіб скріпити моральну й матеріальну його силу і капітал.

Під час кількох своїх поїздок до Європи разом з дружиною, Панею Іриною, придбали вони для Інституту цінні архівні матеріали, особливо ж з особистих і родинних архівів Гетьмана Павла Скоропадського та членів Його Родини.

Крім домовлених, так званих постійних обов'язків, до яких належало теж частково ведене листування в організаційних та інших справах Інституту — виконував Дмитро Левчук часто принагідні, зокрема репрезентантські ролі. Згадати б, для прикладу, виголошену Ним передачу з записом на звуковій стрічці, інформативної розповіді про Інститут Липинського з метою радіовислання тієї розповіді в Україну, апаратурою і на хвилях радіовисильні "Голос Америки".

У загальному й заключному треба сказати, що на терені Інституту Липинського дійшли до повного вияву всі позитивні прикмети радника Дмитра Левчука, тієї високоінтелектуальної, освіченої, талановитої та приємної і скромної людини.

XVIII. ...ВІДЛІТАЮТЬ СІРИМ ШНУРКОМ...

Дмитро Левчук був дуже реальним політиком, але по суті був ніжним і вразливим. Глибоко переживав відхід у Вічність наших великих і щирих патріотів — чи то членів Гетьманської Родини, чи Побратимів-Гетьманців чи загально-національних патріотів. Хоч дуже не любив писати посмертних згадок чи виголошувати прощання над могилами, бо уважав, що то не є його спеціальністю, але сам реагував на кожному більшу національну втрату.

Буду цитувати уривки з його писань, а також цілі промови про великих людей чи друзів, бо вони характеристичні для світогляду Д. Левчука.

"23 лютого 1957 року ненадібно і загадочно помер син останнього Гетьмана, Павла Скоропадського. На вістку про смерть Гетьманича Данила відгукнулись буквально всі політичні і громадські організації еміграційного Українства... Кожний український діяч, кожний активний українець, знаючи Покійного в житті особисто чи з публіцистики з глибоким жалем подумав, що відійшов від нас Авторитет, наша Надія

на об'єднання всіх наших політичних і громадських сил на боротьбу з окупантом України.

Гетьманіч Данило, народжений 31-го січня 1904 року, виявився здібним учнем у початковому навчанні, в середній школі так у Петербурзі, як і в Льозанні (Швейцарія) та у вищій технічній школі в Шарльоттенбургу (Німеччина), в якій набув звання інженера-механіка у 1928 році... Ще під час студій Гетьманіч Данило проявив активність у громадському житті, будучи членом студентського товариства "Основа", а пізніше головою корпорації "Дніпро"...

З доручення Пана Гетьмана в політичних цілях відбув подорож по Канаді і ЗСА, а 1939 року переїхав до Англії, так само в політичних цілях.

Під час подорожі Гетьманіч Данило виголосив цілу низку промов про політичний стан в ССССР, в самій Україні і про стан її на міжнародній арені та про боротьбу українського народу за свою державність".

Це був уривок з Радіоавдиції ім. В. Блавацького у Філадельфії 2. III. 1957 р., а 3. III. відправлено Панахиду за спокій душі Гетьманіча Данила і відбуто жалобні сходини з відповідним до хвилини рефератом Дмитра. І так кожного року в річницю смерті Гетьманіча Данила Дмитро писав до Радіоавдиції ім. В. Блавацького спомин, присвячений пам'яті Гетьманіча.

А ось, що писав Д. Левчук у двадцяті річницю смерті Гетьманіча Данила (уривки з більшої статті — "Батьківщина", 11. II. 1977):

"Року 1938-го в ЗСА видано збірник "За Україну" із промовами Гетьманіча, року 1947-го в Канаді видано меншу збірку (сім промов) під назвою: "Державництво і Патріотизм". В передмові від Видавництва написано: "В словах Гетьманіча Данила є пошана до представників інших поглядів, як і пошана до власних поглядів, але є і найголовніше — здатність піднятися над особисте, над групове, партійне і побачити ЗАГАЛЬНЕ, УКРАЇНСЬКЕ, ДЕРЖАВНОТВОРЧЕ". Промови... "залишаються свіжими і актуальними, доки не осягнена буде всіх нас єдина мета — ВЛАСНА НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА". І ще: "Він пориває Українців за собою. Розум і дипломатія його роблять решту. І в палаті генерал-губернатора Канади і в хаті українського робітника він задержус свою гідність. І молодь і старші пішли за ним і

об'єдналися з ним. З Тим, що колись очолить нашу Україну... Так, Гетьманіч Данило не тільки Син Гетьмана. Він переємець обов'язків і прав, зв'язаних з Гетьманською Булавою".

В Англії (Лондон) Гетьманіч Данило знову повернувся до інженерської праці, посідав пост технічного директора у фабриці великого підприємця пана Джуса. Перебував членом Королівського Клубу в Лондоні. Сприяв організації і заснуванню Союзу Українців Британії (СУБ), був обраний його Почесним Головою. Сприяв у житті бувшим воякам Дивізії "Галичина", що опинились після другої світової війни у тяжкому бездержавному стані.

Року 1948-го Гетьманіч Данило відвідав Німеччину і перейняв від Регенційної Ради під головуванням Гетьманової Олександри (після смерті Гетьмана) Верховне Управління Гетьманським Рухом. Українці в Німеччині так само стихійно і торжественно вітали Гетьманіча, як в Канаді і ЗСА, а талановитий промовець, Гетьманський Син, ще з більшим запалом закликав до спільної праці всіх українців, незалежно від політичних переконань, на допомогу Українському Народові в його боротьбі за самостійну Державу.

22-го лютого 1957 року о 10-ій годині ввечері Гетьманіч Данило відчув сильний біль в голові і відразу втратив свідомість. Вночі о 12.05 був доставлений до шпиталю, а 23-го лютого, о 7.05 вранці помер. Діагноза: — причина смерті — понтійний крововилив у мозок.

На вістку про смерть Гетьманського Сина відгукнулись буквально всі політичні і громадські організації еміграційного Українства. Як колись по славному Морозенкові плакала Мати і вся Україна, так по Данилові Скоропадському плакали його рідні сестри і все еміграційне Українство. Кожний український діяч, кожний активний українець, знаючи Покійного в житті — чи особисто, чи з публіцистики, тяжко зітхнув і з глибоким жалем подумав, що відійшла від нас людина, відійшов від нас Авторитет, наша Надія на об'єднання всіх наших політичних і громадських сил на боротьбу з окупантом України. Гетьманський Син Данило до цього стремів і напевно скоро подолав би всі труднощі і цей священний задум виконав би.

На такі сподівання вказує нам посвячення нового, більшого пам'ятника на могилі Гетьманіча на одному з лондонських цвинтарів, переведене заходами Красвої Організації

Союзу Гетьманців Державників в Англії. У цьому посвяченні, в урочистих відправах українського духовенства, взяли участь маси українців незалежно від політичних переконань, тобто вшанували пам'ять по Ньому, як шанували Його при житті і діяльності. Посвячення пам'ятника скінофільмовано.

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ ВЕЛИКОМУ СИНОВІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ!"

**
*

"11 лютого 1959 року відійшла у Вічність ненадійно і також загадочно (ввечорі положилася здорова спати, а вранці знайшли її мертвою) Гетьманівна Марія Монтрезор-Скоропадська. Вона за фахом була лікарем. Якийсь час у Варшаві, куди прибула зі своїм мужем, графом Адамом Монтрезором, працювала як лікар у Касі Хворих. Вона не мала польського громадянства і тому по якомусь часі їй заборонили працювати в Касі Хворих. Щоб мати засоби до життя, давала лекції англійської та французької мови. Часто жили вони в злиднях. Перед другою світовою війною мешкала в напівзнищеному мешканні (вікна повибивані в часі бомбардування). Дуже нервувалася, що чоловік не приїхав з Волині. Вже в часі війни сама виїхала до Батьків до Берліну, а опісля до Оберстдорфу. По смерті Пана Гетьмана допомагала своїй Матері, Гетьмановій Олександрі в упорядкуванні Гетьманського Руху.

По смерті Гетьманича Данила через два роки була Верховним Керівником Гетьманського Руху". (Уривки з радіопередачі ім. В. Блавацького по смерті Гетьманівни Марії — Д. Л.).

**
*

У церкві Св. Покрови у Філядельфії торжественно відправлено Панахиду за спокій душі св. п. Гетьманівни Марії. Всі Гетьманці організовано взяли участь у тих сумних обрядах, а опісля відбули жалобні сходи з рефератами і споминами.

**
*

16 лютого 1976 року в Оберстдорфі (Німеччина) відійшла у Вічність Гетьманівна Єлисавета Скоропадська-Кужім,

вдова по консулеві Василю Кужімові. У похороні брали участь із ЗСА д-р Богдан Коваль, а з Канади ред. Мирон Королишин. Вони оба докладно описали похорон Незабутньої Гетьманівни Єлисавети у двотижневику "Батьківщина" ч. 4 з 1976 року, а в "Батьківщині" ч. 5 з 13. III. 1976 року Дмитро Левчук помістив повідомлення про те, як Філядельфія сприйняла жалібну вістку про смерть сл. п. Гетьманівни Єлисавети:

"Українська Громада вшанувала пам'ять в Бозі спочилої Гетьманівни Єлисавети, Верховного Керманича Гетьманського Руху. Філядельфія.

Гетьманівна Єлисавета померла в Оберстдорфі (Німеччина) в понеділок 16-го лютого, о 10-ій годині перед полуднем за європейським часом. Того ж дня о годині 12-ій за американським часом вже було відомо у Філядельфії і газета "Америка" у числі з 17 лютого, нотаткою на першій сторінці інформувала громадянство про цю печальну подію. На другий день про смерть Гетьманівни Єлисавети повідомила газета "Свобода" і, таким чином, ця сумна подія була відома українцям ЗСА і Канади.

В "Америці" і "Свободі" за п'ятницю 20-го лютого появились довші жалібні повідомлення про смерть Гетьманівни Єлисавети від Президії Ради Гетьманського Руху. Це жалібне повідомлення проголошене було на Радіоавдиції ім. Володимира Блавацького в суботу 21-го лютого, о 8-ій годині вранці. Ведуча Радіоавдицію пані Євдокія Блавацька у довшому слові схарактеризувала постать Гетьманівни Єлисавети як найближчого співробітника свого Батька Гетьмана Павла під час берлінського періоду діяльності, як видатного політика взагалі, як громадську діячку, що очолювала Допомоговий Комітет, який широко розгортав допомогу українцям у Рідному Краю під час голодової облоги в 1932-33 роках, українським студентам, що навчались у Німеччині і особливо — українським робітникам у Німеччині в період другої світової війни, т. зв. "Остарбайтерам". У цьому слові яскраво було показано і талант Гетьманівни Єлисавети як дипломованого в Італії скульптора, що відзначався на виставках праць в різних країнах Європи. У слові підкреслено діяльність Гетьманівни Єлисавети, як Керманича Гетьманським Рухом, не дивлячись на тяжкий стан здоров'я після поранення під час бомбардування в Пляттлінгу у квітні 1945 року, в наслі-

док якого і помер Батько Єлисавети, Гетьман Павло. Виступ на Радіоавдіції ім. В. Блавацького закінчено мелодіями траурної музики.

Радіоавдіція ім. Т. Шевченка у Філядельфії того ж дня, 21-го лютого, о 9-ій годині ранку, теж проголосила про смерть Гетьманівни Єлисавети. Диктор артист Я. Рудакевич у короткому слові підкреслив, що Покійна від ранніх своїх літ була найбільшою українською ентузіясткою в Домі Скоропадських і посвятила разом з Родиною ціле своє життя Україні, залишаючись вірною Її донькою до останніх днів життя.

У неділю 22-го лютого, у Православних Церквах відправлено Панахиди за спокій душі спочилої Гетьманівни Єлисавети. У Катедрі св. Володимира Панахиду відправив митроф. протоієрей о. Степан Біляк, який сказав задушевне слово, наголосивши на основні заслуги Покійної для України. Прекрасно звучав хор під орудою проф. Петра Куриленка. У церкві Св. Покрови Панахиду відправив протоієрей о. Михайло Борисенко, перед початком якої промовив до вірних, подавши стисло про діяльність Гетьманівни на добро Українського Народу. Прекрасно співав хор під орудою відомої мисткині Віри Левицької.

Не дивлячись на бурю і зливу, на Службач Божих і на Панахидах була значна кількість людей. На Панахидах було чимало представників від політичних і громадських організацій, зокрема, таких, як Світова Федерація Українських Жіночих Організацій (проф. д-р Наталія Пазуняк), Товариство Комбатантів (дир. Іван Поритко), Філядельфійський Відділ Українського Конгресового Комітету (інж. Михайло Нич) та інші. (Д. Л.)."

Дмитро Левчук також повідомив про відправи в сороковий день смерті св. п. Гетьманівни Єлисавети у Філядельфії:

"У сороковий день смерті св. п. Гетьманівни Єлисавети:

У п'ятницю, 26-го березня, в Українській Католицькій Катедрі Непорочного Зачаття у Філядельфії, о 9-ій годині ранку, єпископ Василь Лостен відправив Службу Богу і Панахиду за спокій душі усопшої 16-го лютого св. п. Гетьманівни Єлисавети Скоропадської-Кужім. Не дивлячись на будній і робочий день прийшло помолитись за душу славної Доні Гетьмана Павла і великої патріотки чимало людей.

У неділю, 28-го березня, в Українській Православній Катедрі св. Володимира, о 11-ій год. 30 хв., митрофорний протоієрей о. Степан Біляк, теж відправив Панахиду за спокій душі Гетьманівни Єлисавети Скоропадської-Кужім. Молитви і щире тепле слово отця Степана Біляка повна церква людей сприйняла молитовно, у печалі і тузі, що відійшла від нас видатна мисткиня-скульптор, політична і громадська діячка, вірна патріотка України і Українського Народу.

В обох катедрах, по закінченні панахид, люди ще біля церкви довго ділились між собою спогадами про щиру Українку Єлисавету і зі смутком говорили, що відходять від нас наші передові люди в цей час, коли їх життя і діяльність так потрібні українському народові. Д. Л."

Ми мали щастя особисто знати Гетьманівну Єлисавету. Дмитро бачився з Нею багато разів і часто переписувався, а я лише пізнала Гетьманівну в 1969 році — в часі нашої поїздки по Європі. Вона була незвичайно мила, високо культурна і велика українська патріотка. Дуже хочу, щоб скоро видали Її спогади (власноручно написані у трьох зошитах в часі від 10. II. до 10. III. 1932 року в Берліні), щоб український нарід міг довідатися, якою щирою патріоткою була Донька Гетьмана всієї України, Павла Скоропадського, Гетьманівна Єлисавета, Керманич Гетьманського Руху від 1959 року.

**
*

За час нашого перебування в ЗСА багато Побратимів-Гетьманців відійшло у Вічність:

4-го жовтня 1965 року помер у Нью Йорку на 66-му році життя київський адвокат, Юрій Лінгарт. На еміграції належав до визначних діячів і впродовж кількох років у Німеччині був членом ЦПУН. Прихильником Гетьманства був від 1918 року.

5-го жовтня ми їздили на Панахиду до Нью Йорку, бо бл. п. Юрій Лінгарт був особистим щирим приятелем Дмитра ще з Києва. Як я вже згадувала, він допомагав Дмитрові в удосконаленні проекту "Конституційних Основ Української Держави в світлі програмових засад Гетьманського Руху". Був людиною високо культурною і незвичайно лагідної вдачі.

7-го жовтня Дмитро їздив на його похорон (я мусіла працювати) в Бавнд Бруку. Прощав його на Панахиді і над могилою. То був для нього великий удар — передчасно втратити дорогого товариша. На жаль, не записав своїх слів, тому не можу більше подати.

29. V. 1974 року Дмитро вислав до щоденника "Америка" і двотижневика "Батьківщина" згадку в п'яту річницю смерті покійного ред. Миколи Пасіки. (В часі похоронних обрядів Дмитро промовляв два рази — на Панахиді і в часі Поминок).

"Року 1969-го, червня 9-го, о 10-ій годині 30 хв. ввечорі відійшов у Вічність видатний журналіст, редактор, громадський і політичний діяч, Микола Пасіка, син Івана, українця-селянина з Галичини. Поховано його на українським цвинтарі у Факс Чейс в околиці Філядельфії.

Микола Пасіка був достойним сином свого українського народу. Народжений року 1898-го, саме в період інтенсивного формування і кристалізації українського національного руху так в Галичині, як і на Наддніпрянщині, руху, що з вибухом першої світової війни вилився в активну боротьбу за волю України — юнак Микола, учень середньої школи, не був пасивним чи байдужим до змагань українського народу і не був останнім в активному національному русі української молоді. А по maturі, після Листопадового Зриву, в лавах УГА як вояк, пройшов простори великої України.

По закінченні походів Микола Пасіка продовжував студії на університеті, де здобув диплом педагога-історика і якийсь час викладав у державній гімназії. Але всім відомо, що українцеві втриматись довго в ролі педагога у державній школі, та ще й історикові, під польською владою було неможливо. І Микола Пасіка перейшов на журналістику, тобто на одну з форм літературної і громадської діяльності, чим є професія журналіста. Додамо ще — перейшов на найвідповідальнішу перед українським суспільством діяльність в умовах поневолення Галичини — Польщею, а Наддніпрянщини — Москвою. Боротьби українського народу за збереження національної субстанції, за національний розвиток, за свою суверенну державність.

Микола Пасіка був всебічно освіченою людиною. У своїх професійних писаннях, а особливо в усних розмовах, він викладав глибокі знання не тільки новітньої історії, що най-

більше потрібне журналістові, але й середньої і старинної; він пишався знаннями не тільки історії України і Польщі, але й колишньої Росії і СРСР; він був досить обізнаний з історіями окремих передових країн Європи, взагалі знав історію культури провідних у світі народів; зокрема знав історію християнства та історію його Церков. Очевидно, вже в часи журналістичної діяльності Покійний придбав неабиякі знання з історії Вселенських Соборів, роз'єднання християнських Церков, історії унії Православля з Римо-Католицькою Церквою, і перебігу Реформації.

Знаючи історію, Миколі Пасіці легко було здобути й політичні знання в усіх їх соціально-політичних, суспільних і економічних варіаціях. І Покійний, по недовгій праці журналіста, оволодів ними повністю, вільно і впевнено. І так по праву став у ряди визначних журналістів, а навіть і редакторів пресових органів. Кажемо "навіть" тому, що Микола Пасіка був на диво скромною і непретенсійною людиною. Він ніколи сам не виходив "наперед", завжди уступав дорогу іншим. Його працедавці, переконавшись у його небуденних знаннях, самі витягали його наперед, але в силу своєї вродженої скромності Покійний знову вживав сам заходів стати на підрядне місце. Така вдача була цього українського велетня-журналіста-редактора.

Завдяки своїй начитаності, культурному розвитку — Микола Пасіка був дуже дотепним. Я з ним вперше зустрівся, коли він був одним з редакторів мюнхенської "Української Трибуни" під начальним редакторством Зенона Пеленського. Тоді українська преса гомоніла про творення УНРади і "Державного Центру УНР в Екзилі", який і тепер ще існує і про "Блискуче відокремлення", ніби ОУНр. І я тоді цікавився цими проблемами і торкнувся цього в наших розмовах. Редактор М. Пасіка поставився до мене як до некомпетентного в партійних суперечках "східняка" і вияснив так: Коли б ви жили в Галичині, то нічому не дивувалися б... Ми стали на "блискуче відокремлення" тому, що демократи з УНР плекають "затемнене відокремлення" від 1917 року і тепер в еміграції відновлюють його... І далше він переконливо доводив, що справа, мовляв, не в "партійках" без національної ідеології, а навіть і без членства, а справа у всеукраїнському національному русі. Ця бесіда, пам'ятаю, на мене зробила глибоке враження і впевнила в його великій компетенції в

аспекті національних змагань України. У Мюнхені ще пару разів доводилось зустрічатись з Миколою Пасікою і все моя повага до нього збільшувалась за його знання і все дивувався я з його скромности.

У перших роках по прибутті до ЗСА я зустрічав Покійного в Детройті і Чикаго, а з переїздом його до Філядельфії наші зустрічі були часті, бесіди тривалі на різноманітні теми. У приватному домі, при столі чи де-інде, він був бесідник незамінний. Яку б ви політичну тему не обговорювали — він знаходив зараз же історичну паралелю і таким чином порушена проблема ставала ясною і на сьогодні. Про що б ви не говорили — у нього завжди знаходилась дотепність у формі жарту чи анекдоти. Він міг розказати по кілька жартів про кожного польського міністра. Чесність його у наш замотаний вік була подиву гідна; він був щедрим жертводавцем на громадські цілі, звичайно, в міру своїх скромних матеріальних можливостей.

Микола Пасіка твердо дотримувався засад всенациональності, всеукраїнськості у своїй журналістичній, політичній і громадській діяльності. Він все твердив, що настав такий час, що Україна обов'язково має бути Соборною і самостійною України не може бути без Галичини, а Західньої України без Наддніпрячини. Він різницю в ментальності галичанина і наддніпрянця вважав малозначною, а навіть "штучною", яка зникне в перші ж роки нормального державного життя Соборної України. Непрозуміння, які були в 1919-1920 роках — це труднощі тяжкого революційного часу. Тертя між українськими католиками і православними — це наслідки розкладницької пропаганди з боку москалів і поляків, сприйнятої невеличкими групами з обох сторін, зокрема тими елементами, що необізнані достатньо з перебігом Унії, а ще більше — з історією наших обох Церков. Унія з Римом — це віддзеркалення тяглості Руси-України до західньої культури, синтези України між Сходом і Заходом.

Микола Пасіка був безкомпромісовим прихильником вчення Вячеслава Липинського. Гетьмана Павла Скоропадського високо ставив як будівника української державности, хоч добачав і помилки в його урядуванні. М. Пасіка належав до Гетьманської організації. Однак він належав до тієї групи Гетьманців, що сполучували свою діяльність з українським революційним націоналізмом. Він завжди доводив, що неда-

лекий той час, коли традиційна для України гетьманська ідея зіллється з українським націоналізмом. М. Пасіка завжди твердив, очевидно виходячи з глибоких переконань, що — коли б В. Липинський дожив до наших часів і побачив на власні очі, до чого докотився світ завдяки "демократичному свавіллю", він би подружив з Д. Донцовом. До речі, одну таку політично-перспективну бесіду я пам'ятаю в присутності відомого діяча-демократа бл. п. Володимира Дорошенка, який, очевидно, не мав аргументів для спростування доводів М. Пасіки, лише засуджував В. Липинського, що він свої "Листи до Братів Хліборобів", у яких опрацьована ідея і організація українського монархізму, не видав перед революцією. Можливо, тоді інакше стояла б справа української державности — якщо не за Центральної Ради, то бодай за Гетьманщини. Видно було, що М. Пасіка і В. Дорошенко не раз відбували подібні суперечки, бо останній близько співпрацював з редакторами щоденника "Америка", серед яких був редактор М. Пасіка.

Микола Пасіка у своїй журналістичній діяльності писав на різні теми, загальні і спеціальні, праці його були короткі і довші. Якщо не всі, то напевно багато з них становили б дуже цінний збірник нарисів для українських політичних і громадських діячів у майбутньому. Наприклад, спеціальна праця "Земельна справа в Українській Державі", писана в 1938 р. і вміщена у збірнику "За велич нації". І чимало таких спеціальних праць, розкиданих по різних журналах і часописах. Спілці Журналістів треба було б призадуматись над цією справою. Така збірка віддзеркалювала б діяльність справжнього українського інтелігента, великого трудівника на ідеологічній ниві в боротьбі за Україну, за волю, за національний розвиток народу. А це було б великим вкладом у збагачення історії української журналістики.

І пам'ятаємо — таке внесення, чи подібне до нього, про відзначення діяльності визначного журналіста і редактора Миколи Пасіки було внесене відомим письменником і журналістом, Леонідом Полтавою, на поминках у дні 14-го червня 1969 року. Отже добре було б його виконати, щоб увіковічнити пам'ять славного сина України. — Дмитро Левчук"

У червні 1969 року понесли Гетьманці і другу втрату — 17-го того ж місяця помер бувший член Управи Відділу Української Гетьманської Організації Америки (УГОА) у

Філядельфії, бл. п. Євген Винярський на 76-му році життя, по важкій недусі. Помер він у Пармі, коло Клівленду, стеїт Огаїо, куди переїхав жити зі своєю родиною по смерті дружини. Тіло перевезли до Філядельфії і похоронили коло дружини. Всі Гетьманці зорганізовано взяли участь у Панахиді, в похороні і в поминках. Покійний був старшиною Української Армії, тому і Комбатанти з прапором взяли участь у тому сумному обряді. Від Комбатантів прощав Покійного проф. Микола Алексевич, а від Гетьманців Дмитро Левчук. На жаль, не подано до часопису промови Дмитра і не могу більше про того ідейного громадського діяча написати.

Від себе додаю, що Покійний бл. п. Є. Винярський, син священика з галицького Поділля, працював у суді в Коломиї разом з моїм батьком М. Чолієм. Він був дуже культурною і милою людиною.

10. І. 1976 року написав Дмитро Левчук до квартальника "Українське Козацтво" згадку про бл. п. інж. Віктора Вакуловського:

"Пам'яті Козака Віктора Вакуловського. — 26-го листопада 1974 року, у Філядельфії, після довгої і тяжкої недуги, помер інженер Віктор Вакуловський, сотник Української Армії, учасник визвольних змагань і Зимового Походу, лицар Залізного Хреста, громадський і політичний діяч, Побратим Українського Вільного Козацтва.

Жалібні похоронні відправи перевели настоятель церкви Св. Покрови у Філядельфії, протоієрей о. Михайло Борисенко і о. Володимир Базилевський з Нью Йорку. Поховано Побратима Віктора Вакуловського 30 листопада на цвинтарі Церкви-Пам'ятника в Савт Бавнд Бруку.

Від початку й до кінця похоронні відправи переводились при численній участі громадянства. На Парастасі 29-го листопада і на похоронній Службі Божій 30-го листопада промовляли священики, відмічаючи великі заслуги Покійника перед Батьківщиною і характеризуючи його як доброго мужа і батька двох доньок. Численні присутні щиро висловлювали теплі співчуття горю дружині Галині і дочкам Вікторії і Маріянні. Під траурні звучання хору під орудою Віри Левницької присутні переживали глибокий смуток по заслуженому синові України. Громадно провозжали в останню путь, і над свіжою могилою і на поминальному обіді лунали палкі і чистосердечні промови представників різних організацій і

груп українського еміграційного суспільства на пошану Віктора Вакуловського.

Покійний повністю заслужив на таку пошану. Він походив з козаків Чернігівщини, де найдовше збереглися славні козацькі традиції — саме вірність Україні. Віктор Вакуловський — військовий старшина, з падінням царату став українським вояком у лавах Української Армії за волю і незалежність України, сотник Залізної Дивізії в легендарному Зимовому Поході і нагороджений Залізним Хрестом за бойові заслуги.

По закінченні визвольної війни студіює в Подєбрадах (Чехословаччина) агрономію і бере активну участь у громадській роботі. Здобувши агрономічну освіту, Віктор Вакуловський подається до Галичини і стає агрономом-кооператором в Українському Союзі Кооператив. Там була слава боротьба за економічне відродження частини України — Галичини, за незалежне існування українців від польського економічного тиску. І це було душевним задоволенням для українського воїна.

За другої світової війни Віктор Вакуловський ще більше поживавив свою діяльність на добро українського народу, працюючи в Українському Національному Комітеті. Довго треба було б оповідати про його національні аспірації. Досить згадати, що Покійний півроку перебував у жахливому німецькому концтаборі Авшвіц.

На еміграції, в Парагваю, Бразилії, а останні кільканадцять років в Америці, саме у Філядельфії, ми бачимо Віктора Вакуловського активним учасником у діяльності різних громадських і політичних організацій. А найголовніше — читаємо його численні публіцистичні виступи на сторінках часописів, зокрема "Америки", "Батьківщини" та інших. Писання Покійника завжди базувались на фактах і документальних даних: в них читач не находив ані особистої пристрасти, ані партійної загумінковости, а завжди правду, чесність і прямоту і то незалежно від цілевого спрямування писаного.

За його заслуги у війні за Україну, за його визначну діяльність, за ум і організаційні здібності, гетьманці-державники висували його на найвищі пости в Гетьманському Русі. Віктор Вакуловський до тяжкої своєї недуги посідав пост Голови Ради Гетьманського Руху і Предсідника Вищої Колегії Гетьманського Руху.

Але ще треба сказати про одну сторону душі і серця Віктора Вакуловського, саме про його ідеологію в аспекті майбутнього України, зокрема щодо ролі і значення козацького стану в майбутній самостійній Україні. З цього приводу зафіксуємо тут один епізод. В лоні Гетьманського Руху, в кінці 1940-их років появився писаний проєкт "Конституційних основ Української Держави в світлі програмових засад Гетьманського Руху". Дискусія навколо проєкту розгорілася жваво. Найбільше — над проблемою Козацтва в майбутній демократичній Україні. Одні твердили, що козацький стан підлягає цілковитому забуттю, бо — з внесенням його до Конституційних основ — світ зрозуміє, що гетьманці хочуть відновити привілейовані прошарки, подібні до царського дворянства, пруських юнкерів, а навіть японських самураїв.

Однак автори проєкту Конституційних основ енергійно обстоювали збереження історичного козацтва з пристосуванням функцій козацького стану в майбутній самостійній Україні до нових завдань, здобули переважуючу більшість і внесли до Основ такий проєкт: З метою зміцнення національно-політичного розвою Української Держави, закріплення історично-державницьких традицій, національної культури та плекання лицарських чеснот серед населення — відновляється стан Українського Козацтва, як національно-політичний фактор української державности.

До стану Українського Козацтва може належати кожний громадянин Української Держави, що має заслуги і відзначається відданістю в галузі національно-державного будівництва.

Приналежність до іншого стану не є перешкодою до вступу в Козацтво. Козацтво є особистою гідністю, що не успадковується.

Автори такого пункту умотивовували свої позиції тим, що окупанти України зруйнували національні традиції України і треба героїчних зусиль зі сторони передового громадянства, щоб у найкоротший час відновити минуле українського народу. Таким передовим громадянством може бути тільки Козацтво.

Одним з найактивніших оборонців ідеї відновлення історичного Козацтва в майбутній самостійній Українській Державі

жаві і був нащадок славних чернігівських козаків, Побратим Вакуловський.

Вічна Йому пам'ять!

Дмитро Левчук

"Слово над труною інженера Теодора Швеця (30. XI. 1976 року).

Ми переживаємо печальний період в історії нашого еміграційного суспільства. І не тільки в еміграції, а і в Рідному Краю: відходять на Той світ вояки, лицарі, славні борці за визволення України. Вони народились в дев'яностих роках ще минулого сторіччя і на початку дев'ятисотих років вже нашого сторіччя. Їм тепер по вісімдесятці або по семидесятці. Восьмидесятників віком уже лишилися одиниці. З генерації семидесятників теж поспішно відходять на Той світ. На долю цих славних наших людей випав тягар першої світової війни, кривавої революції і не менш кривавої боротьби за визволення Батьківщини. Вони пережили політичну, матеріальну і моральну скруту і в окупованій Україні, на чужині. До цієї стійкої, войовничої і славної плеяди належить і інженер Теодор Швець, коло труни якого ми тепер стоїмо, схиляємо голови і молимо Бога за його душу.

Покійний інженер, походячи з села Ражкова, нашого прекрасного Поділля над Дністром, із селянської родини, а це значить, просякнутий любов'ю до України і її народу, здобув середню освіту ще за царського режиму, встиг бути мобілізованим до царської армії за першої світової війни. Будучи патріотом своєї Батьківщини з перших днів революції, став до лав Української Армії. І разом зі своїм старшим братом Андрієм перейшов всі перипетії старшини Української Сердюцької Дивізії в її відважних походах. Покійний пережив усі труднощі і лиха у війні з большевицькою Москвою в період визвольних змагань.

По програній, вже в еміграції, вояк Теодор Швець вступив на Політехніку в Чехословаччині в місті Брно, де в 1933 році здобув звання дипломованого інженера залізниць зі спеціальністю побудови мостів. Будучи високо фаховим інженером, Теодор Швець працював у Міністерстві Залізниць Чехословаччини, зокрема був будівничим залізниці в українському Пряшеві.

Після другої світової війни Покійного скрізь охоче приймали на працю, як високого спеціаліста і він успішно виконував свій інженерський фах у Німеччині, а по прибутті до Америки — у великих американських фірмах індустріальної Філядельфії. Таким чином інженер Теодор Швець так само не “пас задніх” і на ідеологічному фронті вже емігрантської боротьби за Україну. Покійний, отже, гідно репрезентував ім'я України серед чужинців, з якими співпрацював в установах, а це для нас дуже важливо.

Інженер Теодор Швець осиротив Дружину, Достойну Пані Ярославу, осиротив і тестя, відомого нашого духовного пастиря-науковця, отця Радника Ісидора Сохоцького. Від душі співчуваємо горю всієї Родини Покійного Теодора.

І, ми, гетьманці-державники, Його побратими, сумуємо і горюємо від такої втрати, бо від нас відійшов один з “останніх могіканів”!

Одначе — на все Божа воля! Раніше чи пізніше ми всі підемо на Той світ. Прощаємо Тебе, славний Теодоре, і молимо Господа оселити душу Твою серед праведників, бо Ти був чесний, справедливий і вірний патріот України і добрий син Українського Народу.

Вічна Тобі пам'ять!

Д. Л.”

А 5. XII. 1975 року помістив Дмитро в щоденнику “Америка” повідомлення:

“Помер інженер Теодор Швець. 24-го листопада у Філядельфії помер інженер Теодор Швець, рідний брат інженера Андрія Швеця, нині Краєвого Начальника СГД в Німеччині. Покійний був членом Гетьманської організації і щирим прихильником Гетьманської Ідеї в Україні. Гетьманці у Філядельфії взяли участь у похоронних відправах за спокій душі Покійного”.

7. X. 1976 року подав Дмитро Левчук до двотижневика “Батьківщина” згадку про бл. п. д-ра Петра Ковалева:

“Пам'яті видатного діяча і жертводавця. У женецькому шпиталі (Швайпарія) 25-го липня 1976 року по тяжкій недугі помер д-р Петро Ковалів, народжений у Харкові, Україна, 8-го жовтня 1896 року. Осиротив і залишив в глибокому горі Дружину, друга і співробітницю на громадській ниві,

високоповажану всіми Пані Лесю Ковалеву і рідного сина з невісткою.

Покійний Петро Ковалів походив із шляхетської інтелігентної родини. Народню школу закінчив у Петербурзі, гімназію у 1915 році. Брав участь у першій світовій війні, а в 1917 році закінчив старшинську школу в Києві, брав участь в українській революції. За Гетьманщини 1918 року працював у Міністерстві Закордонних Справ, перебував у складі дипломатичної місії Директорії в Голляндії. Опинившись в еміграції, покійний Петро Ковалів вступив у Женевський Університет, студював хемію, здобув докторат і працював довший час у цій професії.

Перед другою світовою війною, як громадсько-політичний діяч, працював у лоні Гетьманського Руху, дописуючи до гетьманської преси в ЗСА, Канаді й Аргентині. Продовжував цю працю і після війни, співпрацюючи з часописами "Український Робітник" і "Батьківщина" в Торонті. У статтях доктора Петра Ковалева читачі завжди цінили його об'єктивність у насвітленні історичних, визвольно-революційних подій, глибоше пізнавали Правду про Україну.

Покійний д-р Петро Ковалів був щирим українським патріотом і, діючи однозгідно з Дружиною Пані Лесею, це славне подружжя виявляло широку жертвенність на різні загальноукраїнські цілі. Про один благородний крок Панства Петра і Лесі Ковалевих згадаємо тут, хоч таких жестів було чимало.

Року 1967-го Панство Леся і Петро Ковалеві, з нагоди 50-ліття свого подружжя, заснували Науково-Літературний Фонд їх імени та передали його для ведення Союзу Українок Америки з такою умовою: "Коли на українській землі буде проголошена вільними голосами незалежна Українська держава, то керування Фондом має перейти до Києва, до тамошнього відділу СФУЖО, а Жюрі буде скликане наново на підставі приписів Правильника". Відповідно до параграфу 2 складеної 25-го січня 1967 р. Умови "На створення Науково-Літературного Фонду Панство Леся і Петро Ковалеві склали суму 50.000 шв. франків облігаціями у швейцарському банку на рахунок Союзу Українок Америки. На щорічне уділення нагороди призначено відсотки створеного Фонду".

У Правильнику Жюрі Науково-Літературного Фонду, параграф 2, сказано: "Конкурс Науково-Літературного Фонду...

на науково-історичні твори проголошується у паристі роки, а на літературні твори — у непаристі роки — обидва конкурси починаючи від 1967 року“. Тобто один на 1967, 1969, 1971 і т. д., а другий — на 1968, 1970, 1972 і т. д. Цей Фонд і Конкурси ім. Панства Лесі і Петра Ковалевих діють і після смерті св. п. д-ра Петра Ковалева у віданні СФУЖО (Нью Йорк, ЗСА).

Про славні діла Панства Ковалевих для України пишемо незвичайно мало, бо Високодостойні Панство були завжди дуже скромні щось говорити про себе. Тому про їх патріотизм і щирість національну ми знаємо дуже мало. І в житті Панство були дуже скромні. Року 1969-го, літом, будучи в Європі, ми — я і моя дружина — відвідали Панство Ковалевих у їх власному домі на окраїні чудового міста Женев. Пані Леся зустріла нас на трамвайній зупинці і повела вуличками до власної садиби. Чудова місцевість. Прекрасна садиба. Увійшовши через хвіртку, дивишся на все і очам не віриш: чи то околиця Мулінс біля Женев, чи Куренівка в Києві, чи Застugna біля Василькова на милій Україні. Відразу пригадуються вірші Шевченка... "Садок вишневий біля хати...". Садиба не маленька, на ній сад і город, вишні, яблуні, груші, різні кущові ягоди, а на городі все і уквітчується захоплюючими душу українця соняшниками. Все нам показав покійний господар Петро. Вийшла господиня, Пані Леся і запросила до хати-вілли. І почалась гостина буквально в українському дусі... і надавала нам Пані Леся стільки коржів власного печива на дорогу, що смакували нам ще і в Римі.

І коли засмучена Пані Леся тепер пише нам: "Смерть Його для мене є дуже тяжкою і болючою... Він вже протягом трьох років хворів на рака. На щастя хвороба проходила без болів, але в останній час Його життя, Він дуже страждав морально. Він хотів жити, жити вдома з дружиною і милуватися та користуватися своїм садком", — то й у нас виступають сльози жалю за втрату такої славної, патріотичної і жертовної людини, яким був доктор Петро Ковалів.

Вічна Йому пам'ять! А славної і високодостойній Пані Лесі бажаємо доброго здоров'я та синові з невісткою на многії літа!

Сердечно дякуємо Пані Лесі за світлину Її Дорогого Чоловіка!

Д. Левчук"

“У Філадельфії помер Микола Поліщук. 28 жовтня цього 1976 р., о 4-ій годині вранці, після довгої і тяжкої недуги, відійшов у Вічність Член Гетьманської Організації у Філадельфії, Микола Поліщук.

Микола Поліщук народився 21 лютого 1892 року в селіщі міського типу Кагарлика, недалеко від Канева і від залізничної станції Миронівка. Батько його, Іван Поліщук, мав добру господарку і належав до статечних і зразкових хліборобів. Він мав п'ятьох синів і дві дочки, з яких було два лікарі, один професор математики інституту, один агроном, одна дочка стала вчителькою. А середущому з синів Миколі батько заповів господарювати на батьківській землі і даліше розвивати господарку.

Микола виконав заповіт Батька. Він одружився у 1920 р. з донькою так само доброго і зразкового господаря, Євдокією і почало молоде подружжя господарювати на батьківському господарстві і з любов'ю його збільшувати, поширювати. Покійний Микола Поліщук завжди авторові цих стрічок казав, що він в час визвольних змагань усвідомив істину, що тільки консерватизм хлібороба з постійним поступом удосконалювати своє господарство для нащадків своїх є — всеукраїнським розвитком, тобто збагаченням Української Національної Держави. “За те, що українські соціалісти не дотримувались цієї хліборобської ідеї у хліборобській тоді Україні, я їх не любив і завжди тримався гетьманців і гетьманської ідеї”.

Для такого патріотичного ставлення до своєї землі і Нації, і Микола і його дружина Євдокія мали всі дані. Вони мали достатню загальну освіту, щоб даліше розвивати і поглиблювати свої знання так по лінії професійній, як і по лінії національній. Але, як всім відомо, в Україні настало большевицьке лихо. Вся родина була репресована. Був арештований і Микола разом зі своїм братом агрономом. По 8-місячному ув'язненні, під час якого большевики вигнали з хати дружину Євдокію, Микола відразу зник з Кагарлика і весь час ховався в різних місцях України і жінка з ним. А брата агронома знову заарештували. Покійного Миколу спасало те, що він мав, крім хліборобства, добру професію автомеханіка, яку набув ще в російській армії на службі впродовж чотирьох років в авто-технічній частині.

Але ніколи не зрікся, а все тримався того національного поступового консерватизму, працюючи автомеханіком уже в

еміграції. І справді Микола Поліщук був зразковим Гетьманцем. Покійний був передплатником українських самостійницьких газет, журналів, багато купував книжок. Він із захопленням читав і добре визнавався в напрямних всіх політичних партій і рухів в еміграції, знав все потрібне про перебіг окупантської політики Москви в Україні. Побратим Микола був щедрим жертводавцем не тільки на гетьманські справи і пресові видання, жертвував щиро на загальноукраїнські потреби, зокрема на Церкву і Гарвардський Університет, тобто на український в ньому відділ.

Похоронні відправи перевів настоятель Церкви — Катедри св. Володимира о. протоієрей Степан Біляк. Під час Служби Божої о. Степан Біляк виголосив тепле і задушевне слово про Покійника, як зразкового християнина і прихожанина Церкви та доброго жертводавця, і так само про його дружину, пані Євдокію.

На цвинтарі Церкви-Пам'ятника в Бавид Бруку, в суботу 30-го жовтня, над могилою, прощав Побратима Миколу радн. Д. Левчук від імені всіх Гетьманців і органів Гетьманського Руху, заключивши: "Ми, гетьманці, бажаємо Пані Євдокії Поліщук доброго здоров'я на многії літа, а Тобі, Побратиме, дякуємо за взірцеве і чесне поводження між нами і запевняємо Тебе, що довго-довго, аж до нашої смерти, будемо згадувати Тебе добрим словом".

Вічна Йому Пам'ять!

Д. Б-к

ХІХ. НЕСПОДІВАНА, ТРАГІЧНА СМЕРТЬ МОГО НАЙДОРОЖЧОГО ДРУГА

18-го липня 1977 року Дмитро, як звичайно, провітрив хату о 7-ій годині ранці і робив півгодинні вправи (руханку). Ця щоденна руханка, а також довгі проходи тримали Його у добрій формі. Ніхто не хотів вірити, що Йому сімдесят сім років. По сніданку трохи працював над вступом до заповідженого проєкту всеукраїнської конституції. День був дуже гарячий і парний. О годині 9.45 сказав мені, що йде до публічної бібліотеки на п'ятій вулиці (вісім бльоків від

нас), щоб зробити копії листів "князя". Деякі Побратими вимагали від Нього тих копій.

Я була невдоволена, що Він хоче йти, але Дмитро твердив, що мусить вже відписати листа до Побратима і що ранком ще не є так гаряче. З веселою усмішкою попрощав мене і пішов. Мене як би щось торкнуло і я засвітила світло коло Матінки Божої, просячи, щоб мала Його у Своїй Опіці.

Десь біля одинадцятої години мій швагер, який працює у фінансовому відділі шпиталю, зателефонував до мене і до сестри (мешкаємо коло себе дуже близьенько), щоб ми зараз прийшли до шпиталю, бо Дмитра штовхнуло авто. Ми зараз же пішли до шпиталю і коли я увійшла до кімнати, де лежав Дмитро, побачила, що Він дуже глибоко дихає, а з лица струмками ллється піт. Біля Нього були чотири практиканти в віці двадцять п'ять до двадцять вісім літ і чотири медичні сестри і ніхто навіть не догадався витерти Йому лице. Мене зараз прямо рукою випхнули з кімнати, не дозволивши навіть доступити до умираючого Чоловіка.

Я мусіла полагодити формальності і поідписувати кілька паперів, як дозвіл на трансфузію крові та інші. Опісля мені сказали, що я мушу сидіти в почекальні, бо у відділі наглих випадків не вільно перебувати. Три години ані один поважний лікар не оглянув тяжко пораненого Чоловіка. Опісля прийшов до мене оператор і прямо мені заявив: "Він напевно сьогодні умре, але ми ще будемо пробувати зробити операцію мозку. Є маленька надія. Прошу підписати дозвіл на операцію". Я нещасна підписала, але ще і сьогодні роблю собі докори, чому дозволила знущатися над вже майже мертвим Чоловіком. Як Його везли на операцію, я діткнула Його руки, а вона була вже цілком холодна і вже дали Йому кисень для віддиху. Я не бачила, чи Він дихав.

О годині 4.35 лікар прийшов до мене і сказав, що Дмитро помер на операційному столі о годині 4.26 по полудні. Я ще раз Його побачила і поцілувала лице, яке намастили олійком (може хотіли, щоб я повірила, що Він щойно помер).

Тіло мали забрати ще на секцію до поліційного медичного відділу. Я заборонила робити секцію і жадала, щоб тіло якнайскорше віддали до похоронного закладу пп. Насевичів, яких я негайно повідомила і також просила, щоб якнайшвидше забрали тіло. Однак доперва 19-го липня о годині одинадцятій ввечорі віддали тіло, яке вже розпухло від спеки. Пан

Насевич, дуже чесний і солідний погребник, мусів ужити перуку, бо Чоловіка гарне волосся обстригли.

Щоб самій не описувати випадку, зацитую тут звіт-лення про обставини смерти Чоловіка, поміщене в місцевій американській газеті:

XX. "TEMPLE PROFESSOR HELD IN HIT-RUN SLAYING"

By Elmer Smith of The Bulletin Staff

A Temple University language professor was held for trial on a homicide charge yesterday for the hit-run slaying of a man he allegedly hit with his car several times before attempting to flee.

Rudolph Suarez, 56, of 5333 No. 16th st. was ordered to stand trial on charges of murder and recklessly endangering the life of another after a preliminary hearing before Municipal Judge Edward G. Mekel.

The charges stem from a July 18 fatality at 5th st. near Tabor ave. where Suarez allegedly ran his car into Dimitri Leuchuk, 77, of 5010 N. Warnock St.

Officer William Koiro yesterday testified that he heard a loud noise and turned to see Suarez' car backing onto 5th st. in the Northbound lane. He said he saw Leuchuk step into the cross-walk in front of Suarez' car.

Koiro said Leuchuk thrust his arms out onto the hood of Suarez' car. The car stopped, knocking him onto the hood of the car, said Koiro. He said Suarez carried Leuchuk, who was screaming for him to stop, about 40 to 50 feet".

Koiro said he approached the car as it came to a stop and saw that Leuchuk was under Suarez car.

"He came to a dead stop", Koiro recalled. "Then he started up again and climbed up over his legs." Koiro said it was the back wheels of Suarez car he saw run over Leuchuk's legs.

After running over Leuchuk, Koiro said, Suarez sped into the oncoming Southbound traffic lane and ran into another car. He was apprehended there.

Assistant District Attorney Frank DiSimone said that his office has turned up no evidence that Suarez and Leuchuk had ever met.

“We have no explanation,” DiSimone said after the hearing. “They didn’t know each other. We don’t have any evidence that Suarez was drunk.”

“*The Evening Bulletin*”
Friday, September 16, 1977

**
*

Убивник не був заарештований, лише перебував три тижні у тому самому шпиталі у відділі психічно хворих, а опісля випущений на волю за кавцією. Він продовжує удавати, нібито психічно хворого, хоч тридцять років викладає еспанську мову на університеті і ніхто там не підозривав його у психічній недузі. Його не арештовано після переслухання. Від 4-го жовтня він знову у шпиталі.

Убезпечена фірма хоче використати момент, що винного підозрюють у вбивстві і відмовляється виплатити відшкодування, яке мені так дуже потрібне на видання всіх праць Дмитра та на поставлення плити на Його могилі. Хрест вже був зроблений перед похороном.

XXI. ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТИ ДМИТРА ЛЕВЧУКА УКРАЇНСЬКИМ ГРОМАДЯНСТВОМ

Першим дуже сердечно відгукнувся проф. Лев Шанковський.

Вже 21 липня 1977 р. в англомовному виданні філядельфійського щоденника “Америка” ч. 107 на першій сторінці було поміщене проф. Л. Шанковського обширне повідомлення, разом з біографією і світлиною, а на другий день 22 липня 1977 р., у числі 108 — те саме в українській мові під заголовком: *Дмитро Левчук не живе*, Філядельфія, Па. (лш) — Українська громада нашого міста перебуває в глибокому жалі з приводу несподіваної смерті радн. Дмитра Левчука, що сталася 18 липня внаслідок нещасного випадку. Всі в нашому місті знали Його й любили, бо бачили Його завжди з Дружиною п. Іриною всюди там, де сходилися українці, слідували за Його виступами на зборах і в пресі, раділи Його політич-

ною й громадською діяльністю на користь української справи. У могилу, передчасно, зійшла хрустальна українська людина; розумна, добра, шляхетна й щира, активний і зразковий український патріот. Думка, що вже ніколи не побачимо Його між нами, стає нестерпною, втрата Його болючою, брак Його буде незаступним.

Радник Дмитро Левчук народився 28 травня 1900 р. на окраїнах землі української, на Поліссі. Кобринщина, Його рідна сторона, тепер входить до Білоруської ССР, бо сучасні московські верховоди вирішили, всупереч усім переписам населення й науковим дослідженням, що там живуть білоруси. Життя радн. Дмитра Левчука, селянського сина Кобринщини, було запереченням цих тверджень. Все своє життя радн. Д. Левчук був національно свідомим українцем. І такими були всі Його односельчани.

У роки першої світової війни родина радн. Дм. Левчука була евакуйована на Схід і середню освіту Дмитрові довелося здобувати в Балашові в саратовській губернії та вищу в Києві. Після закінчення середньої освіти, Дм. Левчук закінчив у 1927 році — правничий факультет Київського університету, а в 1932 році — вищі економічні курси. Працював економістом і юрисконсультом у різних підприємствах і викладав право у різних інститутах. Поміщував статті в економічних і правничих журналах.

Друга світова війна відкрила Дм. Левчукові шлях на Захід. Ще в Києві, в 1942 році, Дм. Левчук зв'язав себе з Гетьманським Рухом, в якому залишився аж до смерті. На еміграції в ЗСА радн. Дмитро Левчук став провідним гетьманцем: увійшов у склад Ради Гетьман. Руху (1950 р.), був головою його Ідеологічно-політичної комісії (1968), членом дирекції Східньо-Європейського Дослідного Інституту ім. В. Липинського у Філядельфії, співробітником у різних гетьманських виданнях, як напр. "Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923", (Нью Йорк, 1968), де поміщено дві Його великі статті. Окремим виданням появилася книга під псевдонімом Дмитро Гирський, "Дивні способи виправдування антидержавної політики" (Торонто, 1973). Крім цього радн. Дм. Левчук написав цілу низку статей до органу Гетьманського Руху "Батьківщина" в Торонті.

Св. пам. радн. Дмитро Левчук був журналістом і публіцистом із замилювання. Він був знаменитим советологом й умів глибоко інтерпретувати ідеологію, політику й економіку Советського Союзу. Тих советологічних статей Покійний радн. Дм. Левчук написав біля 300 і всі вони визначаються глибокою науковою вартістю. Наукове Товариство ім. Шевченка визнало цю вартість, обираючи Покійного радн. Дм. Левчука дійсним членом НТШ.

Крім "Батьківщини", Покійний писав свої статті для журналу "Визвольний Шлях" у Лондоні, для газети "Канадійський Фармер" у Вінніпезі, але теж особливо багато для нашої "Америки". Співпраця Покійного з "Америккою" тривала понад 10 років і для нас немає найменшого сумніву, що наша газета боляче відчує брак її в майбутньому.

Редакція "Америки" й Головна Управа СУК "Провидіння" глибоко відчувають жаль по ненадійній втраті свого співробітника, але й теж тому розуміють жаль і біль Дружини пані Ірини по втраті свого Мужа і біль та жаль Сина, Сергія та всієї Родини. Ми щиро співчуваємо пані Ірині, панові Сергієві й усій Родині й прохаємо в Бога ласки потіхи для них усіх.

Панахида по св. пам. радн. Дмитрові Левчукові буде відслужена в похоронному закладі Насевичів при вулиці Тейбор у п'ятницю 22 липня о год. 8 ввечорі. Похорони в церкві св. Покрови при 6627 — 12-та вул. почнуться в год. 9-ій вранці, в суботу 23 липня, після чого тіло Покійного буде похоронене на цвинтарі в Бавнд Брук, Н. Джерсі.

Опісля Гетьманський Рух, не маючи змоги так скоро видати нове число журналу, розіслав клепсидру-летючку від Центральної Управи Гетьманського Руху:

З невимовним болем повідомляємо Членів Союзу Гетьманців Державників Америки й Канади та в Західньому світі і всю Українську Громаду, що у Філядельфії в понеділок 18-го липня 1977 р. відійшов у вічність

св. п. радн. ДМИТРО ЛЕВЧУК
провідний діяч Гетьманського Руху та визначний публіцист і журналіст.

Покійний Побратим Дмитро Левчук народився 28-го травня 1900 р. на Поліссі, Україна. Рідні Землі залишив у кінці

1943 р. і у 50-их роках прибув до США з Німеччини. З питомою Йому енергією включився в життя Гетьманських Організацій, займаючи високі становища в проводах ГРуху, особливо на становищі Голови Ідеологічно-політичної комісії Ради Гетьманського Руху. Працював і служив Українській Справі з посвятою, не дивлячись на фізичні недомагання. Працював віддано до трагічного для Нього дня 18-го липня, коли в 10.30 год. ранку повертався з місцевої бібліотеки і на Нього наїхало авто, від тяжких ударів якого помер того ж дня о 4-ій год. по пол. у шпиталі.

Панахиди за спокій душі Покійного Побратима відбудуться о 8-ій годині веч. в похоронному заведенні Насевича. Заупокійна Св. Літургія відбудеться в суботу 23-го липня в годині 9.00 ранку в церкві св. Покрови у Філядельфії, а похоронні обряди і похорон на цвинтарі у Бавнд Бруку, Н. Джерсі.

Нехай же добра й довга пам'ять про Покійного Побратима Дмитра Левчука живе між нами.

Опечаленій тяжким горем Дружині Високоповажаній Пані Ірині Левчук та Синові з його Родиною висловлюємо наші глибокі співчуття з приводу болючої для них втрати Дорогого Мужа, Батька і Дідуся.

*Президія Ради й Управа Гетьманського Руху
Головна Управа УГО Америки
Дирекція і Редакція "Батьківщини"*

Ньюйоркський щоденник "Свобода" в числі з 20-го липня 1977 року помістив повідомлення про смерть Дмитра Левчука під заголовком:

"Дмитро Левчук, видатний громадський і політичний діяч, згинув трагічно під колесами авта."

В останній хвилині, перед друком цього числа "Свободи", одержано з Філядельфії сумну вістку, що в понеділок, 18-го липня, у Філядельфії згинув трагічно під колесами авта, як переходив вулицю, св. п. Дмитро Левчук, в Україні колись юриконсульт у Києві, а на еміграції провідний діяч Гетьманського Руху, видатний суспільно-громадський діяч, член

керівних органів Українського Конгресового Комітету Америки. Був постійним коментатором щоденника "Америка", принагідно дописував до "Свободи". Згинув на 77-му році життя, осиротивши дружину Ірину, сина Сергія з родиною та дашу і ближчу родину, як і всю українську громаду.

Парастас буде відправлений в п'ятницю, 22-го липня, о год. 8-ій ввечорі у похоронному закладі Насевичів у Філядельфії, а похорон відбудеться в суботу 23-го липня з похоронного закладу до церкви св. Покрови при 6627 північ 12-тій вулиці і опісля на цвинтарі в Бавнд Бруку, Н. Джерсі.

З обставин трагічної смерті св. п. Дмитра Левчука відомо, що того трагічного дня Нього понеділка Він, біля год. 10.30 перед полуднем, ішов із поблискої бібліотеки і коли переходив вулицю. Його в розгоні вдарило авто. Покаліченого перевезно негайно до лікарні та заряджено наглу операцію, під час якої Він і помер. Поліційні власті просліджують справу, переслухуючи водія авта, що ним був професор університету, та свідків".

З американської преси філядельфійська дільницева газета "Олней Таймс", з 21-го липня 1977, подала на першій сторінці повідомлення, яке в перекладі звучить:

Помер у ударі на П'ятій вулиці Дмитро Левчук, з дому на Варнок вулиці ч. 5010 в понеділок у Медичнім Центрі ім. Айнштайна після потручення автом на розі вулиць 5-ої і Тейбор. Він саме вийшов був з бібліотеки близько години 10.30 вранці і йшов додому.

Він мав 77 літ і був адвокатом в Україні. Також як журналіст писав багато статей до часописів в українській мові, як "Америка" і "Свобода". Його вдарило авто, яке провадив 56-літній Родольфо Суарез, з 5333 північ 16-та вулиця.

Він жив тут більше літ разом з дружиною Іриною з дому Чолій. Осиротив теж сина Сергія, його дружину і внуків у Каліфорнії.

Прощання відбудеться в п'ятницю ввечорі у похоронному закладі Насевичів, при 109 схід Тейбор вулиця враз з церковними відправами, які відправить о годині 8-ій ввечорі о. Михайло Борисенко, настоятель української православної церкви св. Покрови. Заупокійна Служба Божа почнеться о годині 8.30 вранці в суботу, в церкві на розі вулиць 12-ої і Оук Лейн.

Похорон відбудеться на Свято-Андріївському Українському православному цвинтарі в Бавнд Бруку, Н. Джерсі.

Промови і прощання від Українського Громадянства на Панахиді дня 22 липня 1977 року ідуть у хронологічному порядку.

Від Української Гетьманської Організації Америки промовляв д-р Богдан Коваль. Ця промова була поміщена у двотижневику "Батьківщина" з 27 серпня 1977 ч. 13-14: "З пам'яттю про Д. Левчука".

Очима, повними сліз, читали ми звідомлення в пресі від 20 липня 1977 року про несподівану і боляче трагічну смерть нашого побратима, друга та провідного гетьманського діяча, Дмитра Левчука.

Його суспільногромадська, публіцистична та наукова праця зробила Його відомою постаттю серед нашої еміграції. Читачам "Батьківщини" й "Америки" відомі Його коментарі з політично-економічного життя советської України, які інформували еміграційну громаду не тільки про зміни, які заходили на підсоветській Україні і в Росії, але також про вкриті наміри, які виношували кремлівські володарі та комуністична партія супроти українського народу.

Здається такої вичерпної та глибокої аналізи підсоветських відносин не можна було знайти серед наших і чужих дослідників Советського Союзу.

У повідомленнях нашої преси подавались згадки про працю та заслуги трагічно згинувшого Д. Левчука на полі культурно-громадського життя нашої еміграції та про Його виняткову позицію в керівництві Гетьманським Рухом.

На поверховий погляд могло б читачеві видаватись, що ті дві сторони діяльності української людини не співзвучні собі і такі, що, в деякій мірі, собі суперечать.

Таких сумнівів не було у філядельфійській громаді та, мабуть, серед читачів "Америки". Було відомо, що Дмитро Левчук православний та походив із — до першої світової війни — східних областей України. Світогляд того підсоветського інтелігентного юриста був соборний, консервативний, далекий від усяких конфесійних, територіяльних та інтелектуальних упереджень.

Для Дмитра Левчука гетьманська ідеологія не була мертвим поняттям. Це не було поняття, якому більшість нашої інтелігентної публіки не надає особливішого значення.

Для живого й активного Дмитра Левчука Гетьманство випливало — як би з уродження. Відданість та віра в ту ідею була в Нього глибоко закорінена, бо виріс Він та ходив живими слідами козацько-гетьманської України, яких знайдете так багато на розкинутих землях по обох боках Дніпра і про які в Галичині передавались тільки історичні згадки.

У Дмитра Левчука, як і в малої, хоч твердої, категорії людей із підсоветської України, був виразно успадкований історичний інстинкт, яким живе відчуття найістотнішого струму історії української землі. Це можна було бачити майже в кожному Його слові, в кожній Його дії та в Його замислах про майбутню працю.

Дуже плідна публіцистична, громадська та наукова діяльність Д. Левчука проходила під тим кутом від початку Другої світової війни, коли виявився збройний конфлікт Німеччини з Росією. Незчисленна кількість Його політичних оглядів, наукових есеїв, історичних нарисів, малого формату книжкових видань в українській пресі в Німеччині, в Канаді, в ЗСА появились друком на протязі останніх 35 років нашого громадського життя. Є багато праць, що їх Він виготовив для плянованих гетьманських видань, які ще не друковані. Це була жива реакція живої динамічної людини!

З появою "нової" конституції Брежнєва в Небіжчика Дм. Левчука постали особливіші дуже активні пляни. В Нього загоріла потреба протиставитись появі конституції Брежнєва конституційними принципами української політичної еміграції. Сьома Сесія Гетьманського Руху повністю схвалила Його ініціативу і припоручила Президії Ради її реалізувати.

Ледве, однак, той задум перейде в життя? Бо пригадається прикрий прецеденс. У 1973 році появилась друком обемиста книга Д. Левчука під заголовком: "Дивні способи виправдування антидержавної політики". Це була праця, що на 182 сторінках, без гніву і злоби, вказувала на недержавницьку політику УНР в 1917 та 1919 роках в Україні. Автор праці заступав погляд, що політичні легенди треба опирати на історичній правді.

Книга була підписана літературним псевдонімом — Д. Гирський. Мовчазним холодом прийняла еміграційна преса ту знамениту працю. Чотири роки активної мовчанки зробили дивну річ з тієї книги. Хто читав її, переказував другому, і до нині люди звертаються за тією книгою. У висліді фахове знання та талановите перо Дмитра Левчука стало загально відоме. Видавничо-публікаційна Комісія при УККА запросила Д. Левчука прийняти участь у виготовленні більшої публікації на тему російського імперіялізму.

Таку книгу Небіжчик опрацював у пляні історії постання Московії та російської деспотичної імперії. Два роки праці дало 425-сторінкову студію, яку УККА має перекласти на англійську мову і видати матеріальними заходами УККА.

Близькі до Нього люди думали про видання тієї праці українською мовою. Все ж видання тієї книги — англійською чи українською мовами не здійснилось за життя автора.

Висловлені міркування вказують на широку плятформу культурної діяльності автора. Вказують також на політичну тенденцію Його творчості, що мала метою будити інтерес нашої громади до чистих джерел знання своєї історії.

Це апель не так опановувати формальні знання історії, як збуджувати історичну пам'ять, викликати сенс історичного обов'язку і бажання вищих стремлінь. Це апель до шляхетних почуттів, які людина посідає. Не знання історії, але її відчуження знаходить живий пульс людини. Власне тут лежить коріння політичного світогляду Д. Левчука і причини Його віри в гетьманську ідеологію.

У нас звикли гетьманську ідеологію зводити до ідеології В. Липинського. Таємничо, і мовою повної поваги, казав Дм. Левчук, що погляд В. Липинського є старою нашою державною ідеологією з часів Княжої та Гетьманської доби. Кращим визначником тієї ідеології був В. Липинський.

Дуже талановитою дитиною тієї самої ідеології був і Дмитро Левчук. Втрачаючи Його — не тільки українська громадськість, не тільки Його родина втратили невтомного працівника на національній ниві — але й наша вужча Гетьманська Спільнота втратила свого визначного представника.

Він належить до людей великого масштабу, яких дуже важко заступити.

Б. Коваль

**

Промова ред. Євгена Зиблікевича, директора Східньо-Європейського Дослідного Інституту ім. В. Липинського, друкована в "Батьківщині" ч. 19, з 15 жовтня 1977 р., під заголовком: "Прощальне слово над могилою св. п. Дмитра Левчука".

Припало на мою долю прощати Тебе в останню туземну дорогу — від імені Дирекції і всього членства Інституту В. Липинського у Філадельфії та від мене особисто.

Ніколи мені навіть не снилося, що так воно станеться. Думалось, що буде власне навпаки, бо Ти від мене на 5 років молодший. Навіть не так давно ми з Тобою про таку річ говорили — півжартома, півсерйозно.

Хто ж бо міг допускати, що якийсь випадковий водій автомобіля, яким показався професор одного філадельфійського каледжу — відбере Тобі життя на вулиці у білий день, у такий нелюдський і брутальний спосіб.

Чи на те тільки постигла Тебе така жадлива смерть, щоб створити черговий доказ, наскільки людське серце тепер обідніло, щоб дати доказ, як у світі сучасної цивілізації швидко меншає справжніх людей і як швидко більшає бестій у людському тілі.

Чому якраз Ти мав заплатити таку страшну ціну, щоб було унагляднене, як далеко зайшов процес озвіріння сучасної людини?

Такі думки бушують у моїй голові і всіх нас від часу вістки про Твою страшну смерть. Не знаю, коли вони уляжуться і як довго трястиме Твоя смерть цілим моїм єством.

Крім гнітючого болю і жалю за Тобою, як близької і надзвичайно милої людини — приходиться ще до голосу свідомість втрати в Твоїй особі — української людини рідкісного гатунку, людини активної, людини повної посвяти, але розважної й розумної, людини ідейної і політично думаючої, а їх у нас, на жаль, так мало.

Зокрема тяжкої втрати зазнав у зв'язку з Твоею смертю — Інститут Липинського, де Ти був членом-фундатором і активним членом його Дирекції.

Ти мав для тієї Твоєї ролі також поважні інтелектуальні кваліфікації. Може я не минуся з правдою, коли скажу, що я

оцінював Тебе як одну з видатніших постатей серед тієї великої і цінної групи українських інтелектуалів Наддніпрянщини, які в першій половині 1940-вих років були примушені покинути рідні землі і податись на Захід.

Вроджена Твоя, Дорогий Дмитре, інтелігенція, висока мораль, велика особиста культура, набута академічна освіта і Твоя привітність — робили Тебе відразу кандидатом на високі становища для продуктивної роботи на високому рівні. Не завжди наші люди вміли оцінити і використати Твої непересічні таланти.

З такими моральними, духовими та інтелектуальними вартостями Ти вступив 12 років тому до конкретної роботи в Інституті ім. Липинського, готовий дружньо двигати тягарі амбітного Інститутського задуму, м. ін. також у формі великого видавничого проєкту, базованого на оригінальних, особистих архівах Вячеслава Липинського та архівах інших видатних особистостей, включно з досі недрукованими листами і записками Митрополита Андрія Шептицького.

Цей видавничий проєкт має служити — образowo кажучи — великим дзеркалом, у якому наші люди могли б побачити, як ми виглядали політично в 1917-1918 рр., та порівняти, наскільки ми змінилися від того часу в нашому способі думання і діяння, та наскільки через те збільшилася наша шанса на використання таких нагод, як це було в 1917 і 1918-их роках. Ти, Дорогий Дмитре, думав і всі ми думали, що така поважна і джерельна політична література і лектура зможе значною мірою допомогти підсилити гарантію, що ми в будучині зможемо свідомо виминути можливість не одної катастрофи.

Дякую Тобі, Дорогий Дмитре, за те все, що Ти зробив у користь Інституту, його плянів та починів!

Дякую Тобі рівнож за Твій приклад посвяти і активності, якими Ти блистів також поза Інститутським тереном, бо це впливало посередньо корисно і на нашу Інститутську діяльність.

Прощай же, Дорогий Дмитре! Хай буде Тобі заслужена Тобою Довготривала Пам'ять між усіма нами, що Тебе любили і глибоко поважали!"

Від філядельфійського Відділу Українського Конгресового Комітету Америки прощав св. п. Дмитра Левчука проф. д-р *Петро Стерчо*, але, на жаль, не подав тексту.

Прощальне слово від Товариства Українських Правників виголосив д-р *Володимир Бачинський*:

"Невмолима рука смерти скосила в трагічний спосіб життя бл. п. Покійника. Сильветка Його характеру стоїть перед моїми очима, а саме дві найважливіші Його прикмети: стійка вірність своїй Церкві — Церкві київсько-галицького християнства — і беззастережний всеукраїнський патріотизм супроти своєї Батьківщини.

Отож, Жалібна Громадо, склонім наші голови перед величчю духа бл. п. Дмитра й молімо Всевишнього, щоб упокоїв душу Покійника та обдарував Його вічною пам'яттю".

Це слово під заголовком: "*Прощальне слово від правників*" — було видруковане в "Батьківщині" ч. 15-16, з 10 вересня 1977 р.

У день похорону, в суботу 23 липня 1977 р. на Службі Божій у церкві промовляв о. прот. *Володимир Базилевський* і його промова видрукована в "Батьківщині" ч. 15-16, з 10 вересня 1977 р. під заголовком: "*Прощальне слово о. прот. В. Базилевського над гробом св. п. Дмитра Левчука в церкві св. Покрови у Філядельфії*".

Болюча і пресумна подія зібрала нас сьогодні в Домі молитви, у Храмі Господньому, а це трагічна смерть Брата нашого у Христі Ісусі, св. п. Дмитра Григоровича Левчука. Зібралися ми тут, щоб молитовно відпроводити Його на останню земну путь і віддати Йому останній наш довг і наш останній поклін.

Трагічно і несподівано відійшов Він від нас, тим більший наш смуток, тим більший наш біль.

Трагізм давно вже переслідує нас, може за наш непослух, за наші національні гріхи, за гріхи наші перед Всевишнім Творцем. Мали ми свою новітню, історично-традиційну Державу на чолі з Помазаником Божим, вибранцем хліборобсько-козацького Люду, Голову своєї незалежної Держави, але не захотіли її і трагічно позбулись її.

Трагічне і повне небезпек і переслідувань було наше життя по поваленні власної Держави, життя під чоботом червоного антихриста. Трагічна була наша втеча з рідної, прабатьківської Землі на Захід перед червоною навалою. Трагічне було життя наше в Західній Європі з постійною загрозою примусової видачі на розправу червоному молохові.

І тут ось знову трагічна і невимовно болюча смерть Брата нашого Дмитра.

Кого ж ми ховаємо сьогодні, кого оплакуємо, за чю душу возносимо наші горливі молитви перед Господом?

Ховаємо сьогодні Людину великого формату; відійшла від нас велика людська душа.

Сьогодні ще не можна врахувати розміру понесеної нами втрати. Покійний Брат наш Дмитро був борцем по природі, боровся Він не з вітряками, а з найбільшим злом наших часів, з комуністичною змовою, з диктатурою, яка поневолила Україну і яка залила її морем крові.

Коли б ми не завалили нашу новітню власну Державу, коли б самі себе не звоювали, то Брат наш Дмитро з Його здібностями, з Його обдаруванням та ерудицією і з Його невичерпною енергією і з патріотичною самопосвятою, був би великим державним мужем і зробив би дуже багато доброго для свого народу.

Про Його працю для Української громади на вигнанні і для Народу Українського сказали вже і ще скажуть і напишуть Його співробітники і побратими, я ж особисто вважаю своїм обов'язком підкреслити Його достоїнства практикуючого християнина.

Покійний був глибоко віруючою людиною, хоч не показував цього пазовні, щиро вірив у Всемогутнього Бога і знав, що без віри в Бога, без глибокої релігійности народу не може бути тривалої вільної України, знав, що Україна може бути тільки християнською і тому писав такі глибоко продумані, обгрунтовані і будууючі статті на релігійні теми у Різдвяних і Великодніх числах наших часописів.

Був справжнім соборником і екуменістом не на словах, а на ділі. Хоч Родина Покійного складалася з визнаців різних віроісповідань і територіяльного походження, але це ніколи не давало приводу не то що до непорозумінь, а навіть для незначних ускладнень у родинних відношеннях на конфесійно-

му чи іншому тлі, як це, на жаль, часто можна спостерігати в подібних випадках.

І це є яскравим доказом глибокої релігійности.

Був Брат наш Дмитро виrozumілим і толерантним до інакшесудумаючих, зокрема до визнаwців інших, протилежних ідей і концепцій. А толерантність — це вияв нашої любови до ближнього, це виконання другої найбільшої Заповіди Господньої — Люби ближнього свого, як самого себе, і Pokійний виконував цю Заповідь — любив ближніх своїх, незалежно від їх поглядів і наставлень, тому не мав Він ворогів.

В цьому розумінні життя Брата нашого Дмитра дає нам гідний приклад до наслідування.

Але як і кожна людина, мав Pokійний свої помилки і свої гріхи, бо лише один Бог є без гріха і тому Церква молиться за покійників, щоб Господь простив їм гріхи вільні й невольні і тому Брат наш Дмитро нічого вже більше не потребує і нічого у нас не просить, лише молитов за Його зболілу душу, бо молитви наші є нашим благанням за померлих перед Престолом Всевишнього за прощення їхніх гріхів.

Особливо цінні і важливі молитви під час Божественної Літургії, коли подається Просфора, з якої виймається часточка за душу покійних і кладеться до святої чаші, де сполучається з безкровною жертвою за спокій душ спочилих при словах священика — "Обмий, Господи, гріхи тих, що тут поминались кров'ю Твояю чесною, молитвами святих Твоїх".

Св. Кирило Єрусалимський навчав про це так: "Превелика користь буде душам, за які приноситься моління під час відправи Святої і Страшної Жертви", себто Євхаристії.

Тому ніколи не забуваймо молитися і подавати Просфору за спокій душі Брата нашого Дмитра. Пам'ятаймо, що нашим обов'язком є повсякчасно молитись за душі покійників, а за день, у півроку, а потім уже в кожну річницю смерти їх.

Сьогодні Брат наш Дмитро прибув останній раз під час перебування на цій грішній землі до цього святого храму, де завжди молився, тільки вже не сам прийшов, а Його принесли і Він прощається з Домом Божим, з своїм Отцем духовним, із співпарафіянами і з усіма нами.

Найперше прощається зі своєю любою Дружиною Іриною і каже: — Прощай, моя люба, найдорожча Дружино, прожили ми з Тобою весь час нашого подружжя, як пара голубів,

і Ти була моєю вірною Дружиною, моєю помічницею, дорадницею і моїм Ангелом-хоронителем, Ти дбала і доглядала мене, як дитину. Дякую Тобі за все добре, яке робила для мене.

Прощається зі своїм дорогим Сином Сергієм і з усією його Родиною, прощається з Швагром і Швагровою, п-вом Перфецькими, і з усіми своїми друзями, приятелями і побратимами, дякує за все добре, яке робили для Нього і просить усіх нас — простіть мені, може кого скривдив, нехотячи обидив, або образив, простіть мені.

А Церква прощає Його словами похоронної молитви стихирі: "Христос упокоїть тебе в країні живих і двері раю нехай відчинить тобі, мешканцем Царства нехай явить і простить тобі все, в чому за життя згрішив еси, Христілюбче".

Друге прощальне слово в церкві виголосив о. прот. Михайло Борисенко, настоятель православної парафії при церкві св. Покрови у Філадельфії, поміщене у "Батьківщині" ч. 15-16, з 10 вересня 1977 р. під заголовком: "Слово о. прот. М. Борисенка під час Служби Божої за спокій душі бл. п. Дмитра Левчука".

"Хто чекав того, що сталося з незабутнім нашим Братом Дмитром? Хто думав, що цей невтомний працівник на полі релігійному і загальноукраїнському тепер усіх нас засмутить несподівано й передчасно?"

Тяжко душі під тягарем великого смутку і горя та болю серця. Але вгамуймо біль нашого серця, примирімося з тим, що сталося, бо не нам з Богом сперечатися, не нам діла Його судити! Нехай в огні страждань, смутку і горя перегорить усе нечисте, що є в нашому серці і в душі нашій! Тоді душа наша стане ближче до Господа Бога.

"Призначено людині раз померти", каже нам Св. Письмо (Єв. 9, 27). Отже, будьмо свідомі того, що кожна людина приходить на світ уже з вироком смерті, лише не сказано нам, коли і в який спосіб ми помremo. Сам Спаситель застерігає всіх нас, кажучи: "Уважайте, бо не знаєте ні дня, ні години своєї смерті". Він порівнює смерть зі злодієм, який приходить тоді, коли його найменше сподіємось, як ніхто не сподівався

й того, що Брат наш Дмитро пішовши до бібліотеки і переходячи дорогу, а смерть підкралася в цей час до Нього в трагічний спосіб.

Сьогодні ми численно зібralися і стали над відкритим гробом покійного Брата нашого бл. п. Дмитра, щоб своїми молитвами і своєю присутністю віддати останню пошану і прислугу Йому. Разом з цим гробом замкнеться і книга Його земного життя, яку Він писав до останньої хвилини, але, очевидно, не скінчив, бо не знав, що після бібліотеки вже не вернеться до своїх щоденних писань.

Для нас живих, що зібralися віддати Йому останню прислугу, це є книга, з якої ми повинні учитися, що смерть є неминучою для кожного з нас. І вічною правдою залишаються слова Св. Письма: "Чоловік — як трава, дні його, як квітка в полі, так він цвіте, відцвітає, пронесеться вітер над нею — і вже не стало її, і не знайти більше місця її" (Пс. 103, 15-16). Так сталося і з покійним Братом бл. п. Дмитром. Пронеслося авто з несвідомим водієм, яке увірвало волосок життя нашого Брата Дмитра, а книга Його буття замкнулася і ніхто вже не скінчить того, чого Він тут не докінчив, або поправити всього того, що не добре написано.

Смерть, що вбиває тіло, страшна для живих людей тільки тому, що людський розум не всилі ані збагнути, ані проникнути в те, що станеться після смерті. Страх перед смертю є такий самий, як і любов до життя, бо в нашому розумінні смерть є кінець нашого існування, котре нам добре відоме, бо ми самі беремо в ньому участь. Св. Ап. Павло сказав — Життя моє Христос, а смерть осяг, здобуток! Щасливий той, кого Ти вибрав і прийняв до себе, Господи. Душа його серед праведних оселиться (Пр. Давид).

Тому подія, яку ми називаємо смертю, може бути тільки малим епізодом у процесі дальшого життя, про що вже говорить релігія, каже відомий професор Горель Гарт.

Уявлення про життя позагробне у нас ніколи не може бути ясным. Світ навіть земний має свої секрети, тим більше позаземний. Тут вже приходить релігія, яка роздирає перед нашими очима картину невідомого і переносить нас вірою в інший світ. А Господь наш Ісус Христос каже нам: "Кожний, що вірує у мене, хоч би і вмер, житиме. Я життя вічне їм даю і вони не загинуть повік і ніхто їх не вирве з моєї руки" (Іван

10, 28). Тому щасливий чоловік, що умирає в Господі і з Господом. Щасливий він і тим, що знайшов спокій і спочивати-ме на українському цвинтарі, на вільній американській землі в Савт Бавнд Бруку, де спочивають наші Архипастирі, Пастирі, Воїни, які боролися за незалежність України та багато вірних.

Родині новоспочилого висловлюю глибоке і щире співчуття, як від себе і своєї родини, так і від Парафіяльного уряду, всіх прицерковних організацій і всіх вірних парафіян церкви св. Покрови в Філядельфії.

Молімось, дорогі мої, щиро молімся і просім Господа Бога, щоб простив усі провини його, вільні й невольні, й прийняв душу Його до вічної щасливості в Царстві Небеснім. Наша гаряча й щира молитва багато буде значити для спочилого, вона допоможе і нам пережити цей великий смуток, горе і страждання нашого серця. Амінь."

Над могилою на цвинтарі прощав Покійного *мгр. Ярослава Савка*, член Президії Ради ГРуху.

"Всечесніші Панотці! Достойна, смутком оповита, Родино! Жалібна Громадо!

Припав мені сумний обов'язок віддати останню пошану і попрощати на Похід у Вічність Дорогого Побратима, св. пам. Дмитра Левчука, відомого громадського і політичного діяча, визначного журналіста і публіциста, провідного члена Української Гетьманської Організації, в якій займав продовж довгих років керівні становища у вищому проводі. Несподівана Його смерть — це болісна і незаступима втрата не тільки для всього Гетьманського Руху, але й для Його друзів і політичних однодумців, з якими Покійний співпрацював у дружній і щирій атмосфері, маючи глибоке зрозуміння актуальних проблем, завдань і потреб українського монархізму. Життєвий шлях Покійного Дмитра Левчука — це невгаваюча, жертвенна боротьба за здійснення найдорожчого Йому ідеалу: Визволення України і створення Української Самостійної Держави. Трагічна смерть перервала цю боротьбу, перервала незавершену повним успіхом. І, мабуть, не може бути сумніву, що в останній секунді свого життя, Покійний мусів відчути це надзвичайно болісно у всій Його безмежно трагічній вимові. Цей

шляхетний Його біль, безперечно, зобов'язує і нас, гетьманців, пересемників Його думок і надій, продовжувати з усіх наших сил ведену Ним боротьбу.

Прощаючи в останній раз перед відкритим гробом св. п. Побратима Дмитра Левчука, від імени Найвищої Колегії Г. Руху і в своєму власному, складаю Високодостоїнній Дружині Покійного, Пані Ірині Левчук, Їх Синів та всій Шановній Родині найщиріші вирази співчуття в Їх важкому горі.

Також долучаю глибокі вирази співчуття від імени Союзу Гетьманців Державників Канади і від Редакції часопису "Батьківщина", якій Покійний присвятив найбільше своєї творчої енергії і запалу.

Від Української Гетьманської Організації Америки прощальне слово над могилою на цвинтарі виголосив секретар 6-го Відділу у Філядельфії — *Павло Пришибинський*, надруковане у двотижневику "Батьківщина", ч. 13-14, від 27-го серпня 1977 року:

"Засмучена Родино, Жалібна Громадо!

Від 6-го Відділу УГОА в Філядельфії — сьогодні мені припала надзвичайно трагічно-сумна нагода — прощати нашого Дорогого Голову, Побратима Дмитра Левчука — в далеку і вже неповоротну дорогу: дорогу, "де вже нема ні смутку, ні зідхання, але вічний спокій".

Дорогий Побратиме! Не так давно я просив Тебе промовити слово над моєю відкритою могилою, навіть вже написана власна автобіографія. Ти обіцяв задовольнити моє прохання, але. . . "невідомі стежки Твої, Господи". Тебе Господь чомусь вподобав першого і покликав до Себе. Ти для нас — гетьманців Філядельфії — як і Твій попередник — був тією провідною зіркою політично-ідеологічного напрямку, якою ми жили, жив цілий Відділ, як також і вся наша консервативна преса.

Таких ідейних і працьовитих гетьманців, які в останньому часі почали так скоро "відлітати сірим шнурком" — нам, панове, буде дуже і дуже тяжко поновити.

Прощай, Дорогий Побратиме! Хай Бог вибачить мені таку єресь, але я і тепер ще знаходжусь в такому "трансі", що ніби Ти живий між нами.

Насправді так не є, бо бачу навколо Тебе — в сльозах Твою родину і сумних Побратимів. Ми Тебе всі любили і ми Тебе ніколи не забудем!

Опечаленій Твоїй Родині наш Відділ висловлює щире і глибоке співчуття з приводу трагічної втрати Мужа, Батька і Дідуся.

Нехай Тобі цей клаптик української землі на Українському Пантеоні на чужині — буде пером.

Прощай і прости”...

Нехай св. п. Дмитрові Левчукові буде легкою американська Земля!

Вічна Йому Пам'ять!

Прощальне слово на поминках від Найвищої Колегії Гетьманського Руху, в заступстві її голови *проф. Миколи Гадзінського*, який по Службі Божій не почувався добре і мусів відлетіти — виголосив мгр. Ярослав Савка. Поміщене воно у двотижневнику "Батьківщина", ч. 15-16, з 10 вересня 1977 р.:

"Трагедія, що сталась у понеділок 18-го липня ц. р. з Дмитром Григоровичем Левчуком, поклала на мене тяжкий обов'язок прощати останнім словом одного з найбільш видатних членів проводу Гетьманського Руху. Той тяжкий обов'язок є тим тяжчий, що я особисто втратив довголітнього щирого приятеля.

Наші приятельські, чи точніше дружні взаємини, весь час росли і кріпшали. Ніколи й нічим не були затьмарені. Навіть тоді, коли траплялися на нарадах та конференціях досить вперті і довгі дискусії над різними політичними проблемами.

Я хочу відверто признатися, що наглу трагічну й цілком несподівану смерть Дмитра Григоровича Левчука я прийняв як "шок". Ще й сьогодні смерть Дмитра не стала в моїй свідомості закріпленою реальністю. Так, очевидно, діє підсвідомий психологічний спротив у сприйманні наглих трагічних гостровражаючих фактів та явищ.

Діяльність радника Дмитра Левчука в сфері Гетьманського Руху я вже визначив терміном — видатний член проводу Гетьманського Руху. Цей термін належало б дещо уточнити: щодо часу активності Покійного в провіді Гетьманського Руху, то це була перманентна участь, себто весь час нашого

емігрантського періоду в Європі та весь час нашого життя в Америці.

У самій праці Він виявляв не лише подиву гідну відданість певним проблемам, а часто справжній ентузіазм. Немає перебільшення, коли характеризуємо Його діяльність праці, як ентузіастичну. Коли вглянутись у стиль Його праці в останні дні Його життя, то більшість Його знайомих знала і подивляла Його енергію та динаміку.

Я не маю наміру перераховувати всі Його заслуги в галузі політично-літературної діяльності. Вистачить відмітити, що вся діяльність Покійного в часі перебування в Америці в основному розгалужувалась в трьох окремих, хоч фактично споріднених, напрямках — це праця у Східньо-Європейському Дослідному Інституті ім. В. Липинського, в Проводі Гетьманського Руху в політично-організаційній царині і публіцистична праця в різних часописах та виданнях окремими брошурами.

В імені Проводу Гетьманського Руху висловлюю глибоку подяку Всечеснішим Отцям за молитовні відправи Богослуження та Заупокійної і Похоронної Служби.

Вислови нашого глибокого співчуття передаємо Дружині та Родині Покійного і хочемо запевнити Вас, що Ваше горе є також нашим горем. Покійний Дмитро Григорович Левчук був щиро відданий своїй родині. Але він також був щирим членом своєї ідеологічної родини Верховного Проводу Гетьманського Руху.

З глибоким жалем прийшлося всій Гетьманській громаді прощати Покійного Дмитра в Його останню путь, як творчу людину, що сіяла серед української громади вічні, здорові традиції”.

Від 14-го Відділу Української Гетьманської Організації Америки в Ньюарку прощальне слово виголосив його секретар *мгр. Василь Манько*, (поміщене у двотижневику "Батьківщина" ч. 13-14, з 27 серпня 1977 р.).

"Горем опечалена Родино, Жалібна Громадо, Смутком прибиті Побратими! Сумна вістка рознеслася між нами та по світі про те, що між нами не стало св. п. радника Дмитра Левчука, найдорожчого Мужа, люблячого Батька, дорогого

Дідуся і великого Гетьманця! Не стало примірного парафіянина, зразкового громадянина, палкого патріота та очевидця наших визвольних змагань. Не стало безприкладного публіциста і журналіста, що заповняв сторінки "Батьківщини" гетьманськими статтями та на різні теми сторінки багатьох часописів — "Америки", "Визвольного Шляху", "Канадійського Фармера" та інших часописів.

Покійний народився на нашому Поліссі. Через воєнні обставини вищу освіту здобув на університеті в Києві.

Друга світова війна відкрила Покійному дорогу на Захід. Прибувши із Західньої Німеччини до ЗСА одружився і ще з більшою силою включився в життя Гетьманських та різних наших громадських організацій. Покійний ще в Німеччині займав високі пости в Гетьманському Русі. У ЗСА Він безперечно очолював провідні ділянки Гетьманського Руху, а разом з тим був дуже діяльним членом в загальногромадському житті Філадельфії та Нью Йорку. Багато праці вложив для розбудови Інституту ім. В. Липинського. І завжди знаходив час, щоб бути на різних наших імпрезах разом із своєю Дружиною Іриною.

Найбільше уваги присвячував визвольним рухам у Советському Союзі й на ці теми створив багату публіцистику.

Ще недавно ми вітали Покійного з доповіддю в Ньюарку, а останньо співпрацювали під час 7-ої Сесії Ради Гетьманського Руху у Віндзорі. Та невмолима смерть перервала нитку Його життя і всі Його задуми.

Не нам судити діла Твої, Господи.

Ви, Дорога Родино, будьте по-християнському горді за Вашого Мужа, Батька і Дідуся!

А ти, буйний вітре, лети через моря і ріки, гори і доли, ліси і бори — в Україну, в рідне Полісся, де Покійний родився і за яким Він завжди тужив; лети в Київ, з якого Покійний наладнав співпрацю з св. п. Гетьманом Павлом.

Прощай нам, Дорогий Мужу, Батьку, Дідусю. Прощай нам, незабутній Побратиме, та прости нам усі наші "нетакти" супроти Тебе, якщо такі були. А чужа, але привітна американська земля, нехай Тобі буде пером.

Від імени Управи 14-го Відділу УГОА в Ньюарку висловлюю горем прибитій Дружині — Високоповажаній Пані Ірині Левчук та Синові і Родині — наші глибокі співчуття з при-

воду тяжкої для них втрати Найдорожчого Мужа, Батька і Дідуса”.

Від Головної Управи СУК “Провидіння” та Редакції й адміністрації щоденника “Америка” прощальне слово виголосив Мгр. Адам Гординський (видруковане в “Батьківщині” ч. 17-18, 30 вересня 1977 р.):

“Багато людей вмирає нагло й несподівано. Бо “Син Чоловічий прийде в такій годині, про яку ніхто й не гадає” (Євангелист Лука). Цитата з книжки Томи Кемпійського, читання якої д-р Назарук постійно поручав В. Липинському.

“Досконалим ти станеш тільки в небі, але до неба є лиш одна дорога — Ісус Христос” (слова Мішеля Куаста). І ми, що прощаємо Покійного Радника, є спокійні. Він був не тільки глибоко релігійний, але заслужив собі на назву “Християнина зрілого”, чого вимагає філософ.

Покійний Радник Левчук є уродженцем Полісся, яке в 13-15 століттях відіграло велику ролю захисника українців перед татарськими нападами. Наслідком знищення першою світовою війною значення Полісся зменшилося і Покійний з родиною був перенесений до Балашова в саратівській губернії, де закінчив гімназію, а університетські студії в Києві, де й став на працю як правовий консультант транспортації.

Покійний, що науково і практично пізнав марксизм-ленінізм, розумів, що злука України з Москвою мусить розвалитися, щоб Україна стала вільною.

“Українська ідеологія мусить виходити з природи української землі і з природи української душі” і тому став гетьманцем-державником.

На еміграції в Німеччині має честь пізнати Гетьмана Павла Скоропадського і бути Його близьким дорадником. Займає різні важливі пости і є заступником Голови Центрального Представництва Української Еміграції.

Громадська праця вимагає ідеї і організації, і за Липинським — треба балачки припинити або відійти. Цього принципу дотримувався Покійний ціле своє життя, яке знало тільки працю.

“Тільки дуже сильні люди можуть ступати на державницький український шлях” (слова В. Липинського). І Покійний на це йшлях вступив і дуже достойно працював.

Приїжджає до ЗСА і як робітник працює на прожиток. Покійний Радник міг за Євгеном Плужником повторити: "Дивлюсь на все спокійними очима (Давно спокійним бути я хотів)". Бог наділив Покійного даром розуміти і талантом знання.

Радник Левчук був індивідуальністю, чи говорячи словами покійного о. Назарка — *особистістю*. Був людиною великої товариської культури, погідної вдачі, працьовитий, толерантний, розумів потребу зорганізованої громадської праці і тому був в Управі Українського Конгресового Комітету Америки і Світового Конгресу Вільних Українців, мимо перепрацювання і здоров'я, що почало докучати.

Був видатним політичним публіцистом, де фахово, без зайвої і образливої полеміки, з'ясовував проблеми на різні теми, що мали відношення до життя в Україні чи діаспорі. Брошур і статей є велике число і вони заслуговують, щоб їх окремо видати. Деякі з них є у мене ще з 1971-го року. Дуже цінною є його книга "Дивні способи виправдування антидержавної політики". Покійний Радник розумів, що Україна, це найкраще виконаний обов'язок супроти Бога і людей.

Мені як почесному радникові СУК "Провидіння" припав сумний обов'язок попросити покійного Радника Дмитра Левчука від Головного Предсідника о. Мітрата Мирослава Харини, Екзекутиви, Головної Управи і членства "Провидіння", зокрема від Редакції і Адміністрації щоденника "Америка", якого Покійний був постійним заслуженим кореспондентом. Маючи честь знати покійного Радника особисто, складаю також від себе опечаленій Дружині, Синові і Родині глибоке співчуття.

На прощання повторю закінчення статті Софії Русової: "На Емігрантському Кладовищі в Празі". "Сама Прага в безлічі домів, серед гуркоту авт і трамваїв, в метушні життя великого міста.

Там вони жили, ходили, шукали праці, шукали справжніх шляхів, вносили свої думки і здібності, і нарешті знаходили спокій у невеликій могилі. Але аж до самої могили несли вони любов до всього рідного і вмирали з надією, що хоч і по їх смерті для України прокинеться доля".

Вічна Йому Пам'ять!"

І ще одне прощальне слово виголосив *Ілярій Поліщук*. Воно поміщене у "Батьківщині", ч. 15-16, 10 вересня 1977 р. під заг. "*Прощає Тебе Полісся*" (Слово на тризни):

"Під золотистими проміннями спокійного сонця ми тількищо попрощали Тебе, Дорогий Дмитруню, в далеку і неповоротну дорогу.

Прощали Тебе з жалем, а боляче прощала Тебе безприкладна Твоя найбільша приятелька в житті — Твоя Дружина Ірина. Та не з меншим смутком прощало Тебе Твоє рідне Полісся. Цього трагічного 18-го липня на мить, ніби на порух, затихли всі птаці, яких у Твоєму Поліссі є стільки, що годі всіх назвати. Втихла — принишкла й риба, яка так голосно виплескується; втихла і сумно попливла. Ціла природа нашого Полісся сумно прощала Тебе, як Сина нерозгаданого, цікавого і таємничого Полісся.

Уже не сядеш на "купині" і не будеш слухати розмови того чарівного краю. А може Твій дух прилине і вся природа привітає Тебе цілим своїм гомоном — та сповістить, що прибув її Великий Син. По Тобі, Дмитруню, сумуватиме Полісся, а в тім смутку буде і гордість, що Великий Син з тих поліщуків глибоко вріс в українську історію".

Ілярій Поліщук

По закінченні Поминок син, в імені цілої родини, сердечно подякував всім, що віддали останню прислугу доброму Чоловікові мами, взірцевому Батькові та прикладному громадянину.

У день похорону, на *Радіопрограмі* ім. Володимир Благацького, під керівництвом Євдокії Дичко-Благацької, маєстро Володимир Шашаровський прочитав прощальне слово проф. *Лева Шанковського*, поміщене у двотижневику "Батьківщина" ч. 15-16, з 10 вересня 1977 р. під заг. *Пам'яті Радника Дмитра Левчука*:

Минулого понеділка, 18-го липня ц.р., під колесами автомобіля загинув несподівано радник Дмитро Левчук, відомий у нашому місті український громадянин. Ми знаємо, що кожному дні визначені, число місяців нашого життя Богові відоме і Бог накреслив нам усім межу, яку годі переступити, але, не

зважаючи на те, думка наша не може призвичаїтися до цієї трагедії і щораз підсуває містичне запитання: ЧОМУ? Чому ця трагедія мала трапитися взагалі і чому її жертвою мав упасти під колесами автомобіля саме Дмитро Левчук, муж праведний, що, як пише псалмопівець, за порадою до безбожників не ходив і на засідання блюзнірів не сідав. І ми знаємо, минуть місяці, а може й роки, а наша думка й далі не терпітиме жакхливого спогаду про страшну, ненадійну трагедію, що забрала нам Дмитра Левчука, не зважаючи на його 77 років, на вершку Його духових і фізичних сил. Від Нього, людини справедливої, поміркованої й мудрої українська громада Філядельфії й український нарід у цілому могли ще чекати багато добрих діл, діл, що нам усім виходили тільки на користь. І тому нам жаль за Дмитром Левчуком, а наш біль і горе по Його втраті — безмежні. Тільки діла Його стоятимуть перед нами й нагадуватимуть нам завжди про Дмитра Левчука, людину розумну, чесну й справедливу, щирого й відданого українського патріота.

Так, це не перебільшення. Стопи Дмитра Левчука, сина Полісся, завжди твердо трималися української стежки й ноги Його ніколи не спіткнулися на ній. Московські верховоди, щоб кинути кістку незгоди між українців і білорусів, не визнали поліщуків українцями й приєднали Полісся до Білоруської ССР. Тим часом Кобринщина, рідна сторона Дмитра Левчука, завжди була заселена українцями і так визнавали це російські переписи, а теж учені — етнографи: Михальчук, Карський, Щендрик і Довнар-Запольський. Чи можна сказати про артистку Марію Степову-Карп'як, чи письменника Федора Одрача, уродженців цих сторін, що вони не українці, а білоруси? Ні, цього не можна сказати, ні про них, ні про Польського Дмитра Левчука. Вони поліщуки — українці. Не забуваймо, що саме в рідній Дмитрові Левчукові Кобринщині, в Дивинському районі, недалеко від місця Його народження, постала перша сотня Української Повстанської Армії (УПА).

Дмитро Левчук рано покинув свою вужчу батьківщину. В роки 1-ої світової війни Його родину евакуювано на московські землі. Освіту він здобув у Кобрині, Балашові й Києві. Правничий факультет Київського університету закінчив у 1927 році, а вищі економічні курси — в 1932 році. Працював економістом і юрисконсультом у різних підприємствах. викладав правничі науки на різних курсах. Друга світова

війна відкрила Дмитрові Левчукові, як і тисячам інших колишніх советських громадян, шлях на Захід. Був одним із тих, що вибрали волю.

На чужині Покійний Дмитро Левчук вирішив себе активувати політично і в журналістиці. Ще в 1942 році, в Києві, приєднався до Союзу Гетьманців Державників, організації, що нав'язувала до Української Гетьманської Держави в 1918 році і поширювала ідеологію Вячеслава Липинського, головного ідеолога Гетьманського Руху. Прибувши до ЗСА, Покійний дійшов до організаційних висот Руху, стаючи членом Головної Управи, УГОА, головою Управи ГРуху, членом Президії Ради, головою Ідеологічно-Політичної Комісії, промотором різних видань і, головне, одним із фундаторів та головних меценатів Східньо-Європейського Дослідного Інституту ім. Вячеслава Липинського, що має свій осідок у Філадельфії і проявляє оживлену дослідну, наукову й видавничу діяльність. Дослідний Інститут ім. Липинського, членом дирекції якого був Покійний Дмитро Левчук, став науковою установою, добре відомою усім, що займається історією Східньої Європи в цілому світі. Немала в тому заслуга Покійного Дмитра Левчука.

Очевидно, як голова Ідеологічно-Політичної Комісії Управи Гетьманського Руху, радник Дмитро Левчук був автором книг, а теж багатьох статей з історії новітньої Гетьманщини або на ідеологічні теми Руху. Ці статті були друковані в гетьманському органі "Батьківщина" в Торонті, у газеті "Канадійський Фармер" у Вінніпезі, у філадельфійській "Америці". Не всі ми є гетьманцями, і не мусимо, обов'язково, погоджуватися з усіма твердженнями Покійного у Його статтях. Але з одним мусимо таки погодитися ми всі! Покійний може написав 100 статей на гетьманські теми, але ні в одній із них я не бачив, щоб він деннебудь образив противників Гетьманського Руху і взагалі тих, що з ним не погоджувалися. Мушу сказати, що такий підхід трапляється рідко в нашій публіцистиці. Нас завжди поносить темперамент і нам здається, що найкраще противникові наложити з копицею, добре виляється і пришити декілька нових образливих вигадок, мовляв, читач таку "полеміку" любить, а завжди оплатиться знеславити когось відважно, бо щось з того може його й причепитися. Ми є свідками доволі часто, що так між собою

“дискутують”. Але ви ніколи, повторюю, ніколи не були свідками участі гетьманця Дмитра Левчука в подібних дискусіях.

Покійний Дмитро Левчук був журналістом з Божої ласки. Сьогодні, зокрема за океаном, мало залишилося було таких журналістів. Кому хочеться писати до українських газет і журналів, які мало хто читає? У великій своїй масі громада стала типовими “паньками-нечитальниками” і пані Марта Тарнавська слушно кричить у “Свободі” — “гвалт — рятуйте”, бо пропадає наша література й культура. У такій атмосфері Дмитро Левчук спокійно мережав свої численні статті для українських газет і журналів, наприклад для “Визвольного Шляху” в Лондоні. Його улюбленою темою була так звана советологія. Це є дуже популярна на Заході “наука”, яка намагається збагнути, що властиво діється в тому Советському Союзі. Біда в тому та, що західні советологи судять все власною міркою, яка виникає з суті західньої цивілізації і забувають при тому те, що за минулих 60 років советчики створили власну “цивілізацію”, в якій окремі поняття не є тотожні з тими, що під цими поняттями розуміють на Заході. Ось візьмімо, наприклад, такі поняття як “мир”, “демократія”, “нарід”, “безклясове суспільство”, “пролетаріат”, “дружба народів” і багато інших, що їх розуміння в Советському Союзі є цілком протилежне до нашого розуміння цих понять. Советологічні статті Дмитра Левчука були цінні тим, що він інтерпретував советську ідеологію, політику чи економіку, маючи основне знання цих ділянок з власного досвіду, отже й правильне розуміння советської термінології. Тим його статті на ціле небо перевищали советологічні статті авторів, що свої висновки спирали виключно на даних советських пропагандивних видань.

Покійний радник Дмитро Левчук був довголітнім відданим другом нашої радіодини. Він слідував за нею пильно, ніколи не скуплячи своїх завважень і побажань. Часами він приготував для радіодини свої матеріали, які ми радо передавали. Таких відданих друзів ми не маємо забагато й тому ми свідомі того, що цієї дружби буде нам бракувати. Ми відчуваємо біль по втраті нашого Друга, біль цілої нашої української громади в Філядельфії, а передовсім горе й біль Родини, Достойної пані Дружини Ірини й Сина Сергія з родиною та Сестри з родиною. Ми кінчаємо нашу згадку про Незабутнього радника Левчука висловами щирого співчуття

для них і прохання до Всевишнього, щоб став для них при-
блищем у час їхнього горя!"

СПОМИН ПРО РАДН. Д. ЛЕВЧУКА

Д-р Наталія І. Пазуняк

Коли відходять у вічність духово близькі люди, з якими в'язала нас спільна громадська праця, хочеться залишити на письмі хоч коротку згадку про них.

Такою духово близькою людиною був для нас радн. Дмитро Левчук. Не раз приходилось з ним говорити і радитись на різні теми, головню при наших письмових еляборатах на міжнародній форум. Його ділова порада знавця нашої давнини й сучасности знаходила завжди високу оцінку серед працівниць СФУЖО (Світової Федерації Українських Жіночих Організацій). Пригадується один епізод, а властиво напівприватна розмова, учасниками якої були три особи — св. п. Дмитро Левчук, п. Лідія Бурачинська і Наталія Пазуняк. Говорилось про висліди конкурсу на літературний твір з історичною темою Фундації п-ва Козгалевиx із Швейцарії. Після ділової наради розмова перейшла на можливості й умовини праці в наших обставинах. Радн. Д. Левчук сказав тоді, що він властиво безпереривно працює; навіть вдосвіта, коли будиться зі сну, лежить і снує думку на тему актуальної для нього в даний момент праці. "Це так", — сказав він, — "не хочу так рано будити дружину, вона ж натомиться за день, то не ворушусь, тільки думаю над чимсь, поки вона встане". Скільки уваги до дружини п-і Ірини — подумалось нам. Та радн. Левчук продовжував свої завгаги: "Завдяки Ірині — я можу вповні посвятитись своїй улюбленій (історичній — публіцистичній) праці; дружина все старається наладнати в хаті так, щоб догідно було; про все подбає, справді стільки тепла і зрозуміння у неї... Можу сказати, що у мене прекрасні умовини праці — завдяки їй, дружині; і я дійсно щасливий з нею". Приємно було нам почути вислів такої пошани і любови до Дружини, такої вдячности...

**
*

У гетьманському двотижневику "Батьківщина" в Торонті з 27 серпня 1977 року появилися чотири посмертні згадки:

Перша з них від *Управи Гетьманського Руху і Головної Управи УГОАмерици*: зі світлиною з 1974 року:

“(мгб) — Центральна Управа Гетьманського Руху і Головна Управа Української Гетьманської Організації Америки (СГД) з глибоким жалем повідомляє всіх Гетьманців Державників, організованих у Крайових Організаціях і розсіяних по цілому світі, Прихильників Гетьманського Руху і все Українське Громадянство, що в понеділок 18-го липня 1977 року у трагічний спосіб відійшов у Вічність, на 77-му році життя, довголітній невтомний Гетьманський діяч, відомий український правник, член Президії Ради Гетьманського Руху, а перед тим кількарарозовий Голова Управи Гетьманського Руху, колишній правний дорадник трамвайного тресту в Києві

СВ. П. ДМИТРО ЛЕВЧУК

осиротивши Дружину Ірину і Сина Сергія з Родиною.

Дмитро Левчук народився 28 травня 1900 р. на Кобринщині, на Українському Поліссі. Кобринщина ще за Княжої Доби належала до Туро-Пінської Землі, як удільне князівство. Наш Великий Богдан, коли творилась “Балтійсько-Чорноморська Коаліція”, ультимативно вимагав, щоб ця північно-західня Руська (Українська) Земля тільки до України, а ні до кого іншого — належала.

По закінченні початкової школи в рідному селі, Д. Левчук почав здобувати середню освіту (гімназію) в своєму повітовому місті Кобрині, а закінчив її вже в Булашові в саратівській губернії, куди була евакуйована під час першої світової війни Його родина. Згодом Д. Левчук закінчив у київському університеті, в 1927 році, правничий факультет, а опісля студіював економіку.

Вже з ранніх юнацьких років Дмитро мусів власними силами здобувати освіту, а цей шлях в тодішніх обставинах, напевно не був рожами встелений. І все ж таки, коли в нього вистачило сил перебороти всі перешкоди й таки самотужки “вийти в люди”, то це свідчить, яку велику Дмитро Левчук мав витривалість і завзяття. Про всі його митарства за советської влади писати тут не приходиться.

Цікаво тільки відмітити, що з Гетьманською ідеологією, так майстерно виложеною В. Липинським, Спочилий Дмитро Левчук мав нагоду познайомитись ще в Києві з книжки Ли-

пинського "Листи до Братів Хліборобів", яку привезли галичани до Києва.

Коли під кінець другої світової війни Д. Левчук прибув до Берліна, в Гетьманському Центрі його вже знали і його запросили разом з проф. Василем Гришком до співпраці в Правничій Комісії Гетьманської Ради, яку (Комісію) очолював юрист І. Грищинський для опрацювання Конституції майбутньої Гетьманської Держави. В цю працю Покійний Д. Левчук вложив найбільше труду. "Основи Конституції Української Гетьманської Держави" продовжував Д. Левчук опрацьовувати і пізніше в ЗСА. Однак та цінна праця свого оформлення не дочекалась. Була б велика шкода, коли б розпочата праця не була доведена до повного закінчення. Її закінчення було б і вшануванням волі св. п. Гетьмана Павла. Для цієї мети теперішня Рада ГРуху мала б покликати відповідну правничо-адміністративну комісію, до якої увійшли б правники (не тільки теоретики), економісти та фахівці з різних галузей народного господарства. Зокрема також адміністратори (державні і приватні). Останніми часами Покійний Д. Левчук часто згадував про потребу закінчення Основ Конституції. Тож крім того, що ми мали б цінний документ для нашого майбутнього, цим була б вшанована світла пам'ять Побратима Д. Левчука.

Наші лави залишила визначна Постать на полі політичному, громадському і культурному. Відійшов від нас непохитний Борець за наше Велике Діло відбудови Української Гетьманської Держави.

Чи можна собі уявити Гетьманський Рух за останнє чвертьсторіччя без співучасті у ньому Побратима Д. Левчука? Ні, не можна! Він був на Всегетьманському Конгресі, на всіх З'їздах, Сесіях Ради, Зборах, на більших і менших нарадах Гетьманського Руху.

Він відійшов, заповідаючи нам бути непохитними в дальшій боротьбі за свою вимріяну Державу, Волю і Честь Нації!

Нехай же пам'ять про Спочилого навіки залишиться в наших серцях !

Центральна Управа ГРуху і Головна Управа УГОА"

**
*

На редакційній сторінці "Батьківщини" (27. 8. 1977 р.) надрукована посмертна згадка редактора Мирона Королишина під заголовком:

"УПАВ ЯК ВОЇН"

Прізвище — Дмитро Левчук — вперше вписане в гетьманських реєстрах під кінець 1941 або на початку 1942 року. Це був лист з Києва, підписаний групою київської інтелігенції, в числі 7-8 осіб, адресований до Гетьмана Павла. Підписані в листі заявили визнавцями Гетьманства і просили доручень, літератури та інформацій. Листа, з доручення Гетьмана, на засіданні Гетьманської Ради, прочитав секретар Гетьманської Канцелярії інж. Сергій Шемет, пояснивши, що листа привіз хтось із галичан, що побував у Києві. Під текстом листа стояли підписи та подана освіта. Не пригадую всіх прізвищ, але був і підпис проф. Василя Гришка, вже покійного. Цей лист у тому часі, на тлі непевних вісток про Київ, був справді одушевляючим. Перші вістки з Києва заперечували одні одних, а найбільш були розсіяні, що, мовляв, "у Києві нема України", а коли звертатися до когось з інтелігентів у питанні відновлення нашої державности, то чулося: — Ви серйозно, ілі по-українські... У ті "вістки" ніхто не вірив. Вони напевно були поширювані російською інтелігенцією, що при допомозі т. зв. "балтдойче" обсіла була різні німецькі установи.

Саме в тому часі трапилася нагода передати до Києва кілька примірників "Листів до Братів Хліборобів", більшу кількість брошури під заг. "Програмові питання в гетьманській літературі" (уклав Сергій Шемет), кілька річників журналу "Нація в Поході", кілька комплектів молодіжного журналу "На Відсіч" (під редакцією М. Королишина) та інструкцію Гетьманської Управи для тих гетьманців, що могли б з Галичини чи з еміграції потрапити в Україну. Інструкцію опрацював інж. Сергій Шемет — "Що робити і як поступати під німецькою окупацією". В інструкції говорилося про відношення тодішньої Німеччини до України та попереджалося, щоб у праці за відновлення своєї державности орієнтуватися тільки на власні сили.

За кілька місяців наспіла відповідь від ранд. Д. Левчука. Він писав, що "Листи" в цілому ніби писані "сьогодні", а

особливо підкреслив придатність класократичної методи організації громадянства в Україні.

З цього часу Д. Левчук, разом з іншими, почав діяльність у напрямі поширення Гетьманської ідеї.

При кінці 1943 року радн. Д. Левчук та проф. В. Гришко прибули до Берліну. Вони не могли включитися в членство Української Громади, що мала затверджений німецькою владою статут ще з 1923 року, а тим самим і не могли стати членами Союзу Гетьманців Державників, що існував при Українській Громаді, якій, з вибухом другої світової війни, дозволено приймати в свої ряди тільки "стару еміграцію", придніпрянську і галицьку. Такі ж обмеження були і відносно гетьманського тижневика "Українська Дійсність", наклад якого не міг перевищати 5.000 примірників. Гетьманцям без особливих труднощів вдавалося дістати дозвіл на виїзд до Ген. Губернаторства. До Галичини, винятково у родинних справах, можна було декому поїхати. На Наддніпрянщину—ніяк.

В силу таких розпорядків всіх українців, перебуваючих в Україні і на праці в Німеччині, які хотіли стати членами СГД—вписувано на окрему листу в Гетьманській Канцелярії.

Гетьманський Рух не мав наладаних організаційних зв'язків в Україні. Але з 1942 року багато інтелігенції різними способами голосилося до Гетьмана Павла — з різних міст України, або вивезених до Німеччини. Вони висловлювали в листах свої думки і скарги: — Пане Гетьмане, чи є вигляди на відбудову нашої державности? Ми хочемо своєї держави і хочемо мати власну землю. Німці не дають ні одного, ні другого. — Дуже часто голосилися діти, або хтось із рідні учасників Хліборобського Конгресу в квітні 1918 року.

Саме частину такої праці — зв'язку з нашими людьми в Україні і в Німеччині почав виконувати радн. Д. Левчук.

Після закінчення війни ці нові емігранти, а між ними і радн. Д. Левчук, визначилися власною ініціативою та працею в ГРусі. Багато з них (радн. Д. Левчук, проф. Василь Гришко, проф. Скалибог-Ногай, проф. І. Марченко та інші) зайняли провідні пости в ГРусі. Багато вони вложили праці для відновлення гетьманських публікацій. В той спосіб і ГРух в цілому і його провід дуже відмолодився, а головне скріпився в аспекті соборництва, що і до сьогодні під тим оглядом є єдиним між різними давнішими та новішими політичними групами.

Соборництво — для св. п. Гетьмана Павла стояло між першочерговими питаннями в його думанні і праці. Він бачив силу українства тільки в соборництві. Для нього не було "українця-галичанина-католика" або "українця-придніпрянця-православного". Для Гетьмана Павла були тільки українці однієї Української Землі. І тому часто у виступах перед гетьманцями Він вимагав, щоб слово "соборництво" ставало для кожного духовим переродженням у повного державника.

Св. п. Д. Левчук був соборником і діяв в усіх відповідальних завданнях у дусі соборництва Гетьмана Павла. Соборницьке наставлення Він позначив твердо на сторінках "Батьківщини". Соборництво на еміграції часто було підміноване ворожими силами, а теж дрібними територіально-партійними амбіціями. І наш Рух поніс чимало ударів на тлі підривання соборництва між нами. Власне в таких випадках св. п. Д. Левчук виявляв свій рішучий спротив — кому б то не було. І для вдержання єдності в нас, із смертю Великого Соборника, ми повинні заступити ту тяжку для нас рану і тріщину нашою ще тіснішою працею і єдністю.

Упродовж моєї багаторічної співпраці в Ідеологічно-Політичній Комісії Ради Гетьманського Руху, яку (Комісію) Покійний очолював та нашої 15-річної співпраці у "Батьківщині" з св. п. Дмитром Левчуком, я завжди високо цінив Його ініціативу в різних питаннях та неперевершену продуктивність у публіцистиці та журналістиці. Але понад усе я цінив його шляхетність у співпраці, яка завжди брала верх над людськими слабостями.

Я часто висловлював Покійному мою вдячність за співпрацю. Але, можливо, щойно тепер з Його смертю, я вповні усвідомлюю ту велику втрату для нас на найважливішому відтинку нашого існування — втримання єдиного нашого органу "Батьківщина" — як виразника наших державницьких стремлень та пробойовика за здійснення Гетьманства.

Цією надто скромною присвятою Пок. Дмитрові Левчукові висловлюю мою і від імени Читацької Громади "Батьківщини" вдячність за Його труд і посвяту для нашого органу і всім нам спільної Гетьманської Справи — про що ми завжди будемо пам'ятати.

Будемо пам'ятати св. п. Д. Левчука як щирого Борця за Українську Справу, що відійшов несподівано, як ті вояки на

фронтах, що падають від заблуканих і націлених ворогом куль. Але всі вони однаково падають за велику Справу. І св. п. Дмитро Левчук упав несподівано як Воїн на стійці нашого фронту — за Гетьманську Справу.

Мирон Королишин

**

Посмертна згадка мгра. Петра Ямняка під заг.

СВ. П. РАДНИК ДМИТРО ЛЕВЧУК

Коли відходять від нас, і то несподівано, того покрою люди, як Покійний радник Дмитро Левчук (а несподівано відійшов і Гетьманич Данило, д-р Л. Ребет та Степан Бандера), то дуже глибоко помилявся б той, який гадав, що із смертю Покійного єдині гетьманці понесли втрату. Смерть Покійного радника Дмитра Левчука — це загальна наша українська втрата. Людина в повному тому значенні — державний муж. Як ми зачували, уложив Проєкт Конституції Української Держави.

Покійний вихований в советській дійсності, але опинившись на еміграції, приступив до Гетьманського Руху, консервативного. Тобто зрозумів, що будувати наново рідну державу, можна й то тільки на рідній традиції. А тією традицією, очевидно, була оспівана генієм України Тарасом Шевченком — Гетьманщина. Навіть, так би сказати, його релігійність впливала з Гетьманщини, але, як знаємо, був лояльним до української католицької Церкви, бо як державний муж, зрозумів, як і Дмитро Дорошенко, що Українська Католицька Церква стала рідною для галичан.

Не доктринер. Не визнавав фальшу і його прикривання, тому гостро виступав проти тих, які різними способами позолочували промахи нашої визвольної боротьби. Фальшами далеко не заїдемо! Скорше чи пізніше правда вийде на верх і молодше покоління буде відчувати оправданий жаль до своїх батьків, що їх виховували на фальшуванні нашої історії.

Через довші роки "Америка" мала чудового інтерпретатора того, що діється на нашій рідній землі, і на правду тяжко подумати, хто може заступити Покійного? Статті оперті на фактах, а не на ворожінні, які виказували підступ і всякі за-

милювання очей, то лежало в їхньому інтересі, щоб Він замовк.

Із покійним ми були знайомі понад 25 літ. Останній раз, чи не три роки тому, ми бачилися в Бавнд Бруку на похороні інж. В. Вакуловського, на якому Покійний представив мені свою дружину п-і Ірину, з якою ми жили в одному таборі в Цуфенгавзені біля Штуттгарту, а яку я по 25-ти роках зразу не пізнав, хоч пані Ірина вчила в таборі мою доню української мови.

Не мені нині писати розвідку про Покійного радника Дмитра Левчука. Цих пару рядків кинув із журналістичного обов'язку. Вірю, що про Нього буде написано ще багато, бо є про що писати.

Ненадійна смерть Покійного, гадаю, сколихнула не одного українського щирого патріота. Гадалось, що ще довгі роки будемо читати його статті, в яких він буде викривати фальш, підступ кремлівських вожака.

Та сталося! Відійшов від нас чоловік обдарований хрустальним серцем, розумом, людина великого діапазону знання, що як журналіст-публіцист свого таланту не закопав, а його вповні використовував для добра рідного народу, для якого жив, працював і вірив у світле його прийдешнє, якого, на превеликий жаль, не дочекався. Тому й наше серце сповнене повного болю і жалю з приводу Його несподіваної смерті.

Поховано Покійного на Українському Православному Цвинтарі — Пантеоні в Бавнд Бруку, де спочивають вічним сном найвизначніші постаті нашого церковного, політичного, військового, наукового та громадсько-суспільного життя.

Тож спи, Дорогий нам Раднику, на клаптику рідного цвинтаря. Може у головах посадять Тобі калину, а буйний вітер нехай чимскоріше принесе Тобі вістку, що Україна, для якої Ти жив і творив — стала вільною, самостійною державою у колі вільних Народів світу.

Вічна й незабутня Тобі Пам'ять! —

Петро Ямняк

У лондонському тижневику "Українська Думка", видання Союзу Українців у Великій Британії, у ч. 4 з 4-го серпня

1977 року була поміщена на першій сторінці клепсида від *Крайової Управи СГД у Великій Британії*:

"З глибоким смутком повідомляємо членство Союзу Гетьманців Державників та все Українське Громадянство, що в понеділок 18-го липня 1977 року у Філадельфії, ЗСА, відійшов у Вічність сл. пам. радник ДМИТРО ЛЕВЧУК, народжений 28-го травня 1900 року. Виїхавши на еміграцію 1943 року, він включився активно в діяльність Українських Гетьманських Організацій, займав високі становища в Гетьманському Русі та працював як голова Ідеологічно-Політичної Комісії того ж Руху.

Похорон Покійного відбувся в суботу 23-го липня 1977 року на цвинтарі в Бавнд Брук, Н. Дж. Вічна Йому Пам'ять!

Крайова Управа СГД у Великій Британії"

**
*

У "Вільній Думці" зі Сиднею в Австралії ч. 40, з 2-го жовтня 1977 року поміщена посмертна згадка *В. Голуба*, під заг. ПОМЕР ВИДАТНИЙ ДІЯЧ БЛ. П. ДМИТРО ЛЕВЧУК.

"18-го липня у Філадельфії в наслідок нещасливого випадку (від удару автом) помер видатний політичний і громадський діяч радник Дмитро Левчук. Народився він 28 травня 1900 року на Кобринщині (Полісся), яка тепер входить до Білоруської ССР. Під час першої світової війни родина Д. Левчука була евакуйована на Схід. Середню освіту закінчив він у Балашові в саратовській губернії. Вищу освіту здобув уже в Києві, а саме в 1927 році закінчив правничий факультет у Київському університеті, а вищі економічні студії в 1932 році. Працював економістом та юрисконсультантом на різних підприємствах, а також викладав право у вищих інституціях.

Ще в Києві в 1942-му році Дм. Левчук зв'язав себе з Гетьманським рухом, а переїхавши до Америки, став провідним гетьманцем, увійшовши до складу Ради СГД (1950 р.), був головою його Ідеологічно-Політичної Комісії, членом дирекції Східньо-Європейського Дослідного Інституту ім. Б. Липинського у Філадельфії, співпрацював у різних гетьманських виданнях, напр. "Ідеї і люди визвольних змагань 1917-

1923" (Нью Йорк, 1968). Окремим виданням вийшла його солідна праця "Дивні способи виправдування антидержавної політики", що появилася під псевдонімом Дмитро Гирський. Цілу низку статей радник Дм. Левчук друкував у газеті "Батьківщина" в Торонті.

Крім цього, Дм. Левчук був чудовим советологом, умів глибоко інтерпретувати ідеологію й політику та економіку Советського Союзу. На цю тему він написав понад 300 розвідок. Високо оцінюючи його наукову й публіцистичну діяльність, НТШ обрало Дм. Левчука дійсним членом своєї наукової організації. Дмитро Левчук також був друкований в лондонському "Визвольному Шляху", "Канадійському Фармері", а найбільше в газеті "Америка" (16 років).

По смерті радник Дм. Левчук лишив у великому смутку й горі дружину Ірину, вчительку середніх шкіл, знану ще зі західноукраїнських земель та з таборів у Зах. Німеччині, а також сина Сергія. Як Дмитра Левчука, так і Його дружину Ірину авторові цієї згадки пощастило пізнати ще в Німеччині, жити в тих самих таборах, листуватися до цього часу і пам'ять про них зберегла найкращі спогади, як про милих і симпатичних людей, патріотів своєї землі.

Поховали Покійного 23-го липня на цвинтарі в Бавнд Бруку (ЗСА).

В. Голуб (Мельбурн)"

Ще були згадки про смерть Дмитра Левчука в багатьох інших часописах, але я не дістала текстів.

ДИМИТРО ЛЕВЧУК СОТНИК УВК ТРАГІЧНО ЗГИНУВ

Коли ми у Віндзорі 4-го липня 1977 року після З'їзду Української Гетьманської Організації прощалися з ним, то він по-козацькому потиснув мою руку — "Побратиме, я хотів би з тобою більше поговорити, запрошую тебе на засідання Східньо-Європейського Інституту. Ти ж є членом-фундатором Інституту. Козацтво, повинно б особливо тісно співпрацювати з такою інституцією. Ти зголосишся у мене, у Філадельфії — зрозумів — прощай!"

Чи міг хтось подумати, що це остання наша зустріч. Два тижні пізніше наспіла жалібна вістка про Його трагічну

смерть. Вірити не хотілось, не можливо — ще недавно ми його вітали на з'їзді, а нині ненадійна смерть обірвала його життя й задуми... Він помер серед загадочних обставин під колесами авта, дня 18-го липня 1977 року, коли повертався з бібліотеки.

Покійний св. п. Дмитро Левчук, член Куреня ч. 19 ім. Гетьмана П. Скоропадського був визначним журналістом, автором багатьох наукових праць, політичних оглядів та історичних нарисів. Він є автором книжки під заголовком: "Дивні способи виправдування антидержавної політики". В цій праці об'єктивно насвітлює хиби, яких допустилися діячі за часів УНРеспубліки. Його статті появлялися в "Батьківщині", "Америці", "Канадійському Фармері", "Визвольному Шляху". Зокрема він був одним з визначних знавців советської так зв. нової конституції. Член Головної Управи УГОА, Голова Ідеологічно-Політичної Комісії, фундатор Східньо-Європейського Дослідчого Інституту і член його дирекції.

Побратими втратили вірного друга науковця, ідеолога королівсько-княжої доби Української та Козацької Держави. Людина шляхетної вдачі, глибоко віруючий православний практикуючий християнин, борець за християнську Україну.

Покійного поховано на українському православному цвинтарі св. Андрія в Бавнд-Бруку, Н. Дж.

Сповнені глибоким жалем висловлюємо Високодостойній Дружині Покійного і Його синові з родиною наші співчуття.

Склонивши низько наші голови перед світлою пам'яттю Побратима, віддаймо Йому — честь і пошану. Нехай пам'ять про Козака навіки залишиться в наших серцях козацьких.

Іван Сарвадій
Отаман Куреня УВК ч. 19

XXII. СПІВЧУТТЯ

Не лише журналісти писали про передчасну, трагічну смерть мого Чоловіка, але також велика частина патріотичного громадянства відізналася на цю страшну подію.

Я і вся наша родина дістали багато телеграм, сотки листів, а також дуже велике число телефоном чи особисто зло-

жених висловів глибокого співчуття у нашому безмірному горі.

Наведу хоч кільканадцять листів, уривків з листів, чи телеграм від наших друзів, а навіть мало знайомих людей.

Першу телеграму дістала я від свого колишнього учня з гімназії Рідної Школи в Рогатині о. *д-ра Івана Музички*, про-ректора Українського Католицького Університету в Римі. Він в той час виконував важливі душпастирські обов'язки в Англії. Просив мене прийняти глибокі співчуття і запевнив, що буде молитися за душу новопредставленого Дмитра і за мене, щоб мала силу перенести той тяжкий удар. Опісля листами, повними християнської любови, потішав мене.

Другу телеграму дістала я від *Її Світлости Гетьманівни Олени*, яку телефонічно повідомлено про велику трагедію.

Скоро після того Вона особисто написала до мене довгого, потішаючого листа. Ось уривки тексту:

Дорога Пані Ірино!

З глибини серця висловлюю Вам моє глибоке співчуття у Вашому великому горі. Трагічна смерть Вашого Дорогого Мужа, св. п. радн. Левчука, є неймовірною втратою для нас всіх, що Його знали як людину, як громадського діяча й українського патріота. Він був серед Гетьманців і взагалі всіх Українців визначною постаттю завдяки своєму розумові, енергії та ідейній праці. Його буде всім нам бракувати. Я особисто втратила вірного Друга, за яким разом з Вами горюю...

У нас тепер багато гостей і праці, але я, Дорога Пані Ірино, думками часто з Вами і з Вашим горем. Дай Боже, Вам перенести той страшний удар у доброму здоров'ї. Я певна, що Ваш добрий Чоловік хотів би, щоб Ви не падали духом, а були мужньою й енергійною, як Він все був. Ми всі Його не забудемо.

Я дуже зворушена пляном — зібрати і видати всі Його праці. Це чудове і корисне завдання.

Обнімаю Вас міцно. Щирі привіти від нас всіх

Олена Отт-Скоропадська

Не забув про мене й *Отець Декан Юліян Микитин* з Топонта і відразу прислав телеграмою співчуття від цілої Родини. Ми колись разом вчили в гімназії "Рідної Школи" в Золочеві.

Відразу поспішили зі співчуттями:

Проф. Василь Ємець:

Галлівуд, 25-го липня 1977

Вельмигідні й Дорогі Пані Ірино!

Зі "Свободи" довідалися сумну вістку, що всіх нас трьох вельми боляче діткнула. Не стало Найдорожчої Вам Людини, визначного гетьманського діяча та великого патріота України — Вашого св. п. Мужа Дмитра.

Саме в цей час хотіли б бути з Вами, але велика відстань розділяє нас. Тож цією карткою засилаємо Вам щирий вислів якнайсердечнішого співчуття, як і всій Вашій Гідній Родині.

Вельми схвильовані й пригноблені низько хилимо наші голови перед Великим Мужем нашої Гетьмансько-Козацької Матері — України. Хай спочиває в Бозі, а чужа земля хай буде Йому легким пером.

Вельми зажурені й пригноблені та щиро Ваші

*Василь Ємець з Дружиною Марусею
та її сестрою Олею Готрівною*

Від о. прот. Володимира і Олени Базилевських:

Дорогі і Вельмишановані Пані Ірино! І Панство
Перфецькі!

Просимо прийняти наше щире і глибоке співчуття у Вашому тяжкому і невимовному горі, несподіваній і трагічній втраті Найдорожчого Мужа і Швагра св. п. Дмитра Григоровича.

Нехай Господь Милосердний утішить Вас у Вашій скорботі, а душу Новопреставленого і повікнезабутнього Дмитра нехай упокоїть там, де всі Праведники спочивають.

З любов'ю у Христі Ісусі

о. Володимир і Олена Базилевські з усією Родиною

Липень 1977 р.

П-і Ніна Лощенко з Родиною Винярьських:

20 липня 1977 р.

З невимовним жалем складаємо наше співчуття для Вас, Дорога Пані Ірино, і для Вашої Родини з приводу трагічної смерті Незабутнього Пок. п. Дмитра. Хай з Богом спочиває мій Дорогий Кум! Вічна Йому пам'ять! Дай, Боже, Вам сили перенести це велике горе.

Обнімаю Вас і цілую Вас

Ваша Ніна Лощенко з родиною Винярьських

П-во Мирон і Віра Королишин:

Високоповажана Пані Левчук,

Вістка про ненадійну смерть Вашого Мужа св. п. Дмитра Левчука потрясла всім моїм еством та огорнула мене і мою дружину невимовним болем та жалем. За час нашої співпраці в мене створилися найкращі до Вашого Мужа почуття поваги і приязнь як до Людини і щирого борця за Його відданість громадській Справі, а нашій Гетьманській зокрема, та за Його завжди шляхетну поставу у співпраці нашій. Тому навіть при найтяжчих наших обставинах з Вашим Мужем можна було досягнути часто немислимих успіхів та через Нього ладнати теж чимало складних питань. І ця Його шляхетність завжди брала верх над проминаючими труднощами та увінчувалася загальними Йому признаннями.

Ми не знаємо Господніх замислів. Але ненадійна смерть Вашого Мужа в свідомості всіх, що знали Його, є дуже передчасною. Бо Ваш Муж був тією Людиною, якої життя і праця були б ще довго бажаними й ціненими.

У такій свідомості поваги і признань Вашому Мужеві прошу прийняти мої і моєї дружини найглибші вислови співчуття у Вашому горі, а Всевишній нехай дасть Вам багато сил перемогти це несподіване нещастя, яке ми ділимо разом з Вами.

Залишась з найкращою пам'яттю про Вашого Мужа та прошу прийняти вислови нашої щирої і високої до Вас поваги.

Мирон і Віра Королишин

19 липня 1977 р.

Проф. Ірина Пеленська:
Дітройт, 26 липня 1977

Дорога і Вельмишановна Пані Ірино!

Прошу прийняти моє глибоке, щире співчуття з приводу невіджалуваної смерти Вашого Найдорожчого Мужа, сл. п. Дмитра Левчука.

Вістка про ненадійну смерть Вашого Мужа св. п. Дмитра вона справді як грім з ясного неба. Багато ближчих і дальших людей відходить тепер від нас, але це було таке неочікуване, таке нагле, що я довго не могла з тим освоїтися. Ходжу й думаю про Ваше горе, яке мені так добре відоме. Не вважаючи на те, що ми вже довго із собою не зустрічалися, я ніколи не забула Вашого теплого відношення у днях після смерти Миколи Пасіки, що тоді важило для мене так багато. Через статті пок. Вашого Чоловіка, я наче була з Ним у зв'язку і не могла не цінити Його публіцистичного й політичного таланту, якого втрата є втратою всієї української спільноти.

Нехай Бог допоможе Вам перенести цей удар, ще раз засилаю моє співчуття Вам і Вашій Родині.

Ваша І. Пеленська

Проф. Петро і Наталя Андрусів

Високодостойна і Дорога Пані Ірино!

Вістка про трагічну смерть Вашого достойного Супруга сл. п. Радника Дмитра Левчука сильно потрясла нашими серцями і наповила сумом нашу хату.

У безмірній скорботі пересилаємо Вам вислови нашого щиросердечного співчуття і просимо Небеса, щоб наповнили Вашу шляхетну душу силою великої видержливості, а Покійному нехай чужа земля стане пером і Господь хай сотворить Йому вічну пам'ять...

Щиро Вам віддані

Петро і Наталя Андрусів

Липень, 1977 р.

Панство Анастасія і Володимир Жилаві:

Високоповажана Пані!

Немає на світі слів, якими ми могли б потішити Вас у цьому страшному горі, яке життя принесло Вам, забираючи Найдорожчого Чоловіка, бл. п. Дмитра від Вас.

Ця смерть — це величезна, болюча і незаступима втрата не лише для Вас, Дорога Пані і Вашої Шановної Родини, але і для нашої всієї української громади.

Закони життя сильніші за нас і ми змушені з ними годитись. Тому просимо, прийміть і від нас найщиріші вислови співчуття, та хай Всевишній опікується Вами все і всюди та хай допомагає Вам осамітненій у кожній хвилині.

У співчутті

Анастасія і Володимир Жилаві

Філадельфія, 5 серпня 1977

Пані Леся Ковалів:

Труане, б. Женеві, 8 серпня 1977 Року Божого

Високодостойна і Дорога Пані Ірино!

Щойно довідалася про смерть Вашого Дорогого Чоловіка. Все так несподівано для мене. Я в глибокій печалі і смутку, свідомо цього, яка це велика особиста втрата для Вас, Дорога Пані Ірино. Та великою і незаступною втратою є відхід у Вічність і для всієї української громади в світі. Адже все життя Покійного було сповнене любов'ю до своєї знедаланої Батьківщини і Він виявив це талановитими державно творчими і щиро патріотичними статтями в українських часописах, а головню гетьманських.

Відійшла Людина великої душі, розуму і доброти до людей, а найбільше до свого народу.

Вічна Йому Пам'ять!

Від душі співчуваю Вам, Дорога Пані Ірино, і Вашому Синові з Родиною, у Вашому тяжкому горі. Нехай Господь Бог оселить Його серед праведників.

З глибокою пошаною до Вас, Дорога Пані Ірино,

Леся Ковалів

Панство Ольга і Семен Левченко:

13. 8. 77, Дербі Дайзен, Англія

Вельмишановна і Дорога Пані Радникова!

Немає слів, аби висловити наш з дружиною, біль і жаль з приводу смерти так несподіваної і так наглої, що забрала від нас нашого найкращого приятеля, а Вашого Достойного Мужа!

Можна сказати, що поміж гетьманцями ми з дружиною, вже не маємо нікого, абсолютно нікого, з ким були б пов'язані минулим!...

Тим більше боліємо нашими душами і тим найглибше відчуваємо таку жахливу втрату, яку понесли Ви, Дорога Пані Радникова, втративши Мужа!

Я ж так недавно надіслав свій останній лист... Може він не застав в живих Дорогого Пана Радника!

Бідна, Пані Радникова, бідна! Але що ж... Така доля всіх нас!

Мені вже теж не багато лишилось бути на цьому світі... Ось вже перейшов 81-ий рік... А нас же тільки — двоє! Я і молодша від мене дружина... Усе — в Божій Волі!

Знаємо: тяжко пережити таку втрату!

Ще раз — з глибини душі нашої — засилаємо Вам, Дорога Пані Радникова, наше співчуття! Тримайтеся! До нас відпишіть колись пару стрічок — все буде легше!

Зі щирим, сердечним привітом!

Ваші Ольга і Семен Левченко

Проф. Петро Солуха:

24. 7. 1977 р.

Вельмишановна Пані Іра Левчук!

Довідався, Ви зазнали великої втрати. Щиросердечно висловлюю Вам співчуття.

Втрата Дмитра — Дмитрика гірка й для нас, гетьманців.

Він якраз увійшов у найвищий ступінь розвитку свого журналістичного таланту. Там і Ваша була частка.

Ще більша гіркота від утрати, що обставини не примушували, щоб так сталося.

Розумію Вас. Ви багато серця вклали у подружнє життя. Духа не вгашайте! Дай Боже, Вам сил!

Будьмо здорові! З пошаною до Вас

П. Солуха

Панство Дмитро і Євгенія Ільчишин

29 серпня 1977

Дорогі Побратими!

Просимо прийняти нашу пожертву — чотириста канадійських доларів — на видавничий фонд Св. П. Дмитра Левчука.

Родині висловлюємо наше глибоке й щире співчуття.

Дмитро і Євгенія Ільчишин

Панство Володимир і Анна Трач

Дорога Пані Ірино!

Дізнались ми про Ваше нещастя із "Свободи". Ми не могли повірити, що таке нещастя чомусь мусіло статись Вам — тоді, коли Ви були як ангел хоронитель св. п. Дмитра. Тому ми шлемо Вам сердечне співчуття, як рівнож просимо Вас уважати на себе, бо Ви св. п. Дмитра вже не вернете, а самі можете дуже потерпіти на здоров'ю.

Вам щирі *Володимир і Анна Трач*

П. С. Замість живих квітів на могилу, шлемо двадцять доларів — задецидуйте, на що уважаєте.

Панство Лідія і Володимир Візерканюки

Дорога Пані Ірино!

З великим болем серця потрясла нас жахлива вістка. Безмежно шкода нам Дорогого Пана Дмитра, шкода, що

так нагло урвалося ще зовсім повноцінне і високовартісне життя.

А ще більше уболіваємо за Вас, Пані Ірино. Так радісно було дивитися на Ваше щастя і тому тепер собі усвідомлюємо, який нестерпний душевний біль доводиться Вам переживати і всій Вашій Родині.

Дуже й дуже Вам співчуваємо. Пошли Вам, Боже, здоров'я і сили волі пережити цю невіджалувану втрату.

Ваше життя надломане, але Ви ще не є самі — Ви маєте ще для кого жити і з цим треба змиритися.

Цілую Вас, Дорога Пані Ірино. В надії, що незабаром побачимося.

У глибокій скорботі з Вами

Ваша Лідія і Володимир Візерканюки

Панство Софія і Богдан Любинські:

Високоповажана і Дорога Пані Ірино!

Просимо прийняти вислови нашого сердечного співчуття і глибокого смутку з причини смерти Вашого улюбленого Мужа, забутого і всім нам дорогого П. Дмитра.

Софія і Богдан Любинські

Панство Памфір і Ганна Сесь:

Вископована і Дорога Пані Левчук!

Глибоко зворушені сумною вісткою з приводу несподівано передчасної смерти Вашого Дорогого Мужа, а нашого Побратима, Великого Патріота, невтомного діяча-державника традиційної Гетьманської Ідеї.

Прийміть наші щиросердечні співчуття в болючій невіджамуваній втраті.

Вічна пам'ять Дорогому Побратимові!

У глибокій пошані

Памфір і Ганна Сесь

Пані Лариса Дончук:

Дорога Пані Левчук!

Розумію Вас, як ніхто, щиро співчуваю у Вашому глибокому горі, та не маю слів, щоб виявити це співчуття.

Молю Милосердного, щоб злагіднив біль Вашого серця, дав Вам силу й витривалість пережити цю тяжку годину.

Ваша *Л. Дончук*

Панство Рената і Д-р Андрій Оларчик:

Шарльот, Норт Каролайна

Наша люба Пані Ірино!

Вибачайте, Дороженька Пані Ірино, що писанням до Вас і ще наші слова збільшують Вам Ваше почуття горя.

Від хвилини, коли я почула сумну вістку про смерть Пана Редактора, я думаю про Вас і зі страшним болем у серці молюся до Бога, щоб Вам поміг у Вашім болю. Я знаю, що Ваше подружжя було непересічне — повне любови, вироzumіння і двобічного виповнення. Це був справжній дар від самого Бога.

Прошу дозволити мені сказати, що я дуже шанувала і любила Пана Редактора від першого дня, коли Його пізнала ще маленькою дівчинкою літом 1952 року. Не можу з тим погодитися, що Його люблячої особи вже нема між нами.

Пан Редактор був надзвичайною, дуже надзвичайною людиною. Його ніжність і любов торкала всіх від найменших (сьогодні, моїх діточок) до найстарших.

Мені дуже жаль, що я не буду мати змоги віддати Йому останнього вияву пошани.

Прошу прийняти цією дорогою від нас наше безмежне співчуття. Нехай Ісус і Його Люба Мати допоможуть Вам у Вашім горі. Нехай Вони Вами опікуються і дадуть Вам силу прийняти Їх волю.

Цілуємо Вас міцно.

Думками і серцем з Вами

Ваші *Рената, Андрій і діти*

Пан Антін Козюк, Німеччина

До Видавничого Фонду св. п. Дмитра Левчука
у Філядельфії

Вістка про смерть радн. Дмитра Левчука дуже засмутила всіх українців. Його розумні слова летіли через океани до всіх країн вільного світу. Всі читали Його публікації з великим захопленням.

Покійний був сином Кобринщини, як і я сам, тому я ще більше прибитий горем, що Він відійшов від нас.

Малим даром на видання праць св. п. Д. Левчука вшановую **Його пам'ять.**

Залучаю чек на сто доларів.

Вічна **Йому Пам'ять!**

Зі щирою пошаною

Антін Козюк

Уривки з листа колишнього учня з гімназії "Рідної Школи" в Рогатині, Директора ЗУАДК *Михайла Рудка*:

Дорога Пані Професор!

Щойно сьогодні довідався про Ваше страшне горе. Я був так вражений, що довго не міг прийти до себе. Це страшно, це щось неймовірне. Чому Ви, якраз Ви мусите пережити таке страшне горе? Кому Покійний, Царство Йому Небесне, зробив щось поганого?...

Дуже мені прикро, що я ще досить погано почуваюся (недавно вийшов із шпиталю), бо якби мені було краще, то зараз полетів би до Вас, щоб бодай короткий час бути з Вами і може в чомусь Вам допомогти...

Ваш покійний Муж зробив на мене якнайкраще враження і я дуже радів, що Ви себе знайшли і так добре дібралися. Та видно Бог так хотів і на старші роки осиротив Вас. Одначе прошу знати, що Ви не самі. Ви маєте нас, Ваших вдячних учнів, що стало про Вас думають і готові для Вас все зробити, щоб улегшити Ваше горе...

Сердечно Вас вітаю

все вам відданий *Михайло Рудко*

Мюнхен, 18. 9. 1977

ПОДЯКА

Щиросердечно дякую Всім, що допомогли мені написати біографію мого Найдорожчого Чоловіка. Я свідома того, що ця біографія є заслаба для гідного вшанування мого непересічного Чоловіка. Треба було почекати хоч рік, щоб написати добру працю. Але я мусіла писати без проволоки й почати вже по двох тижнях після страшної трагедії — а то з різних причин. По-перше — я знала, що на мені лежить великий обов'язок видати всі твори мого незвичайно працюючого Чоловіка й я мусіла писати про Нього, щоб не загинути з безмежного горя. А по-друге мене все переслідує думка, що і на мене може наїхати якесь авто, а тоді я вже не зможу виконати такого великого завдання. Головно біографію було б тяжко Побратимам писати, бо вони не знали б усього, що я пам'ятаю з оповідань мого Найкращого Друга.

З глибини серця дякую п. проф. Левові Шанковському за перегляд цієї біографії, та за все численне, що зробив для вшанування пам'яті Дмитра Левчука; п. mgr. Тарасові М. Печерському за виправлення дрібних стилістично-мовних помилок та переписання цілої праці.

Дуже щиро дякую п. ред. Євгенові Зиблікевичу і п. д-ові Богданові Ковалю за матеріяли про працю Дмитра у Східно-Європейському Дослідному Інституті ім. В. Липинського і в Гетьманському Русі.

Також незвичайно вдячна Паням і Панам, які письмом подали мені матеріяли до біографії, а саме п. доц. Іванові Павелку, п. проф. Катерині Вишневській, п. доц. Тетяні Горашченко, п. Митрові Ральченкові, п. ред. М. Королишинові, п. ред. Сергію Кокотові, п. д-рові Дзеровичу, п. проф. Андрієві Москаленку, — а також дякую всім тим, що телефонічно подавали мені дані до біографії.

Якнайсердечніше ще раз дякую ред. М. Королишинові за зібрання всіх матеріалів у зв'язку з смертю мого Найдорожчого Чоловіка і надрукування їх у "Батьківщині", моїх подяк журналістам і щирим жертводавцям, як теж за співпрацю у виданні цієї книги. Це була для мене велика моральна підтримка.

Ще раз щиро дякую всім Жертводавцям, які хоч частинно допомогли мені видати цю біографію.

У моєму теперішньому стані можна зробити багато помилок, тому прохаю про вибачення, якщо я кого не згадала.

Ірина Левчук

2. XI. 1977

З М І С Т :

	Передмова	5-6
I	Замість передмови	9
II	Двадцять років	13
III	Перед мобілізацією	15
IV	На дорогу освіти і нового життя	18
V	Дальша біографія Д. Левчука	21
VI	На Переяславщині — землі українській — автобіографічні спогади правника	26
VII	Родинне життя і праця	68
VIII	Війна — покликання до війська	71
IX	Надії та скорі розчарування	72
X	Докладніше запитання з Гетьманським Рухом	73
XI	Еміграція	74
XII	Приїзд до ЗСА	81
XIII	Наша зустріч і спільне життя	82
XIV	Наші спільні зацікавлення	94
XV	Суспільно-політична праця	98
XVI	Діяльність Д. Левчука в рядах ГРуху в ЗСА ..	106
XVII	Участь Д. Левчука в діяльності Інституту ім. В. Липинського	112
XVIII	...Відлітають сірим шнурком... ..	114
XIX	Несподівана, трагічна смерть мого Найдорож- чого Друга	133
XX	Повідомлення в пресі про вбивство Д. Левчука	135
XXI	Прощальні промови в часі похоронних обрядів	
	Вшанування пам'яті Д. Левчука українським громадянством	136
XXII	Співчуття	171
	Подяка	183
	Список світлин	185

СПИСОК СВІТЛИН

1. Дмитро Левчук — Філядельфія, 1974 р.	7
2. Дмитро Левчук — Київ, 1927 р.	23
3. Сергій Левчук — Філядельфія, 1954 р.	83
4. Дмитро Левчук — Філядельфія, 1954 р.	83
5. Ірина і Дмитро Левчуки — Філядельфія, 1953 р.	94
6. Ірина і Дмитро Левчуки — Філядельфія, 1969 р.	95
7. Наші внуки — Монтерей, 1976 р.	97
8. Гетьманська Рада	105

